

ESAM
EKONOMİK VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

CİLT: 4 SAYI: 2 GÜZ 2023
ISSN: 2717-7637

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 2 • Güz/Fall 2023

ISSN: 2717-7637

Dergi Kuruluş Yılı/Journal Establishment Year: 2020

Dergi İmtiyaz Sahibi/Journal Concession Holder:

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM)

Dergi Yayın S¼reçleri/Journal Publication Processes: DergiPark

Dergi Tür¼/Journal Type:

Hakemli Akademik Dergi/Peer-reviewed Journal

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) yayını olup çeşitli indekslerde taranan ve hakemli bir dergidir.

Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

ESAM Journal of Economic and Social Studies is a publication of the Center for Economic and Social Research (ESAM) and is a peer-reviewed journal indexed in various indexes.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

İletişim / Contact: dergi@esam.org.tr

dergipark.org.tr/esamdergisi

Bu dergide yer alan makaleler, Creative Commons lisanslama sistemini kullanmaktadır.

The articles in this journal use the Creative Commons licensing system.

DİZİNLER / INDEXES

ASOS
indeks

ESAM EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023

EDİTÖR KURULU / JOURNAL BOARDS

Editörler / Editors

Dr. Batuhan Ustabulut	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Halim Baş	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Mohamed Arafa	Cornell University

Alan Editörleri / Field Editors

Sosyal Hizmetler / Social Services

Prof. Dr. Bedrettin Kesgin	Yalova Üniversitesi
----------------------------	---------------------

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Science and Int. Relations

Doç. Dr. Abdullah Aydın	Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi
-------------------------	-----------------------------------

Ekonomi / Economy

Doç. Dr. Gökhan Övenç	İstanbul Üniversitesi
-----------------------	-----------------------

İlahiyat / Theology

Doç. Dr. Turgut Akyüz	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
-----------------------	---------------------------------------

Hukuk / Law

Dr. Muhammed Göçgün	Ankara Medipol Üniversitesi
---------------------	-----------------------------

İşletme / Business

Doç. Dr. Muhammed Maruf	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-------------------------	---------------------------------

İletişim / Communication

Doç. Dr. A. Tarık Türkmenoğlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
-------------------------------	--------------------------------

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Hüsnu Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Demir	Marmara Üniversitesi
Dr. Nida Kırömeroğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selman Duran	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İshak Kızılaslan	Marmara Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Hidayet Ayan	Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Hüseyin Arslan	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrfan Ersin	İstanbul Medipol Üniversitesi
Arş. Gör. Sümeyye Erkalın Coşkunsu	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Sevilay Karaman	Hacettepe Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Nesibe Erkalın Çakır	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Rachel Wilson	Open Doors English Language School, Ithaca, NY

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Vatan Karakaya	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Ekrem Karakoç	Binghamton University, USA
Prof. Mohamed Arafa	Cornell University, USA
Prof. Dr. Bedrettin Kesgin	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Ben Diane Djamel	The University Center Morsli Abdellah of Tipaza, Algeria
Prof. Dr. Refik Korkusuz	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay Zorlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ait Aissa Hocine	The University Center Morsli Abdellah of Tipaza, Algeria
Prof. Dr. Ömer Çınar	İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan (E.)	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Gümüş	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Bedri Gencer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil Sugözü	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Cihad Demirli	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Bağce	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Akkaya	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Atun	Kıbrıs İlim Üniversitesi
Doç. Dr. Turgut Akyüz	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir Yıldız	Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Tümay	Boston University
Doç. Dr. Gökhan Övenç	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Maruf	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Gündoğmuş	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Kılıçaslan	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Nurullah Altıntaş	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Osman Karaoğlu	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Aykanat	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Aydın	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Tarık Türkmenoğlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Tırabzon	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Kaya	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Göçgün	Ankara Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sinan Kılıçoğlu	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Öğülmüş	Kırıkkale Üniversitesi

EDİTÖRDEN

2020 yılında yayın hayatına başlayan **ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi** her sayıda özgün konu ve makalelerle yayınlanmaya devam etmektedir. Dergimizde yayınlanan makalelerin kalitesi ve okur kitlemizin her geçen gün artıyor olması dergimize daha fazla sayıda makalenin gönderilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle dergimize gelen makalelerin seçilmesinde büyük bir özen göstermekteyiz.

Türkiye'nin ilk düşünce kuruluşlarından birisi olan Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM), elinizde tuttuğunuz bilimsel hakemli dergisiyle Türkiye'nin, İslâm dünyasının ve dünyanın meselelerini tartışmaya ve ihtiyaç duyulan çözümleri aramaya çalışma faaliyetini sürdürmekte kararlıdır. Bu çerçevede dergimize gönderilen makaleleri çift taraflı kör hakemlik politikasına uygun olarak değerlendirmeden geçirdikten sonra yayınlamaktayız. Dergimizin hedeflerinden birisi bilim çevrelerinde önemli yere sahip indekslerde taranır hâle gelmek ve yukarıda yer verilen meselelerle ilgili çözüm önerileri getirebilmeye katkı sağlamaktır.

Dergimizin bu sayısında yer verilen çalışmaların akademi dünyasına, uzmanlara ve araştırmacılara katkılar sağlayacağına inanıyoruz. Bu çerçevede dergimize katkı sağlayan kurullarımızda yer alan tüm akademisyenlere ve uzmanlara, yazarlarımıza, hakemlerimize ve okurlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

Dr. Batuhan Ustabulut
ESAM Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAşTIRMA MAKALELERİ /RESEARCH ARTICLES

ZEYNEP ESRA ABAY ÇELİK

***Dijitalleşen Yerel Basın Ne Kadar Yerel?:
7 Coğrafi Bölgeden 7 Yerel Gazete Örneği***

72-95

How Local is the Digitized Local Press?:

7 Local Newspaper Samples from 7 Geographical Regions

MERYEM SERDAR

Gündelik Hayatın Tıbbileştirilmesinin Eleştirisi Üzerine

96-122

On the Critique of the Medicalization of Everyday Life

AYDIN ÖZKAN

***XVI. Yüzyıl Osmanlı-Habeş Eyaleti ve
Hüdaverdi Paşa'nın (1587-1592) Beylerbeyliği Dönemi***

123-144

XVI. Century Ottoman-Abyssinian Province Relations and

Hüdaverdi Pasha Beylerbey Period (1587-1592)

VEDAT TEZCAN

***Ateist Bir Filozof İćkinci Bir Ontoloji:
Deleuze'de Yaratıcı İnsan***

145-159

*An Atheist Philosopher a Immanence Ontology: The
Creative Man in Deleuze*

ELVAN YAVUZ - ESİN TÜCCAR

***Engelli Bireylerde Umutsuzluk Düzeyinin
Sosyal Hizmet Perspektifiyle İncelenmesi***

*Examination of Hope Level in Disabled Individuals
with a Social Work Perspective*

160-187

MURAT KALKAN

***Kalkınma İşbirliği Bağlamında Almanya'nın
Afrika'ya Yönelik İlgisi ve Politikaları***

*Germany's Interest and Policies towards Africa
in the Context of Development Cooperation*

188-202

SELMAN DURAN

***The Pioneering Impact of the COVID-19 Pandemic
on the Financial Economy***

*COVID-19 Salgınının
Finansal Ekonomi Üzerindeki Etkisi*

203-223

DİJİTALLEŞEN YEREL BASIN NE KADAR YEREL?: 7 COĞRAFI BÖLGEDEN 7 YEREL GAZETE ÖRNEĞİ

Zeynep Esra ABAY ÇELİK*

ORCID: 0000-0003-2326-4028

Öz: Teknolojik gelişmeler ve internetle beraber mesafeler kısalmış, zaman kavramı ise görece olarak hız kazanmıştır. Bilgiye ve habere ulaşmak (belli handikapları ile birlikte) kolaylaşmıştır. Haberin zamansal ve mekânsal anlamda boyut değiştirmesi, haberciliğin seyrini de değiştirmiştir. Artık mesleki yeteneklerin, yeterliliklerin, imkânların ve kolaylıkların/zorlukların sorgulandığı ve yeniden tanımladığı bir döneme giriş yapılmıştır. Bu gelişmeler, yerel basının değişim ve dönüşümüne de sebep olmuştur. Teknolojik yeniliklerle ve internetle, matbu formda belli bir yerde lokal kalan haberlerin, daha geniş kitlelere ulaşması mümkün hâle gelmiştir. Çıktığı bölgeye dair yerel haberler vermesi ve bu doğrultuda kamuoyu oluşturması beklenen yerel basının haber içeriklerinin, bu gelişmelerden etkilenip etkilenmediği sorgulamaya değer gözükmektedir. Bu bağlamda yerel basının yerelden ne kadar haber paylaştığı, Türkiye'nin 7 farklı bölgesine ait 7 yerel gazetesinin dijital arşivleri taranarak araştırılmıştır. Ulaşılan veriler/haberler, oluşturulan kodlamalara göre yerel, ulusal ve uluslararası olmak üzere 3 ayrı kategoride içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre Türkiye'deki yerel basının temel işlev ve sorumluluklarını büyük ölçüde yerine getirdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, İnternet, Kitle İletişim Aracı, Yerel Basın, Yerellik.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, zeynepesraabay.celik@sbu.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1354370>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 02/09/2023
Kabul Tarihi: 09/10/2023

Atıf / Cite as: Abay Çelik, Z. E. (2023). Dijitalleşen Yerel Basın Ne Kadar Yerel?: 7 Coğrafi Bölgeden 7 Yerel Gazete Örneği, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 72-95.

HOW LOCAL IS THE DIGITIZED LOCAL PRESS?: 7 LOCAL NEWSPAPER SAMPLES FROM 7 GEOGRAPHICAL REGIONS

Abstract: With technological developments and the internet, distances have shortened, and the concept of time has relatively been accelerated. Access to information and news (with certain handicaps) has become easier. The change in the temporal and spatial dimension of news has also changed the course of journalism. A new era has a new era has started in which professional abilities, competencies, opportunities, and conveniences/difficulties are being questioned and redefined. These developments also led to the change and transformation of the local press. With technological innovations and the internet, it has become possible for the news that remains local in a certain place to reach wider audiences. It seems worth questioning whether the news content of the local press, which is expected to give local news about the region it is published in and to create public opinion in this direction, is affected by these developments. In this context, it was examined how much news the local press shares from its region by scanning the digital archives of seven local newspapers from seven different regions of Türkiye. The obtained data/news were analyzed using content analysis method in 3 different categories as local, national, and international, according to the codes created. According to the results of the research, it was found that the local press in Türkiye largely fulfills its basic functions and responsibilities.

Keywords: Digitization, Internet, Mass Media, Local Press, Local News, Locality.

GİRİŞ

Medya; gazete, dergi, radyo, televizyon, internet, bilgisayar, kitap, faks, haberleşme uydusu vb. gibi tüm yığınsal kitle iletişim araçlarının tamamını tanımlayan Latince kökenli (medium, mediae) bir sözcüktür (Bülbül, 2001:6). Günümüzde medya, “geleneksel” ve “yeni” olarak tanımlanmaya başlansa da Burkart’a göre (2001:40-41) sadece teknolojik yeniliklerle bağlı olarak medya hakkında konuşmak yetersizdir. Nitekim Weischenberg’ten (1998) aktardığına göre (Burkart, 2001:40-41) sadece teknik ve teknolojik boyuta indirgenmiş bir perspektifle bakıldığında, internet hem sayısal hem de çeşitlilik olarak daha fazla insana ulaşma potansiyeli olması hasebiyle mükemmel bir kitle iletişim aracıdır. Bu yaklaşım üzerine “internet gazeteciliği”, iki medya arasında bir güç birlikteliği olarak okunabilir. Zira bu “mükemmel eşleşmeyle”, “haber” hız kazanmış, haberin sürekli güncellenebilmesi mümkün hale gelmiş, okur-yazar/gazete

arasında interaktif etkileşim imkânı doğmuş, geri bildirim hızı hızlı bir şekilde alınmasına uygun zemin oluşmuş, haberlere video eklenebilmiş ve haberler arşivlenerek geçmiş haberlere de erişim kolaylaşmıştır (Gürcan ve Bekiroğlu, 2007). Kuşkusuz gazetelerin dijitalleşmesi, gazeteciliği klasik sınırlardan dışarı çıkarmıştır. Buna ek olarak; tarihi ardında saklayan gazete arşivlerinin dijitalleşmesiyle, örtülü kalan tarih de (daha kolay) gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Nitekim Bingham (2010) araştırmasında, tarihçiler için gazete haberleri önemli bir tarihi kaynak/belge niteliğinde olmasına rağmen, İngiliz tarihinin ana temaları üzerine çalışan akademisyenlerin haberleri pek kaynak olarak kullanmadıklarını saptamıştır. Bir nevi gazete arşivlerinin dijitalleşmeyle, gazetelerin geçmişten haber verme potansiyelinin ve imkânının artmış olduğu ifade edilmiştir.

Her haberin geçmişten bir ayak izi olması, gazetelerin haber verme ve kamuoyu oluşturma işlevinin ve görevinin düşüldüğünden daha önemli olduğuna işaret etmektedir. Haberin bilgi ile yakın ilişkili olduğu nettir. Bu manada haberin; bireyleri daha bilgi sahibi ve daha bilgili bir vatandaş yaptığı, daha sağlıklı işleyen bir sosyal sistem sağladığı ve demokratik ortamın oluşmasında ve korunmasında önemli bir misyon üstlendiği gözükmektedir (Lewis ve Zamith, 2017). Yerel gazeteler özelinde ise; yerel basının ait olduğu bölgenin somut ve somut olmayan kültürel değerlerini aktarması, bölgeye ait önemli olayları/etkinlikleri aktarması ve daha ağırlıklı olarak yerel sorunları gündem ederek kamuoyu oluşturmaya beklenir (Bülbül, 2000:30-31). İletişimciler yerel basını özellikle gelişmekte olan ülkeler için, olası otoriter tutumu uzaklaştıran ve demokratik hakların korunmasına katkı sağlayan dinamik bir güç olarak tanımlarlar. Bu manada yerel basının temel 3 işlevi vardır. Birincisi; kamu hizmetlerinin sağlıklı ve doğru bir şekilde bölge insanına duyurması, mevcut hizmetleri denetlemesi ve kamuoyu oluşturmaktır. İkincisi; belediye hizmetlerini duyurmak ve yerel yönetim-yurttaş ilişkisini sağlamak ve/veya pekiştirmektir. Üçüncüsü ise; ulusal ve yerel kimliğin oluşmasına ve pekişmesine katkı sağlayacak eğitim işlevidir (Sezgin, 2007:177-178).

Özetle, yeni teknolojilerin ve internetin, haberin dijitalleşmesine zemin hazırladığı aşıkârdır. Böylece matbu formu bir yerde lokal kalan haberlerin, daha geniş kitlelere ulaşması da mümkün hale gelmiştir. Bu varsayımdan hareketle, yerel basına ait haber içeriklerinin dijitalleşme sürecinden ne düzeyde etkilendiği araştırmaya değer gözükmektedir. Bu soruya cevap aramak araştırmanın temel amacını oluşturduğu için, yerel basının mevcut ve potansiyel problemleri çalışma kapsamı dışındadır. Çalışma amacı doğrultusunda, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesine ait, haber sitesinde resmi ilan kategorisi bulunan 7 yerel gazetenin dijital arşivleri taranarak, yerelden haber vermekle yükümlü olan yerel basının, ait olduğu bölgeden ne kadar haber paylaştığı araştırılacaktır. Haber içerikleri, çalışma kapsamında oluşturulacak kodlamalar

üzerinden, yerel, ulusal ve uluslararası başlıklarıyla 3 farklı kategori şeklinde tablolaştırılacaktır. Ulaşılan veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenecektir.

1. BİR KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK DİJİTALLEŞEN YEREL BASIN

Girgin (2007: 246), en az yaygın basın kadar önemli işlevleri ve sorumlulukları olan yerel basının; Avrupa’da yaygın basına göre daha fazla tiraja sahip olduğuna dikkat çekerek, yerel basını; “sınırları dar ve tanımlanmış bir yörede, (kasaba, kent ya da bölge) yöre halkını bilgilendirmeye, eğitmeye, eğlendirmeye, böylece kamuoyunun serbestçe oluşmasına katkıda bulunmaya çaba gösteren kitle iletişim aracı” olarak tanımlar. Bu haliyle yerel basın, bir nevi aile içinde konuşmaya ve eğlenmeye benzemektedir. Bu manada haber içeriğinin de “aile meclisini” ilgilendirecek konulardan olması beklenmektedir.

Teknolojik yenilikler ve internet, bilgiye ulaşmayı daha kolay kılarken, buna paralel bilgiye ulaşma süresini de kısaltmıştır. Mesafe ve zaman kavramlarını kendi ekseninde tekrar tanımlatan dijitalleşme, yerel basınının bu süreçteki değişiminin ve gelişiminin mercek altına alınmasına sebep olmaktadır. Olsen’in (2018) 16 yerel gazeteciyle yapmış olduğu derinlemesine görüşme neticelerine göre, dijitalleşme furiasının, (mevcut 230 gazetenin çoğu yerli olan) “yerel gazete ülkesi” olarak adlandırılan Norveç’te bile, denkleme değiştirdiği açıktır. Yazılı yerel basın birkaç yıl dayandıktan sonra çevrim içi gazeteciliğe teslim olmuştur. Yeni denkleme göre, haberin güncel ve hızlı olması bir yana, haberin çevrim içi trafik oluşturabilmesi için küreselleştiği de görülmektedir. Sonuçta yerel basının “potansiyel okuyucu kitlesinin”, teoride mevcut internet kullanıcısı kadar olabileceği kabul edilebilmektedir. Öte yandan Jenkins ve Nielsen’in (2018) (Finlandiya, Almanya, İngiltere ve Fransa’da yapılmış olduğu 48 görüşmeye dayalı) araştırma raporu da yazılı yerel gazetelerin mevcut rekabet sebebiyle dijitalleşmeye evirildiğini ortaya koymaktadır. Baskı maliyetlerinin düşmesi bir yana, reklam verenler için kesin hedeflemeli ve tekrarsız erişim imkânı sunan çevrim içi reklamcılığının daha cazip olması yerel basının dijitalleşmesine ivme kazandırmıştır. Bununla birlikte satılabilir her şeyin (ürün, haber vb.) yerellikten çıkma eğiliminde olduğu da ifade edilmektedir. Bu sonuçlara göre dijitalleşmenin haberin küreselleşmesine kucak açarak, yerel gazetecilik anlayışına ve haber içeriklerine etki ettiği gözükmektedir.

Yıldız (2022), Türkiye özelinde haberin küreselleşmesine dair çalışmaların daha çok ulusal ölçekte yapılmış olduğuna, buna mukabil yerel basın üzerine çalışmaların yok denecek kadar az olduğuna dikkat çekmektedir. Bu gerekçe ile, Bingöl’deki yerel gazeteleri küreselleşme bağlamında incelemiş ve araştırma sonucunda yerel basının

daha ziyade yerel ve ulusal haberler sunduğunu, küreselleşme etkisinin çok fazla hissedilmediğini ifade etmiştir.

Yerel basının dijitalleşmesine dair yapılan araştırmalar da ise aksine çeşitlilik görülmektedir. Sakarya'daki yerel basını konu alan çalışmasıyla Kılıç ve Öztunç'u (2022), dünya pazarında dijital medyanın (22 Nisan 2022 Reklam Ajansları Derneği'nin raporlarına göre) yüzde 60 nispetinde reklam payına sahip olduğunu ve bu gerçeğin basılı yerel gazetelerin dijital medya ile rekabetini zorlaştırdığını ifade etmektedir. Yerel gazetelerle yaptığı görüşme sonuçlarına göre, rekabetle mücadele için sunulan "ideal" ve "makul" çözümün; yerel basının hem (resmi ilan gelirlerinden olmadan) geleneksel olarak basılı hem de (çevrim içi reklam alabilmek için) dijital olarak yayın yapması olduğu anlaşılmaktadır. Fakat dijital yetkinliğe sahip nitelikli meslek erbabı bulmanın da yerel basın için başka bir sorun olduğu gözükmemektedir.

Özsoy ve Çelikbaş'ın Bolu özelinde yürüttüğu araştırma sonuçlarında (2022), internetin gücü karşısında geleneksel gazeteciliğin rekabet gücünün zaten olmadığına ve geleneksel gazeteciliğin ömrünün dolduğuna inanıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca dileyen herkesin herhangi bir yasal bağlayıcılığı olmadan internet ve sosyal medya üzerinden gazetecilik yapabilmesi ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Schudson'un (2003) "para muhabirleri" olarak tanımladığı (akt. Jerónimo, Correia ve Gradim, 2022) bu gazeteciler mevcut rekabetin orantısızlığına işaret eden bir gösterge olarak da tanımlanabilir. Köseoğlu'nun araştırma sonuçlarında (2022) ise, internetin potansiyel gücünün bilakis olumlu karışlandığı ve "sadık okuyucunun" her zaman geleneksel medyayı yaşatacağına inanıldığı görülmektedir. Nitekim Tekirdađ'daki yerel gazete yöneticilerinin dijitalleşmeyi haberlerin sınırları aşması için bir fırsat olarak görmekte olduğu ve Tekirdađ özelinde yapılan haberler için Almanya, Kanada gibi birçok sınır ötesi yerlerden e-mail, yorumlar ve telefonlar aldıkları beyanlarından anlaşılmaktadır. Oluşan yeni medya sistemine direnç göstermek yerine, internetin potansiyel gücünün anlaşılması/kabul edilmesi ve buna uygun içeriklerin hazırlanması, sosyal ve ekonomik fırsatların kaçırılmaması adına ideal bir yaklaşım olarak dillendirilmektedir (Surman, Gardner, ve Ascher, 2014; Boczkowski, 2005).

Özetle haberin dijitalleşmeyle birlikte sadece haberin dili ve içeriği değişmemiştir, mesleki bir dönüşüm de yaşanmaya başlamıştır. Gazetecilerin artık dijital verilerin nasıl toplayacağını ve analiz etmesi gerektiğini bilmesi, algoritmanın mantığını anlaması rekabet yoğun olan medya ortamında izleyicilerin dikkatini çekebilmesi bir gerekliliğe dönüşmüştür (Lewis ve Zamith, 2017). Bir nevi haberin dijitalleşebilmesi, gazetecilerin dijitalleşmesine bağlı olarak seyretmektedir. Bu manada profesyonellerin dijitalleşmeden ne anladığı ve mesleği tekrardan nasıl konumlandırdıkları da araştırılmalıdır. Örneğin; Olsen'in (2018) Norveç yerel basını

mensupları ile yaptığı görüşmelerden de anlaşıldığı üzere, konuşmalar arasında “dijital yeterlilik” kavramının çokça geçmesine rağmen, doğrudan “dijital yeterlilik nedir?” diye sorulduğunda net ve kapsamlı bir cevap verilememiş olması, dijitalleşmenin hâlâ sorgulanan ve yapılan bir süreç olduğuna işaret etmektedir.

Bütün bu sonuçlar; çevrim içi yerel gazeteciliğin dünya genelinde (farklı düzeylerde) bir gelişim geçirdiğinin ve bu dönüşüm süreciyle birlikte mesleğin ve mesleki yeterliliklerin tekrar sorgulandığının ve şekillendiğinin birer göstergesidir.

2. YÖNTEM

2. 1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Teknolojik gelişmeler ile internet, haberin ve haberciliğin seyrini değiştirmiştir. Bu değişim sürecinin yerel basını nasıl etkilediği araştırmaya değer gözükmektedir. Zira, yerel basının tanımlı işlevine ve sorumluluklarına bakıldığında, haberlerinin bilhassa yerel olması gerektiği, yerel yönetimlerle-yerel halkın arasında bağ kurmakla yükümlü olduğu, bölgeye ait olay ve etkinlikleri duyurmakla sorumlu olduğu ve bölge menfaatine kamuoyu oluşturmak gibi temel bir görevinin olduğu anlaşılmaktadır. Dijitalleşmenin, haberin küreselleşmesine zemin hazırlama potansiyelinin olması ise, bu mevcut işlevlerini ve sorumluluklarını nasıl yerine getirdiğini sorgulatmaktadır. Literatürde, bu perspektifle Türkiye yerel basınına dair yapılan çalışmaların sınırlı düzeyde kalmış olması (Yıldız, 2022), çalışmanın önemini artırmaktadır.

Bütün bu noktalardan hareketle Türkiye’deki yerel basının ne kadar yerel kalabildiğinin tespit edilebilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç kapsamında yerel basının, dijitalleşmenin etkisiyle bir ölçüde temel işlev ve sorumluluklarından sapabileceği varsayımından hareketle, Türkiye’deki yerel basının ne kadar yerel olduğu/kaldığı araştırılacaktır.

2. 2. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Türk yerel basını, örneklemi ise Türkiye’nin 7 farklı coğrafi bölgesine ait dijital arşivi bulunan ve haber sitesinde resmi ilan kategorisi bulunan 7 yerel gazete oluşturmaktadır. Her bölgeden birer yerel gazete seçilirken, bölgeye ait siyasi ve sosyal farklılıklar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca yerli ve yabancı turist çeken şehirlerin sosyal ve ekonomik hareketlilik oluşturuyor olması da dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda kasti örnekleme yapılarak, Ak Parti yerel yönetimine ait Bursa, Nevşehir, Gaziantep; Cumhuriyet Halk Partisi yerel yönetimine ait Aydın, Antalya, Sinop; Türkiye Komünist Partisi yerel yönetimine ait Tunceli şehirleri, içinde buldukları bölgeyi temsilen seçilmiştir. Gazetelerin seçilmesinde, temel sınırlılıklar (resmi ilan ve haber arşivi kategorilerinin olması) dikkate alınarak tesadüfi örnekleme

yapılmıştır. Google arama motoruna şehrin ismi ile yerel basın ibaresi yan yana yazılarak (örneğin “Bursa yerel basın”), ilk sırada çıkan ve temel kriterlere uyan gazeteler çalışma örneklemine dahil edilmiştir. Bu araştırma kapsamında seçilen; Marmara Bölgesi’ne ait Bursa’da “Bursa Hakimiyet” (www.bursahakimiyet.com.tr), Ege Bölgesi’ne ait Aydın’da “Aydın Ses” (www.sesgazetesi.com.tr), Akdeniz Bölgesi’ne ait Antalya’da “Akdeniz Manşet” (www.akdenizmanset.com.tr), Güney Doğu Anadolu’na ait Gaziantep’te “Babahaber” (www.babahaber.com.tr), Anadolu Bölgesi’ne ait Nevşehir’de “Kapadokya Haber” (www.kapadokyahaber.com.tr), Doğu Anadolu Bölgesi’ne ait Tunceli’de “Tunceli Emek” (www.tunceliemek.com.tr) ve Karadeniz Bölgesi’ne ait Sinop’ta “Sinop Flaş Haber” (www.sinopflashaber.com) gazetelerinin dijital haber arşivleri 15 Temmuz 2023 -29 Temmuz 2023 tarihleri arasında taranacaktır. Araştırmanın tarih sınırlılığı, hem dijital arşivlerde yakın geçmişe ulaşmanın daha kolay olacağı hem de güncel ülke gündemine hâkimiyetin haberlere bütüncül yaklaşabilmeyi destekleyeceği düşünceyle oluşturulmuştur. Doküman incelemesi yöntemiyle ulaşılan veriler/haberler, oluşturulan kodlamalara göre yerel, ulusal ve uluslararası olmak üzere 3 ayrı kategoride içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenecektir.

İçerik analiziyle, “toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere” ulaşabilmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda birbirine benzeyen veriler belli temalar etrafında toplanarak kodlanmaktadır. Böylece veriler; incelenebilmesi, karşılaştırabilmesi ve ilişkilendirilebilmesi için anlamlı bir form kazanmış olur. Öte yandan araştırmacı için oluşturulan kodlama listesi, araştırma sırasında herhangi bir savrulma yaşamadan amaca uygun istikamette ilerleyebilmesi için bir yol göstericidir. Aksi takdirde verilerin sıhhati de tartışmalı olacaktır (Yıldırım ve şimşek, 2016:242-243). Bu gerekçeli sebeple, doğrudan “Türkiye yerel basını ne kadar yerel?” sorusuna cevap bulmak amacıyla bir kod listesi oluşturulmuştur. Kodlama listesi oluşturulmaya başlanmadan önce, sağlıklı bir tasnif ve isimlendirme için seçilen 7 gazetenin kendi içindeki haber kategorileri ile buna paralel olarak birkaç gazetenin 4-5 günlük haber içerikleri yüzeysel olarak incelenmiştir. Bu pilot çalışmayla, verilerin/haberlerin çalışma amacına uygun olarak en sağlıklı ve anlamlı şeklide nasıl dağıtılabileceği test edilmiştir. Gerekli ve yeterli izlenimin oluşmasıyla çalışma amacına uygun şeklide aşağıdaki kod listesi oluşturulmuştur.

Siyaset&Siyasiler: Halka sunulan herhangi bir hizmeti icraatları, yerel ve merkezi yönetimlerin halk/esnaf ziyaretleri, siyasilerin birlerini ziyaretleri, (ekonomi, sanayi ve ticaret dışında) herhangi bir konuda verilen siyasi demeçler ile siyasilerin ve yönetimlerin PR çalışması olarak algılanabilecek her türlü faaliyetlerini konu alan haberler.

Ekonomi&Sanayi&Ticaret: Sanayi ve üretimi, ticaret hacmini, alım-satımı ve her türlü ticari faaliyetleri ve bilgilendirmeleri, döviz ve altının piyasasını, her türlü ekonomik gündemi, sektörlerle dair güncel durumları ve paylaşılan verileri, sektörlerle ait mevcut teknolojik gelişmeleri ve süreçleri (örneğin savunma sanayi), şirketlere/firmalara ait bilgilendirmeleri, ihalelerin konu olduğu bilgilendirmeleri, siyasilerin 3 alana dair demeçleri ve bu bağlamda gerçekleştiren/gerçekleştirilecek olan her türlü ziyaretleri, 3 alan içerisinde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların (örneğin sektör birlikleri, sanayi odaları vb.) demeçlerini ve faaliyetlerini konu alan haberler.

Bilim&Eğitim&Teknoloji: (Doğrudan sanayi ile ilgisi olmayan) her türlü teknolojik yenilik ve gelişimi, her türlü bilimsel disiplinleri ele almış içeriğe sahip bilgi, bilgilendirmeleri ile eğitim alanındaki başarıları ve gelişmeleri konu alan haberler.

Kültür&Sanat&Edebiyat: Coğrafi ve tarihi her türlü kültürel bilgi ve bilgilendirmeyi; resim, fotoğraf, sinema, tiyatro, konser, festivaller, sergi vb. gibi her türlü kültürel ve sanatsal faaliyetleri; çıkan kitapları, Türkçe diline dair yenilikleri ve düzenlemeleri konu alan haberler.

Turizm: Somut ve somut olmayan kültürel öğeler ile tarihi ve coğrafi güzelliklerin tanıtan, turistleri çekmeye yönelik her türlü PR çalışmalarını içeren haberler.

Tarım ve Hayvancılık: Tarım ve hayvancılıkla ilgili her türlü bilgi, bilgilendirme, yenilik aktaran haberler.

Sağlık: Toplumun sağlık okur yazarlığını artırarak toplumun sağlığını korumaya yönelik her türlü bilgi ve bilgilendirme, sağlık sektörüne dair her türlü yenilik ve gelişim, sağlık profesyonellerini konu alan her türlü haber.

Spor: Sporu ve sportif faaliyetleri içeren her türlü bilgi ve bilgilendirme ile her türlü müsabaka, maç, ralli, olimpiyat vb. gibi her türlü faaliyetleri ve organizasyonları konu alan haberler.

Magazin: Toplumda ünlü olarak kabul edilen insanlara dair her türlü dedikoduyu, duyumu, (gizli) bilgiyi aktaran ve ünlü insanların kendi demeçlerini, yaptıklarını, kamuoyu ile paylaştığı düşüncelerini, sosyal medya paylaşımlarını, toplumsal ve kişisel ilişkilerini, giydiklerini, gittikleri tatiller gibi ünlülerin yaşamına dair halkta merak uyandırıcı olduğu düşünülen haberler.

Asayiş: Her çeşit silahlı ve silahsız (siber dahil) saldırı, kaçakçılık, her türlü adli vaka ve suçular ile savaş ve terörü konu alan, korku ve kaygı uyandıracak her türlü güvenlik sorununu/unsurunu konu alan haberler.

Gündem 1: Doğrudan kamuoyu oluşturma amacıyla, her türlü beklenti, talep, Őikâyet ve memnuniyetsizliği aşağıdan yukarıya doğru ileten, çeşitli sivil toplum örgütlerinin ve sivil iradenin konu olduğu haberler.

Gündem 2: Merkezi ve yerel yönetimler tarafından doğrudan halkı uyarmaya, bilgilendirmeye yönelik; duyurulması önemli ve gerekli olan, güncel değişiklikleri ve yenilikleri içeren her türlü duyuru, rica ve yönlendirme içeren haberler ile; halka yönelik bilgilendirme, bilinçlendirme ve yönlendirme içeren her türlü sosyal ve/veya eğitsel faaliyetleri konu olan haberler.

Gündem 3: Gündem 1 ve Gündem 2 dışında kalan, yaşamı ve insanı doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren konular (kaza, yangın, doğal afet, ölüm, kutlama, düğün, moda, aile, kadın, çocuk, din vb. gibi haber değeri olan herhangi bir Şey veya olay) üzerine bilgilendirmeyi, haberdar etmeyi ve eğlendirmeyi, gülümsetmeyi, düşündürmeyi amaçlayan ve böylece kamuoyunun serbetçe oluşmasını katkı sağlayan her türlü haber.

Anlaşılacağı üzere kodlama yapılırken, gazetelerin mevcut haber kategorileri göz ardı edilmemiştir. Fakat, araştırma sorusuna sağlıklı ve net cevap alabilmek için, yerel basının işlev ve sorumluklarının tespitine yönelik ilave kodlamalara ihtiyaç hissedilmiştir. Buna ek olarak, konu bütünlüğü içerisinde birleşmesinin çalışma neticesi için herhangi bir mahsuru olmadığı düşünölen başlıklar da birleştirilmiştir. Bu bağlamda “Ekonomi&Sanayi&Ticaret”, “Bilim&Eğitim&Teknoloji”, “Költür&Sanat&Edebiyat” haber kategorileri birleştirilirken, çalışma konusunun daha detaylı bir tasnif ile incelenebilmesi için Gündem kategorisi, Gündem 1, Gündem 2 ve Gündem 3 olarak 3 farklı Şekilde kodlanmıştır. Yerel basın her kitle iletişimi aracı gibi genel olarak aynı işlev ve sorumlulukları barındırorsa da özelden yerel haberleri ve ilişkileri öncelemesi temel işlevi ve görevidir. Bu çıkış noktasından hareketle Gündem 1 ile yerel basının doğrudan bölge menfaatine kamuoyu oluşturup oluşturmadığı incelenecektir. Gündem 2 ile bölge halkının yenilik ve değişikliklerden (bir kurumun çalışma saatlerinin değişmesi, su kesintisi, mağaza açılışı gibi) ne düzeyde haberdar edildiği/uyarıldığı ile bölgeye özgü faaliyetlerin yerel basında ne düzeyde temsil edildiği tespit edilecektir. Gündem 3 ile ise, Gündem 1 ve 2’nin dışında kalan, bölgeyi ve bölge insanını doğrudan ilgilendiren olayların (kaza, yangın), duyuruların (vefat, nöbetçi eczane vb.), bölge insanı ve bölge yaşamını ilgilendiren her türlü etkinliklerin (bayram, açılış, kutlama, düğün vb.) ne düzeyde gündem edildiği ve bölgeyi/bölge insanını konu almış mutluluk, sevinç, üzüntü, heyecan gibi duygular uyandıran haberlerin eğlendirerek, güldürerek, üzerek, düşündürerek kamuoyunun serbestçe oluşmasına ne düzeyde katkı sağladığı etüğ edilecektir.

Haberler; haberin aktörünün kim olduğu ve haberin özünde ne anlatmak istediği (ne amaçla yapılmış olduğu) dikkate alınarak, kodlamalara göre yerel, ulusal ve uluslararası olarak 3 kategoriye ayrılarak tablolandırılacaktır. Örneğin sağlıkla ilgili bir haber, genel olarak herkesi ilgilendiren bir bilgilendirme içeriyorsa ulusal bazda değerlendirilecekken, doğrudan yöreye ve yöre halkına ait bir haberse yerel kategorisinde değerlendirilmeye alınacaktır. Ayrıca köşe yazıları, araştırma kapsamı dışında tutularak herhangi bir kategoriye dahil edilmemiştir.

Yürütülen bu çalışma neticesinde, 7 bölgeye ait 7 yerel gazetenin dijital arşivlerinde 15 Temmuz- 29 Temmuz 2023 tarihlerine ait çıkmış haberlerin taranmasıyla “Türkiye yerel basını ne kadar yerel?” sorusuna cevap aranarak, literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

3. BULGULAR VE YORUM

3. 1. Akdeniz Manşet Dergisi

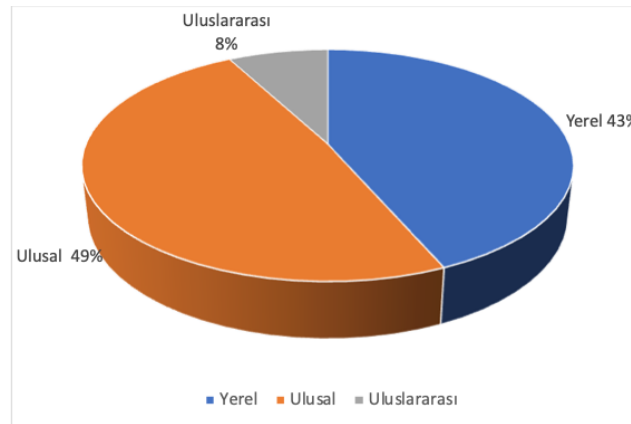
AKDENİZ MANŞET GAZETESİ AKDENİZ BÖLGESİ	KATEGORİLER	Yerel	Ulusal	Uluslararası	f	%
	Siyaset&Siyasiler	75	108	39	222	20,48%
	Ekonomi&Sanayi&Ticaret	36	115	7	158	14,58%
	Bilim&Eğitim&Teknoloji	11	33	9	53	4,89%
	Kültür&Sanat&Edebiyat	14	1	1	16	1,48%
	Turizm	24	9	0	33	3,04%
	Tarım ve Hayvancılık	11	1	0	12	1,11%
	Sağlık	3	14	0	17	1,57%
	Spor	51	29	2	82	7,56%
	Magazin	3	4	0	7	0,65%
	Asayiş	24	44	4	72	6,64%
	Gündem 1	27	10	0	37	3,41%
	Gündem 2	32	55	1	88	8,12%
	Gündem 3	160	105	22	287	26,48%
	Toplam	471	528	85	1084	100,00%

Tablo 1: Akdeniz Manşet Gazetesindeki Haber İçeriklerinin Kategorik Dağılımı

15 Temmuz-29 Temmuz 2023 tarihleri arasında Akdeniz Manşet gazetesine ait toplam 1084 haber tespit edilmiştir. Bu haberlerin %38,01’ini, toplam 412 haberle Gündem 1, Gündem 2 ve Gündem 3 kategorileri oluşturmaktadır. Bu 3 kategorinin haber dağılımına göre gündeme dair haberlerin %53,16’sının yerel, %41,26’sının ulusal, %5,58’inin ise uluslararası içerikli olduğu gözükmektedir. Bu sayısal verilere göre gazetenin, yerel gazetelerin temel işlev ve sorumluluklarını göz önünde bulundurarak haber servis ediyor olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Gündem 1 kategorisine ait 37 haberin, 27’sinin (%72,97) yerel ile ilgili olması, gazetenin yerel sorunları gündeme getirerek kamuoyu oluşturmakta aktif bir gazetecilik yaptığını göstermektedir.

Buna karşın, merkezi ve yerel ynetimler tarafından yapılan duyuru, uyarı, bilgilendirme ve eğitsel&sosyal etkinlik haberlerini içeren Gündem 2 kategorisine ait toplamda 88 haberin olduğu ve bu haberlerin 55 haberle (%62,50) daha çok ulusal haberler oluşturduğu gözükmektedir. Bu kategoride Antalya'ya dair 32 haber (%36,36), dünya gündemine dair de 1 (%1,14') haber bulunmaktadır. Öte yandan Gündem 1 ve Gündem 2 haberlerinin dışında kalan haberleri kapsayan Gündem 3 kategorisinde ise, toplam 287 haberin 160 tanesi (%55,75) Antalya ile ilgili olup, 105 haber (%36,59) ulusal, 22 haber (%7,67) ise dünya gündemine dairdir. Gündem 3'te ve bilhassa Gündem 1'de daha fazla yerel haberin olması, Gündem 2'ye göre "yerelliği" temsil etmesi açısından daha anlamlı bir veridir. Zira Gündem 2'deki yerel haberin ulusalın gerisinde kalmasını döneme dair rastlantısal bir sonuç olduğu da düşünülebilir. Sonuçta duyuru vb. gibi anlık ve dönemlik oluşabilecek bir gündemin tarihsel dönemlere göre farklılıklar içerebilmesi mümkündür. Buna ek olarak Kültür&Sanat&Edebiyat, Spor, Tarım ve Hayvancılık kategorilerine ait haberlerdeki yerel haberlerin hatırı sayılır Şekilde daha fazla olması da yine önemli bir yerellik göstergesi olarak algılanabilir. Ayrıca haber kategorileri içerisinde "İeler" kategorisinin bulunması da bir "yerellik" deseni olarak değerlendirilebilir.

Grafik 1: Akdeniz Manşet Gazetesinde Yerel Haberinin Temsili

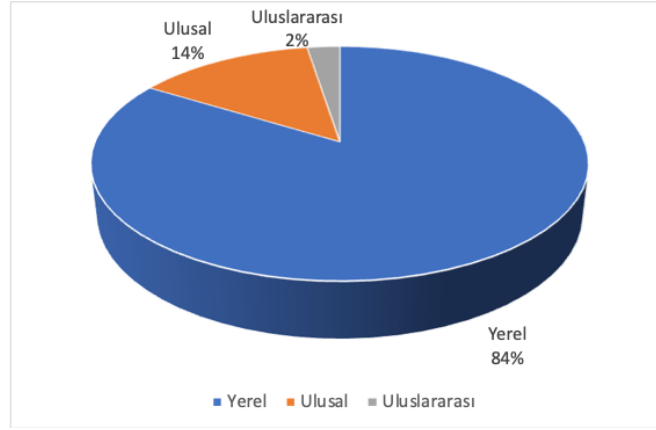
Her ne kadar 1084 haberin genel ortalamasını yansıtan Grafik 1'e göre, ulusal haberin birkaç adımla yerel haberin önünde olduğu gözükse de yukarıda ifade edildiği gibi kategoriler içerisinde bilhassa yerelden haber vermesi beklenen kategorilerin daha fazla yerel haber paylaşmış olması, gazetenin bir yerel gazete olarak temel işlev sorumluluklarını yerine getirerek, niteliksel olarak gzktğinden daha fazla yerellik içerdiğini düşündürmektedir.

3. 2. Aydın Ses Gazetesi

AYDIN SES GAZETESİ EGE BÖLGESİ	KATEGORİLER	Yerel	Ulusal	Uluslararası	f	%
	Siyaset&Siyasiler	147	12	0	159	20,18%
	Ekonomi&Sanayi&Ticaret	41	21	7	69	8,76%
	Bilim&Eğitim&Teknoloji	12	8	7	27	3,43%
	Kültür&Sanat&Edebiyat	25	2	0	27	3,43%
	Turizm	13	3	0	16	2,03%
	Tarım ve Hayvancılık	10	0	0	10	1,27%
	Sağlık	9	16	0	25	3,17%
	Spor	68	1	0	69	8,76%
	Magazin	3	0	0	3	0,38%
	Asayiş	83	16	0	99	12,56%
	Gündem 1	23	2	0	25	3,17%
	Gündem 2	64	10	2	76	9,64%
	Gündem 3	162	17	4	183	23,22%
	Toplam	660	108	20	788	100,00%

Tablo 2: Aydın Ses Gazetesindeki Haber İçeriklerinin Kategorik Dağılımı

Araştırma kapsamı içerisinde Aydın Ses gazetesine ait toplam 788 haber tespit edilmiştir. 788 haberin %36,03'ü 284 haberle Gündem 1, Gündem 2 ve Gündem 3'e ilgilidir. 284 haberin 249'u (%87,68'si) yerel, 29'u (%10,21'i) ulusal, 6'sı (%2,11'i) uluslararası içerikli haberlerden oluşmaktadır. Gündem kategorisinin kendi içerisinde dağılımına bakıldığında; Gündem 1 ait toplam 25 haber bulunmaktadır. Uluslararası içerikli herhangi bir gündem gazeteye taşınmazken, haberlerin %92'lik oranla ekseriyetle yerelden olduğu, %8 nispette de ulusal bazda kamuoyu oluşturulacak talep ve/veya şikâyetlerden teşekkül olduğu anlaşılmaktadır. Gündem 2'de ise toplam 76 haber mevcut olup, bunların %84,21 yerel, %13,16 'si ulusal, %2,63 ü uluslararasıdır. 284 haberin 183'ünü oluşturan Gündem 3'ün %88,52'si yerel, %9,29'u ulusal, %2,19'si uluslararası içerikte haberlerden oluşmaktadır. Çalışma kapsamı içerisinde yerelliğin en anlamlı göstergelerinden biri olarak kabul ettiğimiz gündem kategorisinde yerel haberin ezici üstünlüğü, bir yerel gazete olarak Aydın Ses gazetesinin temel işlev ve görevlerini yerine getirdiğine dair kesin bir kanaat oluşturmaktadır. Öte yandan Siyaset/Siyasiler ilgili uluslararası ölçekte herhangi bir haber aktarılmazken, servis edilen 159 haberin %92,45 oranla yerel siyasete özgü olması, Spor kategorisine ait toplam 69 haberinin 68'inin yerelden verilmiş olması gibi (sağlık haberleri hariç) tüm haberlerde Aydın'a ait haberlerin önde olması gazetenin "yerellik" vurgusunu artırmaktadır.

Grafik 2: Aydın Ses Gazetesinde Yerel Haberin Temsili

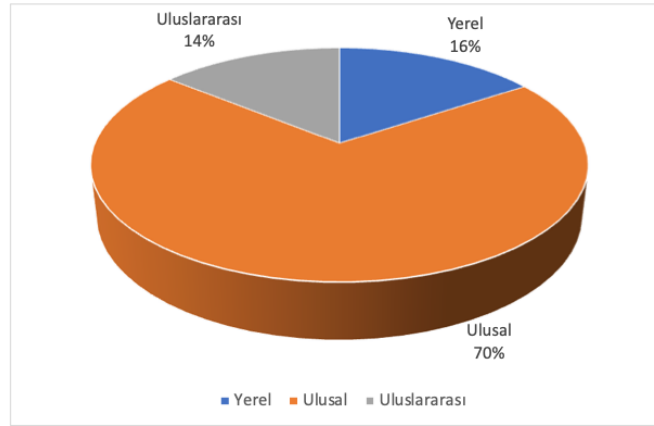
788 haberin 660 tanesinin Aydın ile ilgili olduğu ve istisnasız her kategoride yerelden haber aktarıldığı dikkatleri çekmektedir. Ayrıca “Ege Haberleri” haber kategorisi ile civar şehirlerden de düzenli sayılabilecek şekilde haber geçtiği ve çalışma kapsamında bu haberlerin “ulusal” kategorisinde sayıldığını hesaba katacak olduğumuzda, gazetenin bölge haberlerini yansıtmak için temel sorumluluklarının bilinciyle aktif gazetecilik yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca haber kategorilerinin arasında Dünya kategorisi olmasına rağmen, (örneğin Dünya haber kategorisi olmayan Akdeniz Manşete göre) daha az haber paylaşmış olması, yerelliğe işaret eden bir tercih olarak okunabilir.

3. 3. Bursa Hakimiyet Gazetesi

BURSA HAKİMİYET GAZETESİ MARMARA BÖLGESİ	KATEGORİLER	Yerel	Ulusal	Uluslararası	f	%
	Siyaset&Siyasiler	90	399	153	642	15,74%
	Ekonomi&Sanayi&Ticaret	43	357	35	435	10,66%
	Bilim&Eğitim&Teknoloji	24	29	50	103	2,52%
	Kültür&Sanat&Edebiyat	34	13	7	54	1,32%
	Turizm	9	0	1	10	0,25%
	Tarım ve Hayvancılık	10	10	0	20	0,49%
	Sağlık	7	60	6	73	1,79%
	Spor	121	609	75	805	19,73%
	Magazin	4	245	56	305	7,48%
	Asayiş	35	297	50	382	9,36%
	Gündem 1	17	28	4	49	1,20%
	Gündem 2	49	97	11	157	3,85%
	Gündem 3	197	719	129	1045	25,61%
Toplam	640	2863	577	4080	100,00%	

Tablo 3: Bursa Hakimiyet Gazetesindeki Haber İçeriklerinin Kategorik Dağılımı

Bursa Hakimiyet gazetesinin seçili tarihler arasındaki 15 günlük toplam haber sayısı 4080'dir. Bu haberlerin % 30,66'sı Gündem 1, Gündem 2 ve Gündem 3'e aittir. Bu 1251 haberin, %21,02'si yerel, %67,47'si ulusal, %11,51'i uluslararası içerikli haberden oluşmaktadır. Gündem 1 verilerine göre; toplamda 49 haberle talep ve/veya şikâyetlerin gündeme taşındığı, bu haberlerin 28'inin (% 57,14'ünün) ulusal olduğu gözükmektedir. Yerel gazetelerin öncelikli olarak yerel talep ve şikâyetleri gündeme taşıması beklenirken, bir yerel gazete olarak Bursa Hakimiyet gazetesinin %34,69 nispetinde yerel talep ve şikâyetleri gündem etmesi dikkat çekicidir. Bunun, Bursa'da gündeme taşınmaya değer bir gündem olup olmamasından öte, gazetenin yerel habere yer verdiği oranla paralel bir tutum olduğu düşünülmektedir. Zira yerel haberin (640) toplamda 4080 haber içerisinde nerdeyse uluslararası habere (577) denk temsilinin olması, bu kanaatin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Gündem 2' deki toplamda 157 haberin önceliği yine ulusala (%61,78) ait iken, 49 haberle yerel %31,21 oranda bir temsile sahiptir. 13 kategori içerisinde en çok haber sayısına sahip olan Gündem 3'e dair toplamda 1045 haber tespit edilmiştir. 719 haberle üstünlük yine ulusal (%68,80) temsilde olurken, haberlerin sadece 197 tanesi (%18,85) Bursa'ya ait gözükmektedir. Neredeyse yerel habere yakın nispette dünyadan da 129 haber (%12,34) paylaşmış olması, hâkim olan resim ile paralellik içermektedir. Siyasetle ilgili haberlerde (642) ise, %23,83 oranla uluslararası haber temsili (153), 14,02'lik temsile sahip yerel haberden (90) daha fazladır.

Grafik 3: Bursa Hakimiyet Gazetesinde Yerel Haberin Temsili

Genel resme bakıldığında, yerel haberin neredeyse küresel haber kadar temsil ediliyor olması dikkat çekicidir. Haber kategorilerine bakıldığında, "Bursa", "Bursaspor" ve "Bursa'da Spor" başlıklarının bulunuyor olması (ilk izlenimde) gazetenin "yerlilik" algısını oluştursa da yapılan tarama sonucu haber dağılımının bu temsile denk olmadığı açıkça gözükmektedir. Özellikle bu bağlamda "Spor" kategorisinin iki farklı isimle ana sayfada temsil edilmesine rağmen, 805 haberin sadece 121'inin Bursa özelinde olması ile toplam haberlerin dörtte birine ait Gündem 3'e ait 1045 haberin sadece 197'sinin

yerelden olması ilgi çekicidir. Belki, 15 Temmuz- 29 Temmuz arası dünyanın birçok yerinde düzenlenen spor müsabakaları/organizasyonları sebebiyle ulusal ve uluslararası kategoride spor haberlerinde ilave bir yoğunluk olması, bu bağlamda bir antitez olarak öne sürülebilecek olsa da Gündem 3'teki yerel ve uluslararası haberlerin birbirine yakın temsil ediliyor olması bunun genel bir yaklaşım olduğunu doğrulamaktadır. Zira yerel basının öncelikli olarak yerelden haber verme işlevinin ve görevinin es geçildiği açıkça gözükmemektedir.

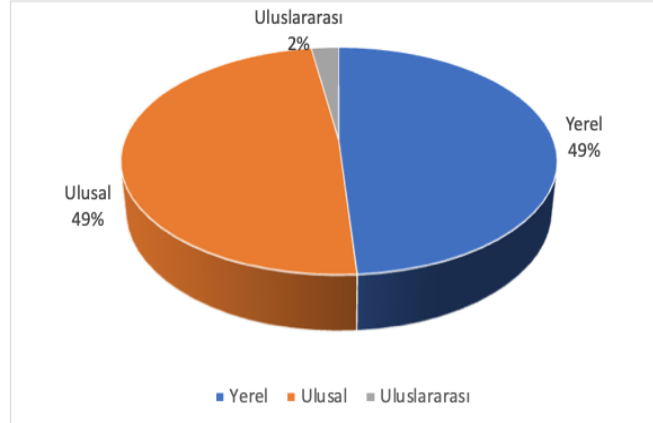
3. 4. Babahaber

BABAHA BER GÜNEY DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	KATEGORİLER	Yerel	Ulusal	Uluslararası	f	%
	Siyaset&Siyasiler	55	19	1	75	13,99%
	Ekonomi&Sanayi&Ticaret	8	87	0	95	17,72%
	Bilim&Eğitim&Teknoloji	29	20	5	54	10,07%
	Kültür&Sanat&Edebiyat	1	6	0	7	1,31%
	Turizm	0	1	0	1	0,19%
	Tarım ve Hayvancılık	1	1	0	2	0,37%
	Sağlık	7	9	0	16	2,99%
	Spor	24	5	2	31	5,78%
	Magazin	12	42	4	58	10,82%
	Asayiş	56	12	0	68	12,69%
	Gündem 1	1	3	0	4	0,75%
	Gündem 2	53	29	0	82	15,30%
	Gündem 3	15	27	1	43	8,02%
Toplam	262	261	13	536	100,00%	

Tablo 4: Babahaber Gazetesindeki Haber İçeriklerinin Kategorik Dağılımı

15 Temmuz-29 Temmuz 2023 tarihleri arasında Babahaber gazetesine ait toplam 536 haber tespit edilmiştir. Bu haberin, 129 tanesi (%24,07) Gündem 1, Gündem 2 ve Gündem 3'e ilgi olup, haberlerin %53,49'u yerel, %45,74'ü ulusal, %0,78'i uluslararası içerikli haberden oluşmaktadır. Gündem kategorisinin kendi içerisinde dağılımına bakıldığında; Gündem 1'de toplamda 4 haberden 1'i yerel 3'ü ulusaldır. Gündem 2'de toplamda 82 haberin %64,63'ü yerel, %35,37'si ulusaldır. Gündem 3'de ise toplam 43 haberin %34,88'i yerelden, %62,79'u ulusaldan, %2,33'si uluslararasıdır. Merkezi ve yerel yönetimler tarafından yapılan duyuru, uyarı, bilgilendirme ve eğitsel&sosyal etkinlik haberlerini içeren Gündem 2' e ait haberlerin daha çok Gaziantep'i konu alması, yerel basının işlev ve sorumluluklarının farkında olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan Asayiş haberlerinde yerel haberin fazla olması, Gaziantep'in Türkiye-Suriye sınırında yer alması hasebiyle mevcut hareketliliğin haberlere de yansıdığını göstermektedir. Öte yandan eski bir bakanın belediye başkanlığı yaptığı bir ilin siyasi hareketliliğinin çok olmasına paralel, bu hareketliliğin yerel siyaset haberlerine

yansıdığı anlaşılmaktadır. Zira Siyaset/Siyasiler ise toplam 75 haberin olduğu ve bunun %73,33 yerel, %25,33 ulusal, %1,33'sinin de uluslararası haber olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 4: Babahaber Gazetesinde Yerel Haberin Temsili

Toplamda 536 haberin 262'sinin yerelden 261'inin ulusaldan olduğu görülmektedir. Babahaber'in nöbetçi eczaneler, vefat haberleri gibi bilgilendirmelere içerikli haberleri, gazetenin yerelden haber verme işlevini ve görevini yerine getirme konusunda içerik oluşturduğunu göstermektedir.

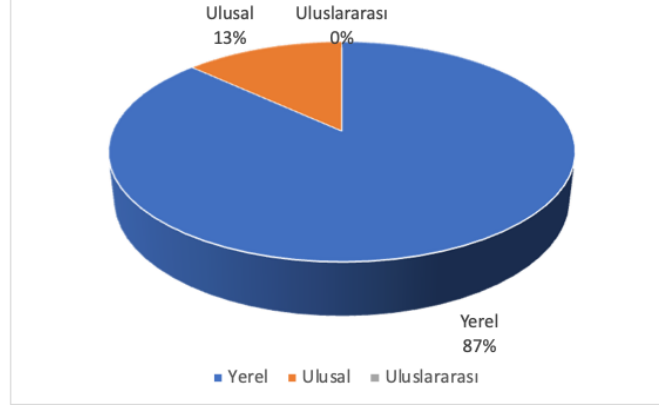
3. 5. Kapadokya Haber

KAPADOKYA HABER ANADOLU BÖLGESİ	KATEGORİLER	Yerel	Ulusal	Uluslararası	f	%
	Siyaset&Siyasiler	75	1	0	76	25,68%
	Ekonomi&Sanayi&Ticaret	9	16	0	25	8,45%
	Bilim&Eğitim&Teknoloji	17	4	0	21	7,09%
	Kültür&Sanat&Edebiyat	12	1	0	13	4,39%
	Turizm	16	0	0	16	5,41%
	Tarım ve Hayvancılık	1	0	0	1	0,34%
	Sağlık	2	0	0	2	0,68%
	Spor	2	1	0	3	1,01%
	Magazin	0	0	0	0	0,00%
	Asayiş	19	0	0	19	6,42%
	Gündem 1	1	1	0	2	0,68%
	Gündem 2	79	1	0	80	27,03%
	Gündem 3	24	14	0	38	12,84%
	Toplam	257	39	0	296	100,00%

Tablo 5: Kapadokya Haber Gazetesindeki Haber İçeriklerinin Kategorik Dağılımı

Kapadokya Haber'de toplamda 296 habere ulaşılmıştır. 296 haberin %40,55'i gündem kategorilerine aittir. Bu 129 haberin %86,67'si yerel, %13,33'si ulusaldır. Gündem kategorisinin kendi içindeki dağılımına bakıldığında, Gündem 1'e ait yerel ve ulusal içerikte toplam 2 haber paylaşılmıştır. Gündem 2'de paylaşılan 80 haberin %98,75'i yerel, %1,25'i ulusal iken Gündem 3'de 38 haberin %63,16'sı yerel, %36,84'ü ulusal haberlerden oluşmakta olup, haberlerin yoğunlukta Nevşehir özelinde

olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi/siyasiler kategorisine ait 76 haberin 75'inin yerel siyasete ait olması, gazetenin belediye hizmetlerini duyurmak ve yerel yönetim-yurttaş ilişkisini sağlamak ve/veya pekiştirmek adına üzerine düşen görevi tam anlamıyla yerine getirdiğini göstermektedir.

Grafik 5: Kapadokya Gazetesinde Yerel Haberin Temsili

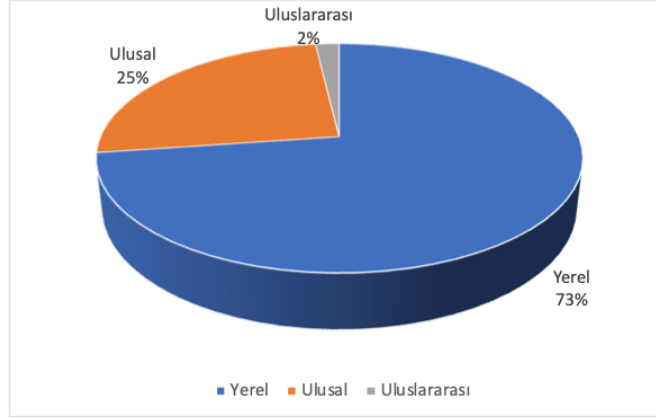
Magazin dışında her kategoride haber yapan Kapadokya Haber gazetesi, 296 haberin 257'sini yerelden vererek, 15 gün için diğer gazetelere oranla daha az sayıda bir habere sahip olsa da oransal olarak en çok yerelden haber veren gazete olarak gözükmemektedir. Ayrıca çalışma kapsamındaki yerel gazeteler içerisinde dünya gündeminden hiç haber paylaşmayan tek yerel basındır. Tüm bu özellikleri ile sanki olabildiğince yerli kalmak için bir duruş sergilediği ve aynı zamanda yapmış olduğu haberlerle tüm işlev ve sorumluluklarının bilinçli ve istekli şekilde yerine getirdiği izlenimini uyandırmaktadır.

3. 6. Sinop Flaş Haber

SINOP FLAŞ HBER KARADENİZ BÖLGESİ	KATEGORİLER	Yerel	Ulusal	Uluslararası	f	%
	Siyaset&Siyasiler	91	15	1	107	22,25%
	Ekonomi&Sanayi&Ticaret	14	23	1	38	7,90%
	Bilim&Eğitim&Teknoloji	12	12	3	27	5,61%
	Kültür&Sanat&Edebiyat	4	0	0	4	0,83%
	Turzim	5	2	0	7	1,46%
	Tarım ve Hayvancılık	2	1	0	3	0,62%
	Sağlık	0	13	0	13	2,70%
	Spor	17	11	1	29	6,03%
	Magazin	1	0	0	1	0,21%
	Asayiş	11	9	0	20	4,16%
	Gündem 1	29	4	0	33	6,86%
	Gündem 2	74	7	0	81	16,84%
	Gündem 3	90	25	3	118	24,53%
	Toplam	350	122	9	481	100,00%

Tablo 6: Sinop Flaş Haber Gazetesindeki Haber İçeriklerinin Kategorik Dağılımı

Çalışma sınırlılığı içerisinde Sinop Flaş Haber'e ait toplamda 481 habere ulaşılmıştır. Bu haberlerin yarısına yakını (%48,23'ü) Gündem 1, Gündem 2 ve Gündem 3'e ait haberlerdir. Bu gündem haberlerinin %83,19'nun Sinop ile ilgili olduğu, geri kalan haberlerinde %15,52 nispetinde ulusal, %1,29 nispetinde uluslararası içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Sinop Flaş gazetesinin talep ve şikâyetleri aktarma konusunda aktif bir gazetecilik yürüttüğü ve bu hususta diğer 6 gazeteye göre oransal olarak (%6,86) daha fazla haber paylaşarak kamuoyu oluşturduğu görülmektedir. Bu haberlerin kendi içinde %87,88'sinin yerel, %12,12'sinin ulusal olması ise öncelikli olması ise bir yerel gazete olarak temel işlev ve sorumluklarını yerine getirme konusunda üstüne düşeni yaptığını göstermektedir. Yine Gündem 2 için de benzer bir tablo gözükmektedir. Tüm gazetelerin haber dağılım oranlarına bakıldığında, Sinop Flaş Haber'in %16,84 oranla Gündem 2'ye ait (%27,03'lük oranla Kapadokya Haber'den sonra) en çok haber yapan 2. gazete olduğu ve Gündem 2'nin kendi içindeki haber dağılımına göre de %91,36 oranla (%98,75'lik oranla Kapadokya Haber'den sonra) en çok yerelden haber aktaran 2. gazete olduğu anlaşılmaktadır. Gündem 3'e ait 118 haberin ise %76,27 oranla büyük ölçüde Sinop'a dair iken, kalan haberlerin %21,19'unun ulusal %2,54'sinin dünya gündemine dairdir. Siyaset/Siyasiler kategorisinde yerel siyasetten %85,05 nispetinde haber taşınması, yerel bir gazete için yine önemli sayılabilecek bir "yerellik" desenidir.

Grafik 6: Sinop Flaş Haber Gazetesinde Yerel Haberin Temsili

Sinop Flaş gazetesinin 15 Temmuz 29 Temmuz 2023 tarihleri arasında dijital haber arşivinde toplamda 481 haber tespit edilmiştir. Gazetenin; sağlık kategorisi dışında Sinop'a dair tüm kategorilerde haber aktarımı yapmış olduğu ve yerelden toplamda 350 haber paylaşarak yerel bir gazete olarak temel işlev ve sorumluluklarını önceleyen bir habercilik anlayışı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim gazetede gündeme taşınan bir sorunun çözüme ulaştıktan sonra tekrar haberleştirilmesi ve gazetenin kendini çözümde pay sahibi olarak tanımlaması, gazetenin kamuoyu oluşturma işlevini iyi kavradığını ve bunun için talep ve şikâyetleri aktarma hususunda

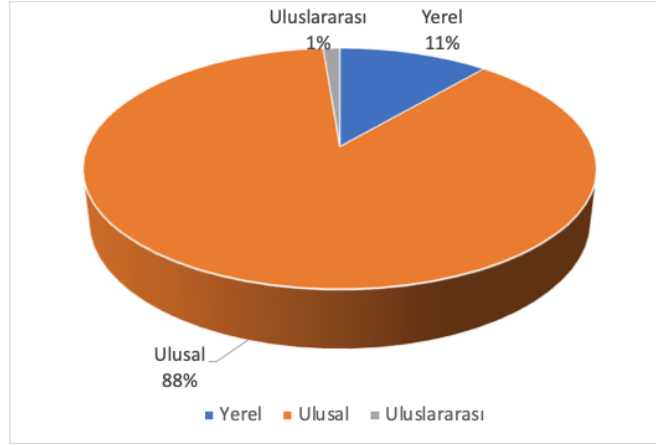
kararlı ve aktif rol üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca haber kategorilerinin arasında “Dünya” kategorisi olmasına rağmen, (örneğin Dünya haber kategorisi olmayan Akdeniz Manşet’e göre daha) az haber paylaşmayı tercih etmesi, gazetenin “yerellik” eğilimini teyit etmektedir.

3. 7. Tunceli Emek Gazetesi

TUNCELİ EMEK GAZETESİ DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	KATEGORİLER	Yerel	Ulusal	Uluslararası	f	%
	Siyaset&Siyasiler	7	51	0	58	10,38%
	Ekonomi&Sanayi&Ticaret	0	63	1	64	11,45%
	Bilim&Eğitim&Teknoloji	0	37	2	39	6,98%
	Kültür&Sanat&Edebiyat	3	39	1	43	7,69%
	Turizm	0	9	0	9	1,61%
	Tarım ve Hayvancılık	0	9	0	9	1,61%
	Sağlık	0	54	0	54	9,66%
	Spor	3	46	2	51	9,12%
	Magazin	0	0	0	0	0,00%
	Asayiş	1	10	1	12	2,15%
	Gündem 1	8	7	0	15	2,68%
	Gündem 2	21	67	0	88	15,74%
	Gündem 3	20	97	0	117	20,93%
	Toplam	63	489	7	559	100,00%

Tablo 7: Tunceli Emek Gazetesindeki Haber İçeriklerinin Kategorik Dağılımı

15 Temmuz-29 Temmuz 2023 tarihleri arasında Tunceli Emek gazetesine ait toplam 559 haber tespit edilmiştir. 559 haberin %39,35’ i (220’si) Gündem 1, Gündem 2 ve Gündem 3 kategorilerine aittir. Bu 220 haberin içerisinde uluslararası içerikli herhangi bir haber bulunmazken, haberler içeriklerinin 171’i (%77,73’ü) ulusal, 49’u (%22,27’u) da yereldir. Gündem 1 kategorisinde, Tunceli ile ilgili talep ve şikâyetlerin (%53,33 oranla), ulusala nispeten (%46,67) bir miktar daha fazla gündeme getirildiği gözükse de Gündem 2 (%76,14) ve Gündem 3’te (%82,91) gazetenin önceliğini ulusal haberlere verdiği gözükmektedir. Siyaset/Siyasiler haber kategorisinde de benzer bir durum gözükmektedir. Dünya siyasetiyle ilgili herhangi bir uluslararası haber servis edilmezken, toplamda 58 haberin %77,73 nispetinde ulusal içerikli olduğu, %12,07’lik gibi kısıtlı bir oranda Tunceli yerel siyasetinden paylaşım yapıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Ekonomi&Sanayi&Ticaret kategorisinde Tunceli’den hiçbir haber paylaşılmamış olması dikkat çekicidir. Nitekim Tunceli’de, Organize Sanayi Bölgesinin olması ve Tunceli Ticaret ve Sanayi Odası’nın kendi resmi sitelerinde paylaşmış olduğu çeşitli haberlerin var olması aslında Tunceli özelinde paylaşılabilir haberlerin var olduğu anlamına gelmektedir. Bu manada gazetede, yerel ekonomiye ve üretime dair haber paylaşmıyor olmasının, gazetenin ulusal haber vermeyi öncelediğine dair genel kanıyı pekiştirdiği söylenebilir.

Grafik 7: Tunceli Emek Gazetesinde Yerel Haberın Temsili

Tunceli Emek gazetesinin 15 Temmuz-29 Temmuz 2023 tarihleri arasında toplamda 559 haber paylaştığı, bunların 489'unun ulusal, 63'ünün yerel ve 7'sinin uluslararası içeriğe sahip olduğu gözükmektedir. Gazetenin öncelikli olarak ulusal haberlere yer veriyor olması, teoride yerel halk olması gerekse de pratikte hedef kitlesinin doğrudan yerel halk olmadığını düşündürmektedir. Bu manada Tunceli Emek gazetesi yerelde çıkan bir gazete olmasına rağmen kategoriler bağlamında doğrudan yerel basının temel işlev ve görevlerini üstlenmediği söylenilebilir. Fakat Tunceli ilinin alevi nüfusu yoğun bir şehir olması ve buna mukabil gazete dini öge ve öğreti içeren birçok haberin paylaşılmış olması kategoriler ötesinde en önemli yerellik deseni olarak (örtülü bir bilgi bağlamında) kabul edilebilir.

SONUÇ

Çalışma kapsamında "Türkiye yerel basını ne kadar yerel?" sorusuna cevap aramak amacıyla, 15 Temmuz 29 Temmuz 2023 arası tarihleri arasında Türkiye'nin 7 bölgesine ait 7 yerel gazetesinin dijital arşivleri taranmış ve toplamda 7834 habere ulaşılmıştır. Bu haberlerin 2703'ünün yerel, 4410'unun ulusal, 711'i uluslararası içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Haberlerin küreselleşme boyutlarını irdelemek için her bir yerel gazetenin kendi içindeki uluslararası içerikli haberlerin dağılımlarına bakıldığında; Babahaber, Sinop Flaş Haber, Aydın Ses gazetelerinde %2, Tunceli Emek gazetesinde %1 nispetinde dünyadan haberlere yer verilmişken, Kapadokya Haber'de dünya gündemine dair herhangi bir habere rastlanmamıştır. Buna karşın Bursa Hakimiyet gazetesinin %14, Akdeniz Manşet gazetesinin %8 nispetinde dünya gündemine gazetelerinde yer verdiği görülmektedir. Haberlerin içerikleri incelendiğinde ise; Akdeniz Manşet gazetesine ait haberlerinin çoğunun dünya siyasetine ve Gündem 3 kategorisine dair olduğu gözlemlenirken, Bursa Hakimiyet gazetesinin Tarım ve Hayvancılık dışında her

kategoride dünya gündemine yer verdiği gözükmetedir. Bu bulgular, dijitalleşmenin yerel basındaki küreselleşme etkisine işaret etmektedir. Öte yandan bu iki yerel gazetenin 7 yerel gazete içerisinde en fazla dijital içerik/haber üreten gazete olmaları, dijitalleşme ile küreselleşme arasında doğru orantı olduğunu da göstermektedir.

7 gazetenin kendi içindeki haber dağılımlarına göre oransal olarak en çok yerelden haber paylaşan gazeteler sırasıyla Kapadokya Haber (%87), Aydın Ses gazetesi (%84), Sinop Flaş Haber (%73), Babahaber (%49), Akdeniz Manşet gazetesi (%43), Bursa Hakimiyet gazetesi (%16) ve Tunceli Emek gazetesidir (%11). Bu sonuçlara göre, Kapadokya Haber'in bir yerel basın olarak temel işlev ve sorumluluklarını herhangi bir sapma olmadan yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan niceliksel olarak değerlendirildiğinde belki 7 gazete içerisinde en az habere sahip olan gazete olsa da aktardığı haberlerin niteliksel olarak anlamlı bir hacme sahip olduğu gözükmetedir. Zira günlük ve siyasi yerel gündemi istikrarlı bir biçimde yansıtmalarının yanı sıra gazetenin, bir kültür ve turizm ili olan Nevşehir'e dair paylaştığı haberlerin her birisi tamamen bölgenin yerel dokusunu yansıtmaya yöneliktir. Misal; toplam haber sayısı kendisinden en az birkaç kat daha fazla olan 7 gazete içerisinde, (Akdeniz Manşet gazetesinden sonra) en fazla yerel turizm haberine sahip olan 2. gazetedir. Aydın Ses gazetesinde de bariz ve baskın bir yerel duruş vardır. Üstelik 788 haberin 660'ı yerel olarak gözükse de tespit edilen 108 ulusal habere (sitede kategorik olarak ayrıca tanımlanan) Ege haberlerinin de dahil olduğu düşünülendiğinde, gazetenin diğer 6 yerel gazeteden farklı olarak komşu illerden de haber verme sorumluluğunu hisseden bir yerel/bölgesel gazetecilik anlayışına sahip olduğu gözükmetedir.

7 yerel gazete içerisinde yerel talep ve şikâyetleri en fazla dile getiren 1. gazete olan Sinop Flaş Haber'in; Aydın Ses gazetesi ve Bursa Hakimiyet gazetesinden sonra en çok Siyaset&Siyasiler ilgili haber yapan 3. gazete olması ile Gündem 2'ye dair de Kapadokya Haber'den sonra en çok haber yapan 2. gazete olması, yerel gazetelerin en önemli ve temel işlevlerini yerine getirerek, aktif ve işlevsel bir yerel gazetecilik yaklaşımı içerisinde olduğunu açıkça göstermektedir.

Babahaber'in, Turizm kategorisi dışında diğer 12 kategoride yerelden haber vermesi temel işlev ve sorumluluklarını icra ettiğine işaret etmektedir. Her ne kadar haber dağılımı ulusal haberlerle oransal olarak eşit görülse de başta Asayiş (56), Siyaset&Siyasiler (55), Gündem 2 (53) olmak üzere öncelikli sorumlulukları dahilinde yerelden haber veriyor olması temel işlev ve sorumluluklarını bilinçli şekilde üstlendiğini göstermektedir. Akdeniz Manşet gazetesi de dünya gündemden daha fazla haber paylaşmak dışında Aydın Ses gazetesi gibi benzer bir resim çizmektedir. Bu manada gazete; genel anlamda işlev sorumluluklarını taşıyan, bu bağlamda yerel siyaseti aktarma çabası içerisinde olan, talep ve şikâyetleri aktaran, Antalya'ya dair

bilinçlendirme&bilgilendirme ve duyuruları yapan, kültürel etkinliklerinden turizme kadar Antalya'yı anlatan ve tanıtan her habere yer veren, yerli bir gazetecilik çizgisine sahiptir.

Bursa Hakimiyet gazetesinin web sayfasında “Bursa”, “Bursaspor” ve “Bursa’da Spor” kategorilerine ayrı ayrı yer verilmiş olması, gazetenin görünürde yerel haberi öncelendiği izlenimi oluştursa da gazetede neredeyse dünya gündemine denk kısıtlı bir yerel haber hacminin olması, gazetenin öncelikli olan temel ve işlev sorumluklarını tartışmalı kılmaktadır. Nitekim bir yerel gazete için “yerelden de haber veriyor” yerine “ulusaldan da haber veriyor” izleniminin oluşması beklenmektedir. Öte yandan haberlerin %88’i ulusal gündeme ait olan Tunceli Emek gazetesinin hedef kitlesinin de benzer şekilde doğrudan yerel halk olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat yerel-ulusal haber oranını değiştirmeyecek olsa da çalışma sınırlılığı içerisinde örtülü kalmış bir bilgiyi, bu bulgu sonuçlarına eklemek gerekmektedir. Nitekim alevi nüfusu yoğun bir şehrin yerel gazetesi olan Tunceli Emek gazetesinde, diğer 6 gazeteden/bölgeden farklı olarak, yer yer dini öğe ve öğretisi içeren (örneğin haber içinde 12 imamın anlatılması ve anılması gibi) birtakım bilgilerin haberler içerisinde yer yer serpiştirilmiş olması çalışma sınırlılığı içerisinde örtülü kalmış “yerellik” vurgusu olarak da kabul edilebilir.

Özetle; dijitalleşmenin imkanları ile şehir/bölge dışına çıkan haberlerin teorik olarak hedef kitlesinin genişlediği ve bu varsayım ve/veya (alınan mailler, okuyucu yorumları üzerinden gelen) bilginin ise haber içeriklerini şekillendirdiği/etkilediği anlaşılmaktadır. Öte yandan yerel gazetelerin “ulusal ve yerel kimliğin oluşmasına ve pekişmesine katkı sağlaması” gibi bir işlev ve sorumluluğunun olmasının yanı sıra, ülke gündemine ait haberlerin bölge insanını da ilgilendiriyor olması, ulusal haberlerin yerel haberleri gölgede bırakmadığı sürece yerel gazetelerde olması gerektiğini göstermektedir. Bu manada asıl mesele, yerel gazetelerin ulusaldan haber paylaşması değildir; bilakis yerel basının temel işlev ve sorumluklarını yerine getirecek nispette yerelden haber paylaşmayacak olmasıdır. Bu temel yaklaşımdan hareketle ve çalışma kapsamındaki yerel basını referans alarak, Türkiye’deki yerel basının yerellik deseninin/ vurgusunun kaybolmadığına ve büyük ölçüde yerel basının temel işlev ve sorumluluklarını yerine getiren içerikte haberler paylaştığına dair bir genelleme yapılabilir. Nitekim bu bağlamda 7 gazetenin 5’inin, aktif ve işlevsel olarak yerel gündemi gazetelerine taşıdığı saptanmıştır.

Sonuç olarak; matbu formula lokalize olan haberin, dijitalleşmenin imkanları ile sınırları aşması (yerel haberin azalmasına etki ederek) yerel basın için bir handikaba dönüşmemelidir. Zira yerel basının öncelikli sorumluluğu yerelden haber vermektir. Bu manada dijitalleşme sürecinin bilakis yerel bölge menfaatini gözetin

haberlerin sayısını artırılmasına ve “yerel sesin” uzaklara ulaştırılmasına zemin hazırlaması ve fayda sağlaması beklenmektedir.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

ıkar atışması

Yazar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Bingham, A. (2010). The digitization of newspaper archives: Opportunities and challenges for historians. *Twentieth Century British History*, 21(2), 225-231.

Boczkowski, P. J. (2005). *Digitizing the news: Innovation in online newspapers*. Massachusetts: MIT Press.

Burkart, R. (2002). *Kommunikationswissenschaft: Grundlagen und Problemfelder; umrisse einer interdisziplinären Sozialwissenschaft*. Wien, Köln, Weimar: Bhlau Verlag.

Bülbül, A. R. (2000). *Genel Gazetecilik Bilgileri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Bülbül, A. R. (2001). *İletişim ve Etik* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Çelikbaş, S., & zsoy, S. (2022). Dijitalleşme Sürecinde Yerel Medyanın Sorunları: Bolu rneği. *SD İFADE*, 4(1), 1-33.

Gezgin, S. (2007). Türkiye’de Yerel Basın Ed. S. Sezgin içinde *Türkiye’de Yerel Basın* (ss. 177-196), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Girgin, A. (2007). Türkiye’de Yerel Basın ve Resmi İlân, Ed. S. Sezgin içinde *Türkiye’de Yerel Basın* (ss. 243-260), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Gürcan, H., & Bekiroğlu, O. (2007). Türkiye'de İnternet Gazeteciliği Açısından Yerel Basının Genel Görünümü ve Bölgeler Arası Bir Değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 5(1), 22-29.

Jenkins, J., & Nielsen, R. K. (2018). The digital transition of local news. In Reuters Institute for the Study of Journalism. Reuters Institute for the Study of Journalism.

Jerónimo, P., Correia, J. C., & Gradim, A. (2022). Are we close enough? Digital challenges to local journalists. *Journalism Practice*, 16(5), 813-827.

Lewis, S. C., & Zamith, R. (2017). On the worlds of journalism. Ed. P. J. Boczkowski, C. W. Anderson içinde *Remaking the news: Essays on the future of journalism scholarship in the digital age* (s.s. 111-128). Cambridge, Massachusetts, London, England: MIT Press.

Kiliç, G., & Öztunç, M. (2022). Comparison of Digitalization Problems of Local Newspapers in Turkey and Sakarya Local Newspapers. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 21(4), 19-29.

Köseoğlu, Aslı. (2022). *Yerel Medyada Dijitalleşme*. Ankara: İksad Yayınevi.

Olsen, K. S. (2018). What we talk about when we talk about local journalism. Tacit knowledge during the digital shift. *Sur le journalisme*, 7(2), 126-139.

Surman, M., Gardner, C., & Ascher, D. (2014). Local content, smartphones, and digital inclusion. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 9(3-4), 63-74.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 10. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, İlkey. (2022). Küresel Salgının Yerel (E) Etkisi: Bingöl Yerel Gazeteleri Örneği. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 7-25.

GÜNDELİK HAYATIN TIBBİLEŞTİRİLMESİNİN ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE

Meryem SERDAR*

ORCID: 0000-0002-1488-3241

Öz: Günümüz toplumlarında sağlıklı yaşam söylemi hayatın her alanına dâhil edilmiş, bireyler sağlıklı olma durumlarının sorumluları hâline gelmiştir. Böylece sağlık bireyselleştirilirken hastalık tanım ve kapsamı da olabildiğince genişlemiştir. Tıbbileştirme süreci, daha önceden tıp alanının dışında olan durumların tıbbi terimlerle tanımlanarak tıbbin müdahale alanına dâhil edilmesini ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı, tıbbileştirmenin kökenlerini inceleyerek günümüz toplumlarında tıbbileştirmenin nasıl işlediğini, gündelik hayatın hangi alanlarının nasıl tıbbi kategoriler hâline getirildiğini veya getirilmediğini, bütüncül açıdan eleştirel bir perspektifle yeniden değerlendirmektir. Literatür taramasına dayanan çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda tıbbileştirmenin kökenlerinin modern bilimlerin doğuşuna dayandığı, tıbbin sosyal kontrol sağlama işlevinin eleştirilerin çıkış noktasını oluşturduğu görülmüştür. Sağlık anlayışında meydana gelen neoliberal dönüşümün ilaç endüstrisi ve medya araçlarının katkısıyla tıbbileştirmeyi daha da yaygınlaştırdığı, hayatın birçok alanını kuşatacak şekilde gündelik hayata tıbbi terimlerin nüfuz etmesini sağladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tıbbileştirme, Gündelik Hayatın Tıbbileştirilmesi, Sağlık Bireyselleşmesi, Sağlık Endüstrisi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, meryem.serdar@sbu.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1352713>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 30/08/2023
Kabul Tarihi: 14/10/2023

Atıf / Cite as: Serdar, M. (2023). Gündelik Hayatın Tıbbileştirilmesinin Eleştirisi Üzerine, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 96-122.

ON THE CRITIQUE OF THE MEDICALIZATION OF EVERYDAY LIFE

Abstract: In today's societies, the discourse of healthy living has been included in all areas of life, and individuals have become responsible for their health. Thus, while health was individualized, the definition and scope of disease expanded as much as possible. The medicalization process refers to the inclusion of medicine in the field of intervention by defining conditions that were previously outside the field of medicine in medical terms. The aim of this study is to examine the origins of medicalization and to reevaluate how medicalization works in today's societies, which areas of daily life have been made or not made into medical categories, with a holistic view and critical perspective. In line with the findings obtained from the study based on the literature review, it has been seen that the origins of medicalization are based on the birth of modern sciences, and the social control function of medicine is the starting point of criticism. It has been concluded that the neoliberal transformation in the understanding of health has made medicalization more widespread with the contribution of the pharmaceutical industry and media tools, and that medical terms have penetrated into daily life in a way that encompasses many areas of life.

Keywords: Medicalization, Medicalization of Everyday Life, Individualization of Health, Health Industry.

GİRİŞ

Kanuni Sultan Süleyman'ın asırlar önce kaleme aldığı "*...halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi, olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi...*" dizeleri sağlıklı olma halinin devlete hükmetmek gibi en yüksek rütbeye göre dahi değerli olduğunu vurgulamak için günümüzde de sıkça tekrarlanmaktadır. Bu nedendir ki insanoğlu sağlığını ilgilendiren konulara/kişilere tarih boyunca yakın olmuş, geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulandığı erken dönemlerde dahi sağlık halktan uzak bir alan olarak görülmemiştir.

Bilimsel devrimin pozitif bilimlerin egemenliğiyle sonuçlanmasının ardından modern tıp, tıbbi bilginin tek meşru aracı haline gelmiştir. Yapısal faktörlere dayanan birtakım değişiklikler (temiz suya ulaşım, sağlıklı konutlarda yaşama, aşının bulunması vb.) neticesinde insan ömrünün uzaması ve bazı hastalıklara çarelerin bulunmuş olması

modern tıbbın meşru gúcünü daha da artırmıştır. Pozitif bilimlerin ve buna bağlı olarak modern tıbbın meşruiyetinin artmasıyla birlikte geleneksel toplumsal otorite kurumları olan din kurumunun ve ardından hukuk kurumunun otoritesini kaybetmesi tıbbın toplumsal nşfuzunu sağlamlaştırmış, hastanelerin oluşması da hekimin hasta üzerindeki ve toplumdaki otoritesini artırmıştır. Bununla beraber tıbbın hastalık tanımları ve sağlığa yşnelik vurguları g¼n geçtikçe genişlemeye başlamıştır. Daha önceden g¼ndelik hayatın içerisinde doğal olarak var olan, hastalık olarak tanımlanmayan bazı insanlık durumları ve yaşamsal deneyimler birer hastalık kategorisi haline getirilmeye başlanmıştır. Uluslararası tıbbi birliklerin (APA, DSÖ gibi) kurulması ve evrensel tıbbi kararların verilmesi bu noktada kilit rol oynamaktadır. Söz konusu hastalık tanımlamalarının ve teşhis genişlemesinin artması sosyoloji literat¼r¼nde eleştirel bir duruşu başlatmıştır. İlk çalışmalarda sosyologlar tıp kurumuna sosyal kontrol¼ sağlayan bir kurum olarak yaklaşmış, tıbbileştirme s¼recini de “tıbbi sosyal kontrol” olarak değerlendirmişlerdir. Tıbbileştirme ¼zerine yapılan sosyolojik eleştirilerin birçoğu tıbbın toplumsal nşfuzunu tartışmakta ve g¼ndelik hayatın aşırı tıbbileştirilmesi karşısında sorgulayıcı bir tavır sergilemektedir.

Tıp kurumunun sosyal kontrol aracı olarak nşfuzunun genişlemesinde etkili olan tarihsel s¼recin ne olduğuna ve g¼n¼m¼zdeki işleyişine yşnelik keşifsel bir literat¼r araştırmasına dayanan bu çalışma, tıbbileştirmenin kökenlerini inceleyerek g¼n¼m¼z toplumlarında tıbbileştirmenin nasıl işlediğini, g¼ndelik hayatın hangi alanlarının nasıl tıbbi kategoriler haline getirildiğini veya getirilmediğini b¼t¼nc¼l bir bakışla anlamayı amaç edinmiştir. Karmaşık sistemlerin b¼y¼k resme odaklanılarak incelenmesini vurgulayan bir araştırma yaklaşımı olan b¼t¼nc¼l yaklaşım, birbiriyle dolaylı veya doğrudan ilişkili pek çok alanı bir arada inceleme fırsatı sunmaktadır (Marshall, 2020). Bu doğrultuda b¼t¼nc¼l bakışa dayalı çalışmalar, eksiklikleri ve ihtiyaçları fark etmeyi sağlayarak, belirli alanlarda uzmanlaşan ve diğer alanlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılar için yol gösterici olma özelliği taşımaktadır. Sosyoloji literat¼r¼ incelendiğinde, tıbbileştirmenin olumsuz taraflarına yapılan vurgunun mevcut çalışmalarda daha baskın olduğu gr¼lm¼řt¼r.¹ Bu çalışmanın önceki çalışmalardan ayrılan yn¼; tıbbileştirmenin iki yön¼ne de dikkat çekerek hastalıkların erken teşhisine yarayan ve halk sağlığını koruyucu tarafını da dikkate alarak g¼ndelik hayatta tıbbileştirilen alanlara ayrı ayrı yer vermiş olmasıdır. Bu doğrultuda çalışmanın temel problemi, tıbbileştirmenin arka planını daha iyi analiz ederek g¼ndelik hayattaki nşfuzunu ve yayılma alanlarını zözmek, bunu yaparken tıp karşıtlığı ya da tıp

¹ Tıbbileştirme çalışmalarının nc¼l¼ę¼n¼ yapan; Foucault, Szasz, Zola ve Illich bu s¼reci eleştirel söyleme dayalı olarak ele almışlardır. Bazı yazarlar (zellikle Illich) bu duruşları sebebiyle tıp d¼řmanlıęıyla itham edilmişlerdir. Dolayısıyla kavramın sosyoloji literat¼r¼nde kullanımını eleştiriyi içinde barındırmakta olduğundan izleyen çalışmalarda da bu negatif anlamın devam ettiği gr¼lmektedir. Mevcut çalışmalarda yer alan gr¼řlere çalışmanın ilerleyen bl¼mlerinde değinilecektir.

düşmanlığının ötesinde halk sağlığı açısından tıbbileştirmenin olası olumlu yönlerini de ele alarak tıbbileştirme sürecini iki yönlü analiz ederken bu sürecin gündelik hayattaki karşılığını tespit edebilmektir.

Bu bağlamda çalışmada öncelikle tıbbileştirme tartışmalarının ne zaman ortaya çıktığı ve bu tartışmalarda öncü isimlerin kimler olduğuna kısaca yer verilecek, tıbbileştirme kavramının hangi bağlamlar üzerinden ele alındığına değinilecek ve tıbbileştirmeden kastedilen şeyin ne olduğu üzerinde durulacaktır. Akabinde tıbbileştirmenin kökenleri aydınlanma felsefesi ile başlayan düşünsel değişim süreci üzerinden irdelenmeye çalışılacaktır. Ardından sağlıkta dönüşüm paradigmasıyla birlikte değişen sağlık anlayışı üzerinde durulacaktır, ki bu konu tıbbileştirme açısından dikkate değer bir değişim ve dönüşümü ifade eden bir süreçtir. Zira tıbbileştirmeye yönelik yapılan eleştiriler daha çok sağlığın kapitalistleşmesi, tıbbin ticari boyutunun öne çıkarak endüstri haline gelmiş olması üzerinden yapılan eleştirilerdir. Daha sonrasında gündelik yaşam içerisinde tıbbileştirildiği ifade edilen alanlara, spesifik bir alana odaklanılmadan bütüncül olarak değinilecektir. Bu kapsamda; farmasötikalizasyon, sağlığın metalaşması, medya, eğitim, beslenme, ruh sağlığı, engellilik, ölüm, ağrı, beden ve temel yaşamsal süreçlerdeki tıbbileştirme başlıkları ele alınacaktır.

1. TIBBİLEŞTİRME VE ARKA PLANI

Tıbbileştirme, tıbbi olmayan sorunların genellikle hastalık ve bozukluklar açısından tıbbi sorunlar olarak tanımlandığı ve tedavi edildiği bir süreci tanımlar (Conrad, 2007). Diğer bir ifadeyle tıbbileştirme, tıp alanının dışında olan durumların tıbbi terimlerle tanımlanarak tıbbin müdahale alanına dahil edilmesi, bu durumların teşhis ve tedavilerinin tıbbi yöntemlerle yapılmasıdır. Bu açıklama doğrultusunda kavramın pozitif veya negatif bir anlamdan ziyade nötr bir ifadeyi barındırdığı söylenebilir. Buradaki temel sorun tıbbin hayata aşırı ve gereksiz müdahalesi üzerinedir. Yani aşırı tıbbileştirme (aşırı medikalizasyon) ifadesi bu durumu daha iyi yansıtmaktadır ancak literatürde aşırı tıbbileştirme ile tıbbileştirme kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Ertin, 2020: 9). Bu çalışmada ise tıbbileştirme kavramının kullanımı tercih edilmiştir. Tıbbileştirme çalışmalarında öncü isimler olarak; Michael Foucault, Thomas Szasz, Talcott Parsons, Irving Kenneth Zola ve Ivan Illich öne çıkmaktadır. Günümüzde tıbbileştirme alanının en yetkin ismi ise Peter Conrad'dır. Çalışma boyunca yapılan tartışmalar söz konusu düşünürlerin analizleri doğrultusunda ilerlemektedir. Parsons'ın (2012) 1951 yılında yayımladığı "Sosyal Sistem" eserinde tıbbi bir sosyal kontrol ajanı olarak ele alması sağlık sosyolojisi literatüründe bir dönüm

noktası olmuştur.² Zola (1994) toplumun tıbaa ait kılınmasını yani tıbbileştirmeyi dört grupta incelemiştir. *Birincisi*, hayatımızın tıp ile ilgili olabileceği dūřünölen her zerresinin tıbbın ilgi alanına dahil edilmesidir. *İkincisi*, belirli bazı teknik prosedürlerin mutlak kontrolünün tıbbın tekelinde bulundurulmasıdır. *Üçüncüsü*, tabu sayılan bazı alanlara girme hakkının özel olarak tıbbın eline geçmesidir. *Son olarak*, tıbbın ilgi alanında kalan her şeyin sağlıklı bir yaşam için gerekli olduğu görüşünün benimsetilmesidir.

Bir zamanlar ahlaksızlık, günahkârlık veya suçluluk olarak tanımlanan sapma davranışlarına tıbbi anlam yüklenmiş ve bu davranışlar kötölükten hastalığa evrilmiştir (Conrad & Schneider, 1992). Sapmanın tıbbileştirilmesi, normatif olmayan veya ahlaki olarak kınanmış görünümün (obezite, çekici olmama, kısıklık) akıl hastalığı, ırkçılık ve içki, kumar gibi davranışların tıbbi yargı yetkisi altına girdiği süreci ifade eder. Sapkınlığı hastalık olarak inşa etmek, suç veya günahtan farklı bir ahlaki statü kazandırmaktadır. Bu haliyle tıbbileştirmenin sosyal kontrol, güç, bilgi, otorite ve kişisel özgürlük alanına doğrudan etkileri bulunmaktadır (McGann & Conrad, 2007).

Bunun dışında anksiyete ve ruh hali, menstruasyon, doğum kontrolü, kısırlık, doğum, menopoz, yaşlanma ve ölüm gibi bazı temel yaşam süreçleri de tıbbi hale getirilmiştir. Tıbbileştirme kategorilerinin genişlemesi, tıbbileştirmede bir artış olduğunu göstermektedir ancak bu büyüme sadece tıbbi kolonizasyon veya ahlaki girişimciliğin bir sonucu değildir. Halkın hafif semptomlara toleransı azalmıştır ve “rahatsız edici vücut durumlarının ve farklılık olarak adlandırılabilcek semptomların hastalık olarak yeniden sınıflandırıldığı bir aşırı medikalleşmeye” neden olmuştur (Conrad, 2007).

Bugün gündelik yaşamın kayda değer bir kısmı tıbbın ilgi alanı içerisine girmiş bulunmaktadır. Tıbbın toplumsal nüfuzunun yükselişi geleneksel din ve hukuk kurumlarının gücünün tıp kurumuna geçmesiyle başlamıştır. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda dini öğretilerin ve kurumların sosyal hayat üzerindeki etkisi gözle görölür biçimde azalmaya başlamıştır. Aydınlanma dūřüncesi, insanın bütün sefaletinin temel aktörü olarak görölen cehaletin ortadan kaldırılıp yerine bilimsel bilginin geçmesiyle insanlığın ilerlemesinin durdurulamayacağı fikrine dayanmaktaydı (Hollinger, 2005: 17). Söz konusu cehaletten kurtulmanın çaresi; aklın egemenliğine sığınmak, diğer bir ifadeyle “kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanabilme” özgürlüğüne kavuşmak olarak görölmekteydi (Kant, 2005: 263). Aklın gücüne verilen önem her türlü dini bilgi ve otoritenin egemenliğini sarsmış, pozitif bilimlerin

² Parsons hastalığı sapkın davranış olarak ele alırken tıp kurumunu hastalığı kontrol edebilme yetkisi üzerinden sosyal düzenin sağlanmasıda düzeni koruyucu ve sürdürölmesini sağlayıcı bir kurum olarak ele almış, bir bakıma tıbbileştirme otoritesini tıp kurumuna bizzat teslim etmiştir. Bu yönüyle Parsons'ın tıbbileştirme çalışmalarına katkısı diğer dūřünürlerden ayrılır.

egemenlik devri başlamıştır. Dini otoriteden bayrağı ilk devralan hukuk otoritesi olmuştur. Adalet, hak, özgürlük gibi kavramların sık kullanılmaya başlanması beşerî yasaların üstünlüğünü gündeme getirmiştir. Beşerî yasaların varlığına rağmen kötülüklerin devam ediyor oluşu hukuk otoritelerinin de güç kaybını beraberinde getirmiştir. Bu noktada modern tıp bilimi mevcut boşluğu dolduracak bir alan olarak öne çıkmaya başlamıştır. Tıp biliminin sosyal nüfuzunu kurması birçok olayın birleşimi sonucu oluşan bir süreç olarak okunabilir. Tıp, amacına hizmet edebileceğini düşündüğü her türlü bilgiyi (fizik, biyoloji, felsefe, psikoloji vb.) kendi ilgi alanına dahil etmeye ve bu bilgilere sahip olmayı sürdürmeye odaklanmıştır. Bu durum da tıp bilimini hayatın içindeki diğer bilimler karşısında en üst, yüce konuma yükseltmiştir. Bu yüce konumlanışla birlikte doğrudan tıp ile ilgili olmayan sosyal refah göstergelerindeki iyileştirmeler (daha iyi beslenme, daha sağlıklı mekanlarda yaşama, hayat standartlarının yükselmesi gibi) insan ömrünün uzamasına yol açmıştır. Bu gelişmeler dinin önemini azaltırken tıbbın önemini daha da artırmıştır. Zira hayatın kısa olması durumunda dini öğeler daha baskın iken, hayatın uzun sürmesi hem dünyevi kurumları daha baskın hale getirmiş hem de bedene daha fazla önem vermenin önünü açmıştır. Bedenin özenilmesi gereken bir alan haline gelmesi de tıbbi otoriteyi genişletmiştir (Zola, 1994: 43-51).

Tıbbın toplumla kurduğu ilişkide tek bir çizgi üzerinde seyretmediği, sosyo-kültürel, politik ve zihinsel dönüşümlerin tıbbın hastayı ele alışı üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Sağlık sosyolojisi çalışmalarında tıbbın hastayla kurduğu ilişki incelenirken dönemlere göre beş farklı kozmoloji üzerinden değerlendirme yapılır (Serdar, 2021). Jewson (2009) sağlık hizmetlerinin özel ücrete tabi olduğu (ücreti hastanın direkt olarak doktora ödediği) onsekizinci yüzyılın sonlarına kadar hasta-hekim arasında hastanın otoritesinin baskın olduğu *yatakyanı tıbbının* hakim olduğunu söyler. Modern tıbbın ortaya çıkmasıyla birlikte *hastane tıbbının* yükselişi sağlık hizmetlerini özel ücret kapsamından çıkarmış, hekim ücretini devletten almaya başlamış, hastayla arasında bir ekonomik çıkar ilişkisi kalmamıştır. Bu dönem tıbbın otoritesinin gündelik hayatta gözle görünür biçimde arttığı dönemdir. Foucault (2003) hastane tıbbı döneminde hastanın yerinin nesneleştirildiğini, hekimin artan otoritesi karşısında müdahaleye açık hale geldiğini ve doktorların hasta üzerindeki iktidarının hastane tıbbıyla birlikte arttığını ifade eder. Bu dönemde mekân evlerden resmî kurumlara taşınmış, mekânın bu değişimi otoriteyi de değiştirmiştir. Hastane tıbbı dönemini hastalığın biyokimyasal bir süreç olarak ele alındığı *laboratuvar tıbbı* takip etmiş, bunu normallığın sorunsallaştırıldığı, normal ve patolojik ayrımının belirsizleştiği *gözetim tıbbı* (Armstrong, 1995) izlemiş, akabinde ise en son kozmoloji olarak ifade edilen *internet tıbbı* (E-scaped tıp) hâkim olmuştur. İnternetin hakim olduğu bu dönem tıbbi otoritenin sarsılma tehlikesini de beraberinde taşımaktadır (Gillam, 2016). Zira

internetle birlikte tıbbi bilgi hem kitleselleşmekte hem de bireyselleşmekte iken tıbbi otorite bu bilginin tek kaynağı olarak görülmemektedir (Nettleton, 2004).

Tıbbın bu geniş hüküm alanı karşısında tıbbileştirme, sorunun kaynağı konusunda sosyal çevreden çok bireye odaklanır; daha kolektif veya sosyal çözümler yerine bireysel tıbbi müdahaleler gerektirir. Böylece tıbbi yargı alanını genişleterek, insan davranışı üzerindeki tıbbi sosyal kontrolü artırır (Conrad, 2007). Tıbbın sosyal kontrol gücünü elde etmesini sınıflı toplumların tarihi üzerinden okuyan Ersoy (2001: 72) sınıflı toplumlarla birlikte tıbbın egemenlerin elinde bir baskı unsuru haline geldiğini ve böylece insanın en doğal haklarından biri olan sağlıklı yaşam hakkının öznesi olduğunu, hastalıkla ilgili tüm durumların neden ve sonuçlarıyla tıbbın kontrolü altına girdiğini ifade eder ve bunun için *iatokrasi* kavramını kullanır. Iatokrasi, yönetim gücünün tıp kurumunun elinde yoğunlaştığı sistemi ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Ersoy, 1998).

2. SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM YA DA TIBBİ EGEMENLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Küreselleşme sürecinin etkisiyle 1980'lerle birlikte sağlık sistemi köklü değişiklikler geçirmiş, hekimlerin otoritesi azalarak piyasa hakimiyeti yükselmeye başlamıştır. Yönetilen bakım, maliyet kontrol girişimleri ve şirketleşmiş tıp, tıbbi bakımın organizasyonunu değiştirmiş, çok sayıda hasta hem sağlık sigortası poliçelerini seçerken hem de tıbbi hizmetler ararken daha çok tüketici gibi davranmaya başlamıştır. Yönetilen bakım kuruluşları, ilaç endüstrisi ve bazı doktorlar (örneğin kozmetik cerrahlar) hastaları giderek artan bir şekilde tüketici veya potansiyel pazarlar olarak görmeye başlamışlardır (Conrad, 2007: 14-15). Sağlıkta dönüşüm neoliberal sağlık politikalarının baskın hale gelmesine yol açmış, bu sistem içinde hekimin/sağlık çalışanının otoritesi azalmıştır. Sağlık çalışanları da sistem için çalışan elemanlar olmuşlardır. Sağlık hizmeti sunan birimler uzman yöneticilerin yöneticilik yaptığı şirket haline gelmiş ve hekimler artık idarecilerin astı konumuna kaymıştır. Bu dönüşüm yukarıda özetlenmeye çalışılan tıbbi kozmolojiler bağlamında ele alındığında bilimsel ve toplumsal değişimler sonucu sağlığın bireyselleştiği, uzmanın öneminin giderek azaldığı bağlam üzerinden okunabilir. Sağlığın şirketleşmiş tıbbın egemenliğine geçtiği bu dönem, hastanın tüketici olarak görüldüğü, tüketim toplumunun çarkının sağlık için dönmeye başladığı, "sağlık için tüketim" (Kurtdaş, 2016) sloganlarının bireylerin sürekli olarak sağlığa yatırım yapmaları gerektiği propagandası üzerinden ilerleyerek, sağlığın bireyselleştirilerek tıbbileştirildiği bir döneme tekabül eder. Sağlığın belirleyicileri hem bireysel hem yapısal düzeydeki faktörlerle ilişkili iken neoliberal sağlık anlayışı yapısal faktörleri arka plana iterek sağlık sorunlarını bireysel düzleme çekmektedir. Bu da gündelik hayatta her bir bireyin kendi sağlığından sorumlu olduğu

anlayışını doğurarak, “eğer hastalık varsa bu bireyin suçu ve sorumluluğundadır” argümanı ile bireylerin her zaman olduğundan daha fazla sağlık için yaşamasına sebep olmaktadır.

Neoliberal politikaların yükselişe geçtiği dönemler sosyal bilimlerde rasyonalitenin, modernitenin, bilimsel bilginin sorgulandığı *post* akımların yükselişe geçtiği dönemlerdir. Modern tıbbi bilginin genel geçer doğru olmadığı, bilimsel bilgi gibi diğer bilgi türlerinin de geçerli olduğu görüşleri yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Postmodern söylemin “her şey gider (anything goes)” önermesi herkesin bilgisini kıymetli bulmayı, böylece bir konuda söz söylemek için uzman olmak gerekmediği anlayışını yavaş yavaş yerleştirmiştir. Bu anlayış medya ortamlarıyla kalıcı davranış haline gelmiş, sağlık alanını da ciddi biçimde içine almıştır. Bilimdeki rasyonalite anlayışının çökmesiyle birlikte bilgideki hiyerarşide bir kırılma olmuş, *uzmanın* statüsü değersizleşmiş, uzman olmayanın görüşleri uzmanmış gibi önemsenir hale gelmiştir. Tıbbi uzman ile sıradan halk arasındaki keskin ayrımlar azalmaya başlamıştır (Kasapoğlu, 1999: 10). Bu durumun sebeplerinden biri olarak Furedi, aşırı uzmanlaşmayla birlikte uzmanın bilgisinin çok fazla dağılmış olması neticesinde insanların güvenilir bilgiye ulaşmasının giderek zorlaşmasını gösterir. Güven ilişkilerinin tükenişi belirli bir meslek dalından bağımsız olarak her alanda görülmeye başlanmıştır. Örneğin medyanın bilimle ilgili değerlendirmeleri eleştirel bir tona doğru kaymıştır. Toplumlar bilim ve teknolojiye daha bağımlı hale geldikçe sonuçlarına daha kuşkucu yaklaşmaya başlamıştır (Furedi, 2014: 187).

Modern tıba yönelik eleştiriler geleneksel şifa yöntemlerine dönüş hareketini başlatmış, alternatif tıp uygulamalarının da en az modern tıp kadar etkili olduğu, en azından yan etkilerinin daha az olduğu görüşleri giderek daha fazla taraftar toplamıştır. Ancak bugün alternatif tıp alanı da kendi içinde tüketime endeksli bir ağ oluşturarak tıbbileştirmeye hizmet etmektedir.

3. FARMASÖTİKALİZASYON VE TIBBİLEŞTİRME

Tüm toplumlarda hastalıklara çare bulmak için kullanılan farklı formlarda ilaçlara (bitki, müzik, sohbet vb.) rastlanmaktadır. Modern tıbbın gelişmesiyle birlikte ilaç daha ziyade kimyasal bir ürün olarak görülmeye başlanmış, birçok hastalığın çaresi kimyasal ilaçlarda aranır olmuştur. Bu durum ilaç endüstrisinin ilaç piyasası üzerinde denetim kurması ve tekel oluşturması ile yakından ilişkilidir. İlaç endüstrisi sağlığı değil kârı önceleyerek hastalık-sağlık tanımlamalarının yeniden yapılmasına neden olmuştur.

Hayat kurtarmak ve acıları dindirmekle övünen endüstri sadece hastalara ilaç satmakla yetinmemekte, sağlıklı ve iyi durumdaki insanlara da ilaç satmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmanın yolu da sağlıklı insanlarda görülen gündelik veya

dönemsel huzursuzlukların hastalık olarak tanımlanmasından geçmektedir. İlaç endüstrisi hastalık ile ilaç arasındaki bağlantıyı üç şekilde kurmaktadır: i) az bilinen bir hastalığa dikkat çekerek ii) eski bir hastalığı yeniden tanımlayarak veya yeniden isimlendirerek iii) yeni bir hastalık üreterek. Yapılan pazarlama stratejileri bu üç ayak üzerine kurularak ufak tefek sorunlar hastalıkmiş gibi resmedilmekte, böylece ilaçta giderek ihtiyaca dayalı yaklaşımın yerini pazara dayalı yaklaşım almaya başlamaktadır (Açıkgöz, 2021: 147-160).

İlaç endüstrisi, ürünlerine pazarlar yaratmak için DTC (doğrudan tüketiciye yönelik reklamlar) reklamlarını kullanarak medikalleşmeye daha doğrudan dahil olmakta; bunu yaparken hayatın daha fazla yönünü tıbbileştirmektedir. Paxil ve sosyal anksiyete bozukluğu vakası, tüketicilere doğrudan pazarlamanın nasıl medikalizasyon sürecinin bir parçası haline geldiğine dair iyi bir örnektir. FDA (Amerikan Gıda ve İlaç İdaresi) 1996 yılında Paxil'i depresyon tedavisi için onaylamıştır. Paxil'in SAD (Mevsimsel depresyon) ve GAD'ye (Glutamik asit dekarboksilaz enzimi) başvurusu, endişe ve utangaçlık gibi duyguların medikalleşmesine katkıda bulunmuştur. İlaç pazarlaması utangaçlığın tıbbileştirilmesinde tek faktör olmasa da ortak insan özelliklerini ve deneyimlerini nasıl yeniden şekillendirip tıbbileştirebileceğinin kilit bir örneğini sunmaktadır. Conrad (2007) hastalıkları pazarlamak ve ardından bu hastalıkları tedavi etmek için ilaç satmanın artık yaygın hale geldiği değerlendirmesini yapar.

Hastalıkların oluşumunda ve tedavisinde bireysel faktörler kadar çevresel unsurların da etkili olduğu gerçeği göz ardı edilerek, hastalığın oluşumu ve tedavisine salt bireysel düzlemde yaklaşılması ilaç tüketimini artırıcı sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle psikolojik-psikiyatrik rahatsızlıkları tedavi etmek amacıyla kullanılan ilaçların miktarında büyük bir artış yaşanmaktadır. Bununla birlikte, modern hayatta üretim ve tüketim nesnesine dönüşen bireylerde gözlemlenen uyku sorunlarını giderebilmek, daha enerjik olabilmek, depresyondan kurtulabilmek, zihnin daha iyi çalışabilmesini sağlamak gibi birçok nedene yönelik ilaç kullanımı artmış durumdadır (Harrington, 2019). Çoğunlukla yaşam tarzı değişiklikleriyle yakından ilişkili olan bu durumlardan kurtulmanın yolunun ilaç tüketiminden geçtiği benimsenmekte ve benimsetilmektedir.

4. SAĞLIĞIN METALAŞMASI VE TIBBİLEŞTİRME

Sağlık alanının günümüz kapitalist toplumlarında bir meta ve mal olarak değer kazandığı ve bu durumun bireyleri hastadan müşteriye, sağlık hizmetlerini ise hastaneden şirkete dönüştürdüğü ifade edilmektedir. Tıp alanı da tıpkı diğer alanlar gibi kapitalizmin üretim ilişkileri ve bunun dayatmacı zoru altında gerçek kimliğinden uzaklaşmaktadır (Turner, 2001: 109). Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık hizmetlerine erişimin devlet elinden özel sektöre doğru kaymasıyla sağlıkta endüstriyel

yapılaşma oluşmaya başlamıştır. Relman (1980) bu durum için “tıbbi-endüstriyel kompleks”³ kavramını kullanır. Bu kavram hastalara kâr elde etmek amacıyla sağlık hizmetleri sağlayan özel oluşumların (hastaneler, hekimler, ilaç firmaları, sigorta şirketleri, medikal ürün üreticileri ve hatta inşaat, emlak sektörü vb.) tamamını kapsamaktadır.

Navarro (1980) kapitalizmin tüm alanları kuşatan egemenliğinin tıp için de geçerli olduğunu ifade ederek artık günümüzde tıbbın kapitalist bir özellik taşıdığını ve dolayısıyla hastanın sağlığından ziyade kârın öncelendiğini, bunun için de bir takım tıbbi ürünlerin (testler, tahliller, cihazlar vb.) satın alınmasının zorunlu hale geldiğini ifade eder. Ayrıca kapitalist sistemin hayatın geri kalan alanlarında devam etmesi için de tıp, aracı bir kurum olmuştur. Kapitalist örgütlenme içerisinde tıp, sağlığın iyileştirilmesinde etkili faktörler olan yapısal unsurları (barınma, beslenme gibi) gözardı ederek iyileşmenin anahtarı olarak tıbbi ürünlerin, ilaçların satın alınarak tüketilmesini gerekli kılar. Ayrıca kapitalist tıp hastalıkların asıl sebebi olan kapitalist örgütleniş biçimlerine değil bireyin kendisine odaklanarak tıbbileştirmeyi genişletmektedir.

Sağlık turizminin yaygınlaşması ve birer şirket haline gelen sağlık kuruluşlarının müşteri (hasta) çekme yarışları sağlık alanında rekabeti doğurmuştur. Ürünlerini pazarlamak için daha çekici hale getirmek isteyen şirketler (hastaneler), sağlık turizmi kapsamında verdikleri hizmeti çeşitlendirmiş; havaalanından karşılama, tedavi sonrası kaplıca kürü, masaj, cilt bakımı vb. paket programlarla sağlığı satar hale gelmişlerdir (Sarı & Atılgan, 2012: 52).

5. GÜNDELİK HAYATTA TIBBİLEŞTİRME PRATİKLERİ

5. 1. Medya ve Tıbbileştirme

Tıbbileştirme pratiklerinin gündelik hayata yayılmasında etki gücü en yüksek olan organ bugün medyadır. Sağlık profesyonellerinin katıldığı sağlık programları, sağlık haberleri, sağlıkla ilgili reklamlar gibi medya içeriklerinde bireylere sağlıklarını korumak için reçeteler verilirken bazı hastalıkların semptomları paylaşılarak bireylerin kendi kendine teşhis koymalarının önü açılmaktadır. Sağlık programlarının yanında televizyon dizileri de sağlık alanına giren konulara odaklanmakta, doktor/hastane dizileri en çok izlenen yapımlar olabilmektedir. Bugün medya otoritesi tıp otoritesini yönlendirir durumdadır. Medyada aktif olmayan, medya üzerinden reklamını yapmayan kişi ve kurumlar profesyonel bulunmamaktadır. Türkiye’de Sağlık Bakanının diğer

---

³ Relman, ABD Başkanı Eisenhower’ın 1961’de yaptığı veda konuşmasında silah endüstrisi için kullandığı tabir olan “askeri-endüstriyel kompleks” ifadesini büyüyen tıp kurumu için uyarlayarak tıbbi-endüstriyel kompleks ifadesini kullanmıştır.

bakanlar arasında medyayı sık kullandığı⁴, sağlıkla ilgili konularda medya üzerinden mesajlarını ilettiği bilinmektedir.

Geleneksel medyanın tek taraflı mesajlarının yanısıra yeni medya ortamlarının sunduğu interaktif etkileşim alanının tıbbileştirmenin boyutlarını daha da artırdığı dile getirilmektedir. Barker (2008) elektronik hasta destek grupları (fibromiyalji hasta grupları örneği) üzerine yapmış olduğu çalışmada internet hastalık toplulukları ile tıbbileşme arasındaki bağlantıyı analiz etmiş, hastaların çevrimiçi iletişimlerinin kendi kendilerine teşhis koyma oranlarını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun da tıbbi yargı yetkisinin genişlemesini teşvik ederek tıbbileşirme alanını genişlettiğini ifade etmiştir. Ayrıca çevrimiçi topluluklar özellikle tıbbi belirsizlik durumunda meslekten olmayan uzmanlığı artırmaktadır. Nitekim tıbbileşirme tıbbi kategorilerin genişletilmesi ile ilgilidir. Conrad ve Potter (2000) 1970'lerde çocuklara yönelik bir tanı olarak ortaya çıkan DEHB'nin (Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu) artık yetişkinleri de kapsayacak şekilde genişletildiğini tıbbileşirmede alan genişlemesi üzerinden tartışmışlardır. Medya ortamlarında meslekten olmayan kişilerin iddialarının genişletilmiş teşhis kategorisinin oluşturulmasına katkı sunduğuna dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu teşhis genişlemesinin, soruna empatiyle yaklaşılarak sosyal dışlanmayı azaltma noktasında olumlu katkıları olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Benzer şekilde tartışmalı hastalıklar ile tıbbileşirme arasındaki bağlantıyı Morgellons hastalığı üzerinden analiz eden Fair (2010) tıbbi açıdan tartışmalı yeni hastalıkların ortaya çıkışında ve onaylanmasında hasta grubunun etkisinin çevrimiçi toplulukların da katkısıyla yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bu durumları tıbbi otorite ile hasta grupları arasında bir köprü kurma fırsatı olarak değerlendiren Fair, Morgellons hastalığı etrafındaki tartışmaların hem hastanın güçlendirilmesi hem de tıbbi yargının gücünün görünmesi açısından tıbbileşirme süreçlerine katkı sağladığını söyler.

Bu doğrultuda, Zola'nın toplumsal otorite kaynağı olarak tarihsel sıralamada din ve hukuk kurumundan sonra yer verdiği tıp kurumu egemenliğini bugün medyaya bırakmıştır denilebilir. Yukarıda ifade edildiği üzere tıp kurumunun otorite kaynağı olduğu *iatokrasiden* medyanın temel otorite haline geldiği *medyatokrasiye* geçiş yapıldığı söylenebilir.

---

⁴ Göçoğlu'nun (2019) 2019 yılının ilk altı ayı içinde Bakanlıkların twitter hesapları üzerinden yapılan paylaşımları incelediği çalışmasında Sağlık Bakanlığı 15,3 B tweet ile en ön sırada yer almıştır. Covid-19 Pandemisi döneminde ise Sağlık Bakanının sosyal medya hesaplarını daha da aktif kullandığı salgın yönetimini sosyal medya üzerinden yaptığı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır (Kalçık&Altan Bayraktar, 2020; Özbay, 2020; Bilgiç& Akyüz, 2020; Sarı&Öztunç, 2021).

5. 2. Eğitimin Tıbbileştirilmesi

Eğitim alanında tıbbileştirmeye okul öncesi dönemden itibaren sıkça rastlanılmaktadır. Illich (2019: 123), eğitim kurumlarında sıkça dillendirilen “öğrenme yetersizliği”, “hiperkinezi”, “minimal beyin disfonksiyonu” gibi toplumsal olarak üretilen hastalıkların okulun hoşgörüsüzlüğünün ya da beceriksizliğinin mazereti yerine geçerek ebeveyne çocuklarının neden öğrenemediğini açıklama işlevi gördüğünü söyler. Eğitim kurumu işlevini tam olarak yerine getiremediğinde patoloji olarak gördüğü durumlar için mazeretler bulmaya başladığını belirtir. Günümüzün kitleselleşen eğitim sistemi içerisinde bireysel farklılıklar hastalık olarak etiketlenmektedir. Örneğin yaşlılarına göre hareketli bir çocuk hiperaktivite veya yavaş bir çocuk hipoaktivite tanılması ile karşı karşıya kalmaktadır. Herhangi bir özelliği ile sınıf ortalamasından sapma gösteren bir çocuk acilen tanılanmak üzere tıbbi uzmana yönlendirilmekte ve standart kalıba uygun hale gelmesi beklenmektedir. Bunun arka planı irdelediğinde, modern eğitim sisteminin bireylerden aynı davranış kalıplarını, aynı öğrenme hızını ve aynı performansı beklemesinin etkili olduğu görülmektedir. Zira tüm bireylerin performansı aynı ölçümler (sınavlar, testler vb.) üzerinden yapılmakta, bireysel farklılıklara istenmeyen durumlar olarak bakılabilmektedir. Her ne kadar son dönemlerde bireysel eğitim vurgulansa da temelde tüm çocuklardan beklenen aynı çizgi üzerinde sabitlenmeleridir. Öğrenme biçiminin ve süresinin aynı olması beklentisi “öğrenme güçlüğü” kavramının daha çok kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu tanılamalarda kullanılan “güçlük”, “bozukluk” gibi kavramlar kişiyi diğerlerinden alt konuma çekerek ötekileştirmekte, çemberin dışına çıkmasına sebebiyet vermektedir. Kişinin kendine özgü öğrenme stili veya hızı bireysellik olarak ele alınmamakta, tıbbileştirme süreciyle tıbbi tanımlar konulmakta, bireysel farklılıklar törpülenerek diğerleri gibi *normal* olunmaya zorlanmaktadır. Daha yaşamın ilk yıllarında böylece fitratlara müdahale edilerek ileride ruh sağlığı sorunu yaşayabilecek potansiyel kitle oluşturulmuş olmakta, ilaçların yan etkileri farklı sorunları ortaya çıkarabilmektedir.⁵ Aynı zamanda tıbbi tedavi ile normalleştirilmeye çalışılan bu çocukların gerçek potansiyelleri yapılan müdahalelerle etkisiz hale gelebilmektedir. Örneğin hiperaktivitenin, dikkat eksikliğinin kendine özgü olumlu tarafları da alınan ilaçlarla bertaraf edilebilmektedir. Kişisel özgünlük söylemlerinin çokça arttığı günümüzde bir yandan da özgünlüklerin bu tür müdahalelerle törpülenmesi modern toplumun ikilemelerindedir.

⁵ Nevzat Tarhan (2011) Türkiye’de hiperaktivite tanısı konulan çocukların yarısının gerçekte hiperaktif olmadığını söyleyerek, gereksizce kullanılan ilaçların ciddi hasarlara yol açtığını, depresyona ve şizofreniye sürüklediğini belirtmektedir. Bu durumun sebebinin ise ilaç endüstrisi olduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte birçok özel eğitim kurumu “tanılı ocuk” kabul etmediklerini belirtmektedir. Buradaki tanıdan kasıt DEHB veya üstün zekâ gibi tanılardır. Kamu kurumlarında da bu çocuklar geniş bir şekilde hem arkadaşları hem de diğer veliler tarafından damgalanmaktadır. Dolayısıyla modern kitle eğitim sistemi belirlediği çizginin iki tarafında da olan farklılıkları tolere edememekte, tüm üyelerinin çizgi üzerinde sabitlenmesini arzulamaktadır. Bu noktada elbette ki tek sorumlu eğitim sistemi değildir, farklılıklara tahammül edemeyen velilerin çokluğu da kararlarda etkili olmaktadır. Benzer şekilde, okullara engelli ocuk kabul edilmemesi veya çok düşük sayıda engelli ğrenci alınması ve bunun adına da “kaynaştırma ğrencisi” denilmesi bu konuya uygun bir örnektir ki bu öğrencinin ne derece engelli olduğuna, okula uyum sağlayıp sağlayamayacağına karar verecek olan merci yine tıp kurumudur. Eğitim kurumu bu noktada kendine düşen sorumluluğu almak yerine sorunun tamamen tıbbi sorun olduğu ve tıbbi müdahaleyle çözüleceği yönündeki bildiriimiyle aileyi tıp kurumuna havale ederek tanılı ocuk sayısının artmasına ve tıbbileştirmenin yayılmasına katkı sunmaktadır.

Eğitim kurumlarında DEHB’li olduğu dşnlen ocuk sayısı gittikce artmaktadır. Yaşam tarzı değişiklikleriyle de ilişkili olabilecek birçok gösterge tıbbi kategori içerisine alınmaktadır. DEHB’nin hastalık tanımlamasının yıllar içerisinde değişmesi ve kategorisinin genişlemesi ise (ocukluktan yetişkinliğe kadar) retilmiş bir sorun olduğunu düşündürmektedir. DEHB 1957’de ilk defa “hiperkinetik dürtüsel bozukluk” olarak isimlendirilmiş, 1966’da “minimal beyin işlevsizliği” kategorisine alınmıştır. 1950’de Ritalin ilacı sentezlenmiş ve 1961 yılında bu ilaç FDA tarafından onaylanmıştır. DSM II (Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı), DSM III, DSM IV ve DSM V’te DEHB tanımı ve kapsamı farklılık göstermiş, en son DSM V’te nrogeleşimsel bozukluklar kategorisinde yer almıştır (Atalay, 2020). DEHB rneği önceden hastalık olarak görülmeyen bir durumun tıbbi bir problem olarak tanımlanması ve ilerleyen yıllarda tanımının ve kapsamının genişletilmesi yoluyla hastalık/bozukluk kategorisi altına alınarak tıbbileştirilmesine en çarpıcı örneklerden biridir. Hem medya tarafından hem eğitim kurumları tarafından sıklıkla dile getirilen semptomlar üzerinden giderek daha fazla tıbbileştirilen bir alan olmaktadır. DEHB için dile getirilen temel belirtilerin; yaşam tarzı değişiklikleri, beslenme, uyku bozuklukları, kentsel alanda yeteri kadar aktif olamama, zihnin sürekli dolu olması, zamanların daima yapılandırılmış etkinliklerle doldurulması gibi bireyin dışında gelişen yapısal faktörlere de bağlı olduğu aşıkardır. Tıbbileştirme pratiğinin bu yapısal faktörleri atlayarak bireysel bozukluk üzerine yoğunlaşması özellikle yetişkin DEHB’lerde kendi kendine teşhisi artıran bir etken olmaktadır.

Modernitenin kitlelilik özelliği herkesi aynı kılmaya yönelik uygulamalara kapı açmıştır. Hız çağı olarak da nitelendirilen çağımızda herkesin aynı standartta hızlıca bir yere yetişmesi fikri o kadar benimsenmiştir ki birilerinin çizgi dışı olması ya da yavaş olması *anormal* etiketini almasını kolaylaştırmaktadır. Zira hızlı gidenlerin yavaş olanı bekleyecek gücü yoktur, arkada kalan hızlanıp kitleye yetişmelidir. Bu bağlamda modern felsefenin “hızlı yaşama” dürtüsünün tıbbileştirme üzerinde etkili bir silah olduğu söylenebilir. Herkesle aynı olma isteği performansa ve başarıya odaklı toplumda standart kitle yaratmak isteyen modern düşüncenin öncülüğünde beden, sağlık ve hastalık üçgeninde belirgin bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

5.3. Beslenmenin Tıbbileştirilmesi

Beslenme, doğrudan tıbbın konusu olmamakla birlikte sosyal, kültürel ve dini bir olgudur. Kültürlere göre, coğrafi bölgelere göre, inançlara göre hatta iklime göre beslenme alışkanlıkları kazanılmakta ve bu alışkanlıklar kültürel aktarım yoluyla sonraki nesillere iletilmektedir. Günümüzde ise kültürel aktarımla edinilmiş beslenme alışkanlıkları yerini tıbbileştirilmiş beslenme önerilerine bırakmıştır. Çoğu gıdanın ismi, içeriğinde var olduğu söylenen tıbbi terimler eşliğinde anılmaktadır. Örneğin likopen içeren domates, beta karoten içeren havuç, anti-oksidan kaynağı brokoli, yeşil çay ve nar gibi besinler bu içerikleri üzerinden tüketim oranları artan tıbbileştirilmiş gıdalara örnektir. Bazı gıdalar ise bir dönem aşırı tıbbileştirilirken bir müddet sonra yerini başka bir gıdanın tıbbileştirilmesine bırakmaktadır. Belli dönemlerde belli ürünlerin tüketilmesinin teşvik edildiği veya aksine belli ürünlerin kara listeye alındığı görülmektedir. Sezgin (2011: 62) beslenme konusunda tıbbileştirilen gıdaların dönemsel etkilerinin olmasını “tıbbileştirilen gıdanın modası” olarak ifade etmektedir. Gıdaların dönemsel tıbbileştirilmelerinde küresel gıda endüstrisinin katkısı büyüktür. Bir dönem Türkiye’de zeytinyağı ve tereyağının sağlığı tehdit edici besinler olarak ilan edilmesi, bunların karşısında mısırozü yağı, soya yağı ve margarin tüketiminin sağlıklı olduğunun vurgulanması bu konudaki en dikkate değer örneklerden biridir. Gerçekte sağlıkla ilgili olmayan ekonomik bir durum tıbbileştirilerek bugün sağlıksız olduğu kabul edilen tüketim alışkanlıklarına ve dolayısıyla kitlesel sağlık sorunlarına yol açmıştır. Bir gıdanın tıbbileştirilmesinin yaygınlaşması çoğunlukla popüler kültür araçları üzerinden yapılmaktadır.⁶ Sağlıklı yaşam söylemi üzerinden mısıryağının yüceltilip zeytinyağının

⁶ II. Dünya Savaşı sonrası ABD’nin Marshall Planı çerçevesinde, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu birçok ülkeye ekonomik yardım paketi adı altında ihraç fazlası ürünlerini satın alma şartı getirdiği bilinmektedir. Amerikan malı mısıryağı, soya yağı gibi gıda maddeleri kurulan fabrikalarla ve medyadaki yüceltmelerle halkın yöneldiği ürünler olmuş, bunun yanında yerli sağlıklı ürünler sağlıksız oldukları gerekçesiyle tüketilmeyerek dışarıya ihraç edilmiştir. Osman Nuri Koçtürk (2009) gıda emperyalizmi olarak isimlendirdiği beslenme alışkanlıklarındaki bu değişimin radyolarda halka şarkılı türkölü reklamlarla empoze edildiğini anlatır. Bu konuda dillere pelesenk olan türkünün sözleri; “Zeytinyağı yiyemem aman, basma da fistan giyemem aman. Senin gibi cahile ben efendim diyemem aman...” şeklindedir. Zeytinyağı yiyen ve keten basma giyenler cahil köylü olarak sınıflandırılarak gıda tüketiminin bir sosyal statü göstergesi olduğu lanse edilmiştir.

öpe atılması, yıllar sona ise bu söylemin doğru olmadığı ifade edilerek zeytinyağı ve tereyağının sağlıklı ürünler listesine girmesi gıdaların tıbbileştirilmesindeki birincil faktörün sağlık değil endüstri olduğunu düşündürmektedir. Günümüzde de benzer şekilde moda olan beslenme biçimleri ve gıdalar görülmektedir. Burada vurgulanması gereken nokta ilacın bir gıda gibi görüldüğü, aynı zamanda gıdanın/beslenmenin de bir ilaç olarak düşünöldüğüdür (Helman, 1985: 28). Dolayısıyla bireyin sağlıklı olma halini artıracaağı gıdalara/ilaçlara yönelik yükselmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi tüketim költürünün yarattığı yeni beden algısı (genç, güzel, pürüzsüz, ince) ve sağlık anlayışı, beslenmenin tıbbileşmesini sağlayarak bedeni bir tüketim alanına dönüştürmüştür. Beslenme rejimleri, diyet ürünler, ek gıda takviyeleri, organik ürünlere yönelik teşvikler ve kurulan pazarlar beslenmenin sağlık üzerindeki etkisini tartışmaya açarak, onu tıbbi bir konuya dönüştürmüştür. Bu bağlamda iyi, sağlıklı ve kararında bir beslenme, hastalıktan kaçınma ve sağlığı korumanın temel ön koşulu olarak sunulmakta ve böylelikle yeni pazar alanları yaratılmaktadır (Timurturkan, 2016: 86).

5. 4. Ruh Sağlığı Alanında Tıbbileştirme

Tıbbileştirmenin yoğun olarak görüldüğü alanlardan biri de ruh sağlığı alanıdır. Ruhsal sağlık alanının tıbbileştirilmesi erken çocukluk dönemlerinde başlamaktadır. Medyanın tıbbileştirmeye olan katkısı bu alanda da oldukça yoğun hissedilmektedir. Son yıllarda ruh sağlığı sorunu yaşayan insanların hikayelerine odaklanan psikoloji temalı terapi dizilerinin sayısı artmıştır. Bu içeriklerde yoğunlaşılan çocukluk çağı travması anlatıları bireyin bugünkü olumsuzluğunun ya da anormalliğin baş müsebbibi olarak gösterilmektedir. Her türlü olumsuzluğu çocukluk dönemine yüklemek bireysel iradelere kaçış yolu ya da geçmişe takılıp kalma, hayatının sorumluluğunu almak yerine suçu başkalarına atma gibi eğilimlere de neden olabilmektedir. Bu noktada ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının da medya içeriklerinden etkilendiği söylenebilir. Çocuğa sınır koymak, kurallara uymasını beklemek, çocuğun bireyselliğini kısıtlama olarak algılanabilmekte, müdahalesiz ebeveynin demokrat ebeveyn olduğu/olacağı düşüncesiyle tepkisiz kalmabilmektedir. Bu tutumun da çocukta ilerleyen yıllarda farklı sorunlara yol açması kaçınılmaz olmaktadır. İki tavır arasında kendisine sürekli söyleyecek bir şeyleri olan uzmanların söylemlerinin baskısı altında ebeveynler kendilerini çaresiz/tükenmiş hissedebilmektedir. Ruh sağlığı/psikolojisi alanının son yıllarda orantısız bir şekilde yıldızının parlaması, bu alandaki meslek elemanı sayısının artması gibi sebeplerle konuyla ilgili birbirinden farklı yaklaşımlarla söz söyleyecek kişi sayısı çoğalmış, bu kalabalık ortaya kaos çıkarmıştır da denilebilir.

Ruh sağlığı alanının tıbbileştirilmesiyle ilgili önemli eserleri olan anti-psikiyatri ekolünden psikiyatrist Thomas Szasz (1997) modern psikiyatrinin modern tıp içerisinde

özerk bir alanı elinde bulundurduğunu ve bazı durumlara/farklılıklara özel kelimeler icat ederek hastalık olarak tanımladığını savunur. Bu konuda örnek olarak, Orta Çağ'da engizisyon mahkemelerinin *cadı* kavramını üretmesi ile günümüzde modern psikiyatrinin *deli* kavramını üreterek toplumsal kalıpların dışındaki davranışları hastalık kategorisine yerleştirmesini gösterir. Szasz (2013) tıbbi otorite içerisinde özellikle psikiyatrinin otoritesini tartışmaya açarak bilimselliğini sorgular. Çünkü ona göre fiziksel hastalıkların belirleyici birtakım tetkikleri vardır, ruhsal hastalıklar için ise böyle bir durum söz konusu olmadığı için psikiyatrinin neyin hastalık olup neyin olmadığını belirleme yetkisinin olmadığını savunur. Modern psikiyatri tanı koyma ve tedavi işini yalnız yapmamaktadır. Bir hastalık kategorisine indirgenen durumdan kurtulmanın yolu ilaçlar ve tıbbi tedavidir. Bu noktada Szasz psikiyatrinin ilaç endüstrisi ve kapitalist sistemle ilişkisi paralelinde tıbbileştirme pratiğindeki rolünü tartışmaktadır.

Psikolojik rahatsızlıklarda ilaç kullanımı ve profesyonel sağlık ekibine başvurunun artmış olması yine tıbbi yargı alanının genişlemesi ile ilişkilidir. Freidson'un (1959) çalışması bunu doğrulamaktadır. Freidson, çalışmasında fiziksel rahatsızlıkların haricinde duygusal sorunlarda dahi bireylerin sosyal yardım görevlisi dururken hemşireleri tercih ettikleri, çünkü hemşirelerin sorunlarına daha vakıf olduklarını ve çözüm üretme kapasitelerinin daha yüksek olduğunu düşündükleri bulgularını elde etmiştir. Sosyal yardım görevlisinin yapmış olduğu sosyal iletişim kurma, sosyal işlevselliğine yardım etme, psikososyal açıdan destek olma gibi adımların hastalar tarafından önemsiz bulunduğunu, bunların gerçek dertlerine deva olamayacağına inanarak hemşirelere başvurmayı daha rasyonel bulduklarını aktarmıştır.

Günümüzde sağlık ve sağlıkla ilgili mevzular en hayati konular listesinin başında gelmektedir. Sağlığa ilişkin riskler insanlarda gelecek kaygısı oluşturarak güvenlik arayışına sebebiyet vermektedir. Beck'in (1992) tanımlamasıyla risk toplumuna evrilen çağımızın mottolarından biri "korkuyorum öyleyse varım" olmuştur. Güvenlik endişesi gündelik hayatlarımızın dört bir tarafını kuşatmışken, sağlığa ilişkin güvenlik, endişe ve kaygılar da risk toplumunda medya başta olmak üzere birçok kaynaktan beslenmektedir.

5. 5. Engelliliğin Tıbbileştirilmesi

Engellilik, tıbbileştirme eleştirilerinde özel olarak üzerinde durulan bir alan olmasa da engellilik literatürü incelendiğinde hem tıbbileştirme hem de tıbbileştirmeme konusunda ele alınması gereken bir başlık olduğu anlaşılmaktadır. Engellilik tıpkı diğer durumlar gibi erken dönemlerde din ve hukuk temelinde ele alınmakta, günah ya da suç faktörü üzerinden değerlendirilmekteydi. Engelliliğin bir günah, Tanrı'nın laneti veya bireysel suç üzerinden görüldüğü moral (ahlaki) modelden, bir hastalık olarak ele

alındığı medikal (tıbbi) modele geçiş engelliliğın tıbbileştirilmesinin dönüm noktasını oluşturmuştur. Medikal modelde engellilik günah ya da ceza olarak görülmezken tıbbi müdahale gerektiren bir hastalık, bireysel bir sağlık sorunu olarak bireyselleştirilmiştir. Medikal modelin vurgusu engelli bireyin yapamadıklarına yöneliktir, bunlara çare olarak yapılacak bir dizi medikal müdahale önerir (Taşçı, 2018). Engelliğın medikal model çerçevesinde ele alınarak tıbbileştirilmesi engellilere yönelik damgalayıcı, sosyal dışlanmayı getiren olumsuz bakışların yıkılması noktasında etkili olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda tıbbileştirmenin diğer alanlarda olduğu gibi durumu bireyselleştirme misyonu yapısal sorunların gözden kaçmasına neden olduğu gerekçesiyle medikal model eleştirilmiş, engelliliğın bireysel değil toplumsal bir sorun olduğu vurgusuna dayanan sosyal model üzerinden engelliliğın tıbbileştirilmesine yönelik güçlü bir eleştirel yazın oluşmuştur.

5. 6. Ölüm, Yaşlanma ve Ağrının Tıbbileştirilmesi

Yukarıda da belirtildiği gibi modern tıbbın ortaya çıkışıyla birlikte sosyal refah alanındaki gelişmelerin de etkisiyle insan ömrü uzamıştır. Artık yaşam daha uzun bir süreye yayılırken hastalıklarla birlikte yaşama hali de yaygınlaşmıştır. İnsan ömrü uzamıştır ama süreğen hastalıklarla birlikte geçirilen süre de uzamıştır. Hekimin hayatın her anında müdahalesinin olması beklentisi doğumdan ölüme kadar olan süreci kapsamaktadır. Doğal ölüm denilen hastanın evinde yatağında herhangi bir tıbbi müdahale olmadan ölmesi artık doğal karşılanmamaktadır. Ölüm anında bir hekimin varlığı adeta bir zaruret halini almıştır. Günümüzde hastanede ölenlerin sayısı hızla çoğalmaktadır. Öte yandan evde gerçekleşen ölümler adli vaka olarak kayıtlara geçmekte, zorunlu otopsi uygulanmaktadır. Çünkü tıp uygulamaları doğal ölümlü “aykırı” ilan etmiş, ondan arta kalanı da kuşkulu bir hale getirmiştir (Bauman, 2012: 175). Modern tıpta ölüm doğal bir insanlık durumuna değil anormal bir gerçekliğe, tıbbi bir realiteye ve bir hastalık durumuna işaret etmektedir (Efil, 2020: 185). Bu da ölüm anının bir hekimin veya bir sağlık kuruluşunun şahitliğinde gerçekleşmesi zorunluluğunu doğurarak ölümün tıbbileştirilmesini yaygınlaştırmaktadır. Bununla birlikte, acının azaltılması ümidi ölüm esnasında hekimin varlığını gerekli hale getirmiştir. “Daha tesirli ağrı kesici ve uyuşturucuların kullanılması, nispeten ağrısız bir hâlde ölmenin mümkün olduğu anlamına gelmekteydi. Böylece hekimler, ölüm döşeğinin yanında önemli bir yer edinmeye başlamışlardır” (Dikmen Özarslan, 2017: 33). Öte yandan ölümün tıbbileştirilmesinin ölüm gerçeğinin hayatın normal akışı içinde doğal bir süreç olarak algılanmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Ölüm gerçeğini kabullenemeyiş modernitenin herşeyde muktedir olma, ölümsüz olma felsefesiyle modern bireylerin zihinlerinde yer etmiş olabilir. Bireyler yalnızca kendileriyle ilgili konularda değil, yakınlarıyla ilgili konularda da aynı tavırları göstermektedir.

Aynı şekilde hayatın doğal akışı içerisinde yer alan yaşam süreçlerinden biri olan yaşlılık dönemi de doğal olmayan bir durum olarak görülebilmekte, yaşlılığın kendine özgü değişikliklerine müdahale edilmekte (kırıksıklık önleme, antiaging uygulamaları vb.) bu süreçler tıbbi müdahalelere uğrayabilmektedir. Bunların içine ağrıyı ortadan kaldırmak ve ötenazi gibi uygulamalar da dahil edilebilir. Günümüzün olumluluk toplumunda olumsuz bir durumla karşı karşıya kalmanın bireyin tüm dengesini bozduğu, böylece tıbbi tedaviyle buna bir çözüm bulmaya çalıştığı, çözümü yoksa da bu duruma sebep olan özneyi ortadan kaldırarak hayatına kaldığı yerden devam ettiği veya söz konusu kendi hayatıysa buna son vermeyi tercih ettiği söylenebilir. Gadamer (2013: 21) ağrının hayatın içinde doğal olarak bulunduğunu, doktorların ağrıyı dindirmeye çalışmalarının ise doğal olmadığını söyler. Ona göre ağrılarla yaşamak, ağrıları hızlıca unutturmaktan ibaret değildir, bilakis bir insanı gerçekleştiren adanma sayesinde çekilebilir bir hayatı sürdürmeye bizzat kendini yetkilendirmeye çalışmak gerekir. Doktorun bunu güçlendirmesi gerektiğini, zira doktorun hastalık durumunda o alanda uzmanlaşmış bir danışmandan daha fazlası olduğunu ifade ederek günümüzde hastaların ağrı karşısında kimyasal müdahale istediklerini belirtir. Böylece günümüzde ağrıyla mücadelenin -özellikle ağrıları uyuşturma konusunda- tıbbi tedavinin özel bir sorunu haline geldiğini söyler.

5. 7. Bedenin ve Doğal Yaşam Süreçlerinin Tıbbileştirilmesi

Beden, toplum ve kültür arasındaki ilişki hastalıkların tanımlanması, sınıflandırılması, teşhis ve tedavisi üzerinde belirleyici bir unsur olagelmıştır. Modern tıbbın doğuşuyla birlikte beden adeta bir makine gibi algılanmaya başlanmış, üzerinde müdahale edilebilecek, yeniden sökülüp takılabilecek bir unsur olarak ele alınmıştır. Kozmetik cerrahi ve biyoteknolojinin gelişmesi beden algısını değiştirmiş, değişen bu algı üzerinden yeni hastalık tanımlamaları üretildiği gibi, var olan durumlar yeniden değerlendirilerek hastalık kategorisi altında yer almaya başlamıştır. Günümüzde kapitalizmin tüketim normlarının beden algıları üzerinde ciddi etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle kadın bedenine yönelik güzellik kavramı etrafında toplanan bazı özellikler, bunlara sahip olmak adına uğraşlar vermeyi zorunlu kılmaktadır. Günümüzün ince, fit bir bedene sahip olmayı temel güzellik kriteri olarak gören anlayışı bazı durumların hastalık olarak icat edilmesinin önünü açmıştır (Turner, 2011: 129; Giddens, 2012: 296; Demez, 2012: 515). Örneğin şişmanlık korkusuna ve ince bir bedene sahip olma takıntısına dayanan yeme bozuklukları (anoreksia nervoza, bulimia vb.) toplumsal ve kültürel temelli durumlar iken tıbbi kategoriler olarak ele alınmaktadır. Yani bu durumların çözümü için toplumsal bakışı değiştirmek gerekirken bunlar bireysel sorunlar olarak görülerek bireyler tıbbi müdahale süreçlerine tabi tutulmaktadırlar.

Gündelik hayatın olağan süreçlerinin tıbbileştirilmesi, cinsiyet kaynaklı zamana bağılı olarak insan bedeninde meydana gelen değişimlerin normal dışı olarak görülerek tıbbi müdahale edilmesi gereken süreçler içerisinde yer almalarını sağlamaktadır. Biyotıbbın yaygın olarak kullanılan tıbbi tedaviler yoluyla gündelik hayata sızması, vücut işlevi açısından “sağlıklı” ve “normal”in yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Giderek artan bir şekilde kadınlarda gebelik, doğum, premenstrüasyon ve menstrüasyon dönemi, menopoz, estetik ve kozmetik girişimler, beden ölçüleri gibi durumlar tıbbi süreçler olarak ele alınmaktadır (Sezgin, 2015; Bell, 1990). Erkeklerde testosteron düzeyindeki yaşa bağılı düşüşün testosteron desteği gerektiren “andropoze” olarak bilinen patolojik bir durumla sonuçlandığı iddia edilmekte, hali hazırda yaşlı erkeklere genellikle; andropoz, erkek menopoz, erkek klimakterik veya yaşlanan erkeklerde androjen eksikliği olarak adlandırılan bir dizi belirsiz semptom için testosteron replasman tedavisi reçete edilmektedir. Yaşlanma süreci patolojik olarak inşa edildiğinde erkekler vücutlarını farklı şekilde deneyimlemekte ve anlamaktadırlar (Conrad, 2007). Doğal yaşamsal süreçlerin tıbbileştirilmesi bağlamında yaşlılık sürecinin bir hastalık olarak ele alınması gün geçtikçe yerleşik kanı haline gelmeye başlamıştır.

6. TIBBİLEŞTİRME (DEMEDİKALİZASYON)

Gündelik hayatın birçok alanının giderek tıbbin hakimiyetine girmesini ifade eden tıbbileştirme süreçleri bazen tam tersine işleyebilmektedir. Hem tıbbileştirme hem de tıbbileştirmeme ya da gayritıbbileştirme (demedicalization) anlamında çift yönlü olabilmektedir. Conrad (2007) geçen yüzyıldaki eğilimin, tıbbi yargı alanının genişletilmesi yönünde yani tıbbileştirme yönünde olduğunu belirtir. Demedikalizasyonun gerçekleşmesi için, sorunun artık tıbbi terimlerle tanımlanmaması gerekir ve tıbbi tedaviler artık uygun müdahaleler olarak kabul edilemez. Conrad bu konudaki en belirgin örneğin 1970'lerde resmi olarak demedikalleştirilen (tıbbileştirme alanında çıkarılan) eşcinsellik olduğunu ifade eder. 1973'de toplumsal hareketlerin etkisiyle APA, eşcinselliği hastalık kategorisinden çıkarmıştır. AIDS'in yoğun olduğu dönem eşcinsellik tekrar kısmen tıbbileştirme kategorisine alınmıştır (Sezgin, 2011: 75).

Conrad gayritıbbileştirme durumuna engelli de katma gayretinde bulunur. Yukarıda değinildiği gibi medikal model anlayışı engelli bireyleri tıbbi tedavi alması gereken hastalar olarak bireysel yetersizlikler üzerinden tanımlamaktaydı. Engelli hakları hareketinin de katkısıyla bireye odaklanan medikal modelin baskınlığından haklara ve toplumsal katılıma vurgu yapan sosyal model anlayışı benimsenmiştir. Conrad'ın bu paradigma değişimini gayritıbbileştirme olarak okumasının yerinde bir tespit olmadığının altını çizmek gerekir. Zira engellilik çalışmalarında toplumsal katılım, sosyal içerme söylemleriyle toplumsal bariyerlere vurgu yapılırsa da bu

engelliliğin tıbbi tedavi, tıbbi bakımı ve tıbbi müdahaleyi yok saydığı anlamına gelmez. Nitekim engellilik çalışmalarının bir ayağını tıbbi hizmetlere erişim ve tıbbi konularda yaşanan sorunlar oluşturmaktadır (Kahraman Güloğlu, 2022; Yıldız & Erdurak, 2021) ve dolayısıyla engelliliğin medikal boyutunu göz ardı etmek mümkün değildir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Son yıllarda tıbbi olarak tanımlanan yaşam sorunlarının sayısı oldukça artmıştır. Tıbbın yetki alanı daha önce tıp alanına girmeyen yeni sorunları içerecek şekilde büyümüştür. Tıp ve sağlık hizmetleri, daha geleneksel olan din ve hukuk kurumlarını aşarak, hatta bünyelerine katarak, toplumsal kontrolün başlıca alanları haline gelmiştir. Bu durum hekimlerin sahip olduğu ya da etkileyebildiği siyasi güç aracılığıyla meydana gelmemiş; günlük yaşamın büyük bir kısmının tıbbileştirilmesi, tıbbın ve “sağlık” ve “hasta” etiketlerinin her zaman *geçerli hale* getirilmesiyle gerçekleştirilmiştir (Zola, 1975). Tıbbileştirme üzerine yoğunlaşan düşünürler, tıbbi modelin gündelik dünyaya bu toptan transferinin tehlikelerine işaret ederek aşırı tıbbileştirmenin nedenleri ve sonuçlarına dair çözümler yapmışlardır. Tıbbileştirme perspektifi, temel yaşamsal süreçlerin bir hastalık/bozukluk kavramı üzerinden ifade edilerek tıbbi süreçler olarak tıbbi müdahaleler gerektiren durumlar haline gelmelerinin sebepleri ve sonuçlarına eleştirel bakışı ifade eder.

Tıbbileştirmenin kökenlerinde, modern tıbbın hayatın her alanında hakimiyet kurma çabası ile geleneksel/dini alana ait olanın yerine rasyonel olanın ikame edilmesi fikrine dayalı aydınlanma düşüncesi ve pozitivizm anlayışının katkıları görülmektedir. Tıbbın ve hekimlerin sarsılmaz otoriteler haline gelmeleri aydınlanma için geçerli bir roldür ve modernite bu rolü sağlamlaştırma görevi üstlenmiştir. Böylelikle tıbbi alana girmeyen konular dahi tıbbi alana dahil edilerek tıbbın gündelik hayat içerisindeki konumu/söz hakkı bulduğu alanlar olabildiğince çeşitlenmiştir. Hayatın rutin akışı içerisinde gerçekleşen doğal süreçler artık tıbbın bir alt alanı olarak tıbbi süreçler olarak ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin, doğum, ölüm, yaşlanma, çocukluk, ergenlik gibi temel yaşamsal süreçler *vaka* olarak görülmektedir. Tıbbileştirme eleştirilerinin ana noktası, bir hastalık veya hastalık olarak kabul edilen bir durumun aslında her zaman tıbbi bir sorun olmayabileceği fikrine odaklanmaktadır.

Gündelik hayatın tıbbileştirilmesi sıradan halkın sağlıkla ilgili konularla olduğundan/olması gerektiğinden daha fazla ilgileniyor olması anlamına gelmektedir. Bu durum toplumsal değişme dinamikleriyle bağlantılı olarak okunmalıdır. Williams ve Calnan (1996) geç modernite döneminde artık sıradan halkın tıbbi karşı pasif değil aktif olduğu, tıbbi bağımlı olmadan arada kritik bir mesafe bırakarak tıbbi süreçlere müdahil olduğunu söylerler. Şüphesiz ki toplumsal yapıdaki geniş toplumsal eğilimler ve *post*

akımların bu süreçte etkisi büyük olmuştur. Kozmolojik-farmasötik gelişmeler, küreselleşme, kitle iletişim araçları ve yeni medya sağlığın tıbbileştirilmesinde etkili unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Küreselleşme süreciyle başlayan sağlıkta dönüşüm rüzgarıyla birlikte tıp kurumu kapitalizmin yöntemlerini kullanmaya başlamış, sağlığın endüstrileşmesi tıp kurumunun otoritesinin sorgulanmasını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde tıp kurumu eleştirilerin odağı olsa da yine büyük ölçüde hakimiyetini koruduğu (DSÖ gibi kuruluşlarla) ifade edilebilir. Ancak hekim otoritesinde kırılmalar olduğunu söylemek mümkündür. Uzmanın saygınlığının kalmaması (her alanda), herkesin her konuda kendini uzman görmesi sağlıkla ilgili konulara bireysel müdahaleleri artırmış, hekimin kararı daha fazla sorgulanır hale gelmiştir. Sağlıkta şiddet haberlerinin sıklaşması hekime/sağlık çalışanına duyulan güvenin ve saygının azaldığını göstermekle birlikte aynı zamanda modern tıbbın her derde deva olacağına yönelik içsel inanın yol açtığı bir davranış biçimi olarak da okunabilir.

Bir duruma tıbbi terimlerle bakmak, toplumun özelliklerini ve genellikle kişisel sorunların temelini oluşturan sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri dışlayarak birey hakkında düşünmeye yol açabilir (Busfield, 2017). Dolayısıyla tıbbileştirme sağlığı bireyin bireysel bir sorunu olarak tanımlayarak sağlığın bireyselleştirilmesine katkıda bulunur. Bireysel bir soruna indirgenen sağlık, sosyal ve yapısal etmenlerden arındırılmış olarak bireyin sorumluluğuna atılır ki bu da bireyi sürekli sağlığını düşünür hale getirir. Kendi kendinin doktoru olmak tıbbileştirmenin ulaştığı sonuçlardan biri olarak iki uçlu netice doğurmaktadır. Bireyin sağlıkla ilgili bilgilerin peşine düşerken dezenformasyona aşırı maruz kalması, gelişigüzel içeriklerin çokça üretiliyor olması, kendi kendine teşhis koyma durumlarının artması ve hastalık hastası olan birey sayısının çoğalması sağlığın tıbbileştirme yoluyla bireyselleştirilmesinin olumsuz sonuçları olarak değerlendirilebilir. Zira sağlıkla ilgili yanlış haberler çoğalmış, sosyal medyada alternatif tıp sayfalarının artışı formasyonsuz uzmanlar kadrosu ortaya çıkarmıştır.

Bunun yanında tıbbileştirmenin bireylerin sağlıklarıyla ilgili konularda farkındalık ve bilinç düzeylerinin yükselmesi, ciddi hastalıklarda erken teşhis şansını artırması, sağlıklı yaş almaya katkısı ve halk sağlığı açısından olumlu olarak okunabilecek etkileri de bulunmaktadır. Tıbbileştirmenin halk sağlığını koruyucu katkılarını göz ardı etmeden eleştiriye sebep olan konunun aşırı/gereksiz tıbbileştirme olduğunun altını bir kez daha çizmek gerekmektedir. Tıbbileştirme eleştirileri giderek artan bir şekilde sosyolojik literatürde merkezi rol almaya başlamıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus tıbbileştirme eleştirisinin gerekli olup olmadığıdır. Lowenberg ve Davis (1994) bu eleştirilerde asolanın bütüncül sağlık olması gerektiği,

bazen tıbbileştirmenin kendi içerisinde çelişkili olabildiğini dile getirerek tıbbileştirme tuzağına dikkat çekmişlerdir. Gudarzi (2008) ise psikiyatri alanında aşırı tıbbileştirme kavramının sıkça dile getirilerek eleştirilen odağı olması konusunda temkinli olunması gerektiği hususunun altını çizerek, “eksik tıbbileştirme” ihtimali olduğu sürece aşırı tıbbileştirme konusunda çok da ileri gitmemenin daha mantıklı olduğunu söyler. Gudarzi “damgalamayı azaltma (eksik tıbbileştirme) olarak yanlış biçimde reklamı yapılan ve kısa vadede kamuoyunun ilgisini çeken şey, uzun vadede genelde yeni bir tıp karşıtlığı ve özelde neo-antipsikiyatri dalgası oluşturabilir ve birçok kişinin hayatını tehlikeye sokabilir” uyarısında bulunarak yaşamın tıbbileştirilmesi konusunda eleştirilerin tıp karşıtlığına ya da birilerinin hayatını tehlikeye atacak boyuta varmasının daha ciddi sonuçları olacağını ifade eder.

Tıbbileştirmenin bireysel sonuçlarına bakıldığında ise bireylerin kendilerini eksik ve yetersiz hissetmelerine kapı aralayarak psikolojik iyi olma durumlarını olumsuz etkilediği söylenebilir. Zira kişiye normal olmadığı, bir patoloji taşıdığı ve normal olabilmek için tedavi programına girmesi gerektiği görüşü benimsetilmektedir. Örneğin “Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu” olan biri kendisinin eksik yönüne daha çok odaklanmakta ve kaygı düzeyi artabilmektedir. Bununla birlikte bu durumun ona sağlayacağı olumlu katkıları da göz ardı edebilmektedir. Bu noktada *olumluluk toplumu* kavramına gönderme yapmak yerinde olacaktır. Han’ın (2020) ifadesiyle günümüzün olumluluk toplumunda pürüz istenmeyen bir şeydir ve tam bu noktada pürüz çıkarabilecek olan unsurların normalleştirilmesi yani pürüzsüzleştirilmesi tıbbileştirme tekniğiyle gerçekleştirilmektedir. Olumluluk toplumunda olumsuz hiçbir şeyin istenmemesi, kişilerin kendilerini kusursuz bireyler haline getirme çabası içinde boğuşmasına ve neticesinde depresif ruh halinde kalınmasına yol açmaktadır. Her daim mutlu olma beklentisi, mutsuzluk fikrine dahi tahammül edememe, olumluluk toplumunun temel güdüsü olan *like* (beğen) ilkesiyle son derece örtüşmektedir.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

Çıkar Çatışması

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, R. (2021). *Hastalık, Sağlık ve Toplum-Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Armstrong, D. (1995). The Rise of Surveillance Medicine. *Sociology of Health&Illness*, 17(3), 393-404.

Atalay, S. (2020). Sosyolojik Perspektiften Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu: Tıbbileştirme Ve Farmasötikalizasyon Temelinde Kavramsal Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 65, 461-485.

Barker, K. K. (2008). Electronic Support Groups, Patient-Consumers, and Medicalization: The Case of Contested Illness. *Journal of Health and Social Behavior*, 49(1), 20-36.

Bauman, Z. (2012). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. (N. Demirdöven, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications Ltd.

Bell, S. E. (1990). Sociological Perspectives on the Medicalization of Menopause. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 592(1), 173-178.

Bilgiç, A., & Akyüz, S. S. (2020). Türkiye’de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın Sosyal Medya Kullanımı: Twitter Paylaşımaları İçerik Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (Covid-19 Özel Sayısı), 230-243.

Busfield, J. (2017). The Concept of Medicalisation Reassessed. *Sociology of Health & Illness*, 39(5), 759-774.

Conrad, P. (2007). *The Medicalization of Society: On The Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Conrad, P., & Potter, D. (2000). From Hyperactive Children to ADHD Adults: Observations on the Expansion of Medical Categories. *Social Problems*, 47(4), 559-582.

Conrad, P., & Schneider, J. (1992). *Deviance and Medicalization: From Badness to Sickness*. Philadelphia: Temple University Press.

Demez, G. (2012). Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedeninin Temsili. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 512-532.

Dikmen Özarlan, A. (2017). Ölümün Tıbbileşmesi ve Heterotopya Olarak Yoğun Bakım Ünitesi. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(15), 30-44.

Efil, Ş. (2020). Modern Tıpta Ölüm Algısı ve Eleştirisi Üzerine. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 72, 172-197.

Ersoy, T. (2001). Tıp ve Yabancılaşma. *Toplumbilim*, 13, 71-80.

Ersoy, T. (1998). *İatokrasi, Tıp ve Kültür*. İstanbul: Sorun Yayınları.

Ertin, H. (2020). *Modern Tıp ve Etik I*. İstanbul: BETİM .

Fair, B. (2010). Morgellons: Contested Illness, Diagnostic Compromise and Medicalisation. *Sociology of Health & Illness*, 32(4), 597-612.

Foucault, M. (2003). *The Birth of the Clinic: an archaeology of medical perception*. (A. M. Sheridan, Çev.) London and New York: Routledge Classics.

Freidson, E. (1959). Specialties Without Roots: The Utilization of New Services. *Human Organization*, 18(3), 112-116.

Furedi, F. (2014). *Korku Kültürü: Risk Almamanın Riskleri*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Gadamer, H.-G. (2013). *Ağrı*. (K. K. Keskin, & M. Keskin, Çev.) İstanbul: Avesta Basın Yayın.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Ed.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gillam, S. (2016). The Reappearance of the Sick Man: A Landmark Publication Revisited. *British Journal of General Practice*, 616-617.

Göçoğlu, V. (2019). Türkiye’de Merkezi Yönetimin Sosyal Medya Kullanımı: Bakanlıkların Twitter Hesapları Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(2), 422-444.

Gudarzi, S. S. (2008). Yaşamın Aşırı Tıbbileştirilmesi: İki Ucu Keskin Bıçak. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(3), 334-335.

Han, B.-C. (2020). *Şeffaflık Toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Harrington, A. (2019). *Mind Fixers: Psychiatry's Troubled Search for the Biology of Mental Illness*. New York and London: W. W. Norton & Company.

Helman, C. (1985). *Culture, Health and Illness*. Bristol: John Wright & Sons Ltd.

Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*. (A. Cevizci, Çev.) İstanbul: Paradigma.

Illich, I. (2019). *Sağlığın Gaspı*. (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Jewson, N. D. (2009). The Disappearance of the Sick-Man From Medical Cosmology, 1770-1870. *International Journal of Epidemiology*(38), 622-633.

Kahraman Güloğlu, F. (2022). Türkiye’de Engelliliğe Dair Sorun Alanlarına Sistematik Bir Yaklaşım. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(32), 364-381.

Kalçık, T., & Altan Bayraktar, Ü. (2020). Covid-19 Salgınının Yönetilmesinde Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın Resmi Twitter Hesabı Üzerine Bir Analiz. *Turkish Studies*, 15(6), 583-602.

Kant, I. (2005). Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt. N. Bozkurt (Ed.) içinde, *Kant*. İstanbul: Say Yayınları.

Kasapoğlu, M. A. (1999). Sağlık Sosyolojisinde Yeni Gelişmeler. M. C. Ecevit (Ed.) içinde, *Sağlık Sosyolojisi* (s. 1-13). Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

Koçtürk, O. N. (2009). *Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi*. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.

Kurtdaş, M. Ç. (2016). “Sağlıklı Yaşam!” Sloganı Etrafında Şekillenen Yeni Tüketim Biçimleri. *Sosyolojik Düşün*, 1(1), 1-10.

Lowenberg, J. S., & Davis, F. (1994). Beyond Medicalisation-Demmedicalisation: The Case of Holistic Health. *Sociology of Health & Illness*, 16(5), 579-599.

Marshall, A., (2002). *The Unity Of Nature: Wholeness and Disintegration in Ecology and Science*. London: Imperial College Press.

McGann, P.J. ve Conrad, P. (2007). Deviance, Medicalization of. George Ritzer (Ed.) içinde, In *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (s. 110-113). New York: Blackwell Publishing.

Navarro, V. (1980). Work, Ideology, and Science: The Case of Medicine. *International Journal of Health Services*, 10(4), 523-550.

Nettleton, S. (2004). The Emergence of E-scaped Medicine? *Sociology*, 38(4), 661-679.

Özbay, Ö. (2020). Kriz İletişimi ve Sosyal Medya: Covid-19 Salgınının Yönetilmesinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Twitter Hesabının Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), 996-1006.

Parsons, T. (2012). *The Social System*. New Orleans: Quid Pro Books.

Relman, A. S. (1980). The New Medical-Industrial Complex. *The New England Journal of Medicine*, 303(17), 963-970.

Sarı, A., & Öztunç, M. (2021). Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 801-818.

Sarı, Ö., & Atılgan, K. G. (2012). *Sağlık Sosyolojisi- Hastalık ve Sağlığa İlişkin Kavramsal Tartışmalar*. Konya: Karatay Akademi Yayınları.

Serdar, M. (2021). Dijital Sağlık ve Sosyolojik Yansımaları. A. Zinderen (Ed.) içinde, *Dijital Sosyoloji Çalışmaları* (s. 161-188). Ankara: Nobel.

Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sezgin, D. (2015). Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Sağlık ve Tıbbileştirme. D. Alptekin (Ed.) içinde, *Hasta Toplum: Cinsiyetçilik, Tıbbileştirme ve Tüketime Dair Sağlık Çözümlenmeleri* (s. 55-79). Ankara: Nobel.

Szasz, T. (2013). *Yalanlar Bilimi Psikiyatri*. (N. Küçük, Çev.) İstanbul: Aylak Kitap.

Szasz, T. S. (1997). *The Manufacture of Madness: A Comparative Study of the Inquisition and the Mental Health Movement*. New York: Syracuse University Press.

Tarhan, N. (2011). Hiperaktivite tanısında büyük yanlış!. Nezvati Tarhan. <https://www.nevzattarhan.com/hiperaktivite-tanisinda-buyuk-yanlis.html>. Erişim tarihi: 21.11.2022.

Taşçı, F. (2018). *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, yaklaşım ve uygulama*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Timurturkan, M. (2016). Yeni Bir Tüketim Alanı Olarak Tıbbileştirme: Beslenme Rejimlerinin Tıbbileşmesi. N. Adak (Ed.) içinde, *Sağlık Sosyolojisinde Güncel Tartışmalar* (s. 85-102). Ankara: Nobel.

Turner, B. S. (2001). Kapitalizm, Sınıf ve Hastalık. *Toplumbilim*, 13, 109-118.

Turner, B. S. (2011). *Tıbbi G ve Toplumsal Bilgi*. (. Tatlıcan, ev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.

Williams, S. J., & Calnan, M. (1996). The 'Limits' of Medicalization?: Modern Medicine and the Lay Populace in 'Late' Modernity. *Social Science & Medicine*, 42(12), 1609-1620.

Yıldız, R., & Erdurak, Y. (2021). Sosyal Sağlık Bileşeni Olarak Sosyal Destek ve Ailenin Rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 593-600.

Zola, I. K. (1975). In the Name of Health and Illness: On Some Socio-political Consequences of Medical Influence. *Social Science & Medicine* (1967), 9(2), 83-87.

Zola, I. K. (1994). Sağlık ve Kreltici Tıp. I. Illich, vd. (Der.). Cevdet Cerit (ev.) içinde, Profesyoneller İktidarı (s. 43-68). İstanbul: Pınar Yayınları.

XVI. YÜZYIL OSMANLI-HABEŞ EYALETİ VE HÜDAVERDİ PAŞA'NIN (1587-1592) BEYLERBEYLİĞİ DÖNEMİ

Aydın ÖZKAN*

ORCID: 0000-0002-9653-540X

Öz: Osmanlı Devleti, 1517 yılında Mısır'ı ve daha sonra da Yemen'i topraklarına katmasının ardından Kızıldeniz'de etkin güç konumuna gelmiştir. XVI. yüzyılda Portekizlilerin Kızıldeniz'e girmesine engel olunmaya çalışılmış böylece doğu ticaretine hâkim olmaları önlenmiş ve Kızıldeniz'e kıyısı olan kutsal topraklara verebilecekleri zararların da önüne geçilmiştir. Kızıldeniz sahillerine hâkim olmak amacıyla Özdemir Paşa komutanlığında 1520 yılında Zeyla Limanı, 1524'te Sevakin Limanı ele geçirilmiş daha sonra 1555 yılında Habeş Eyaleti kurulmuştur. Habeş Eyaleti'ne 1587 yılında atanan Beylerbeyi Hüdaverdi Paşa, eyaletin dışından saldırıya hazırlanan Galla Kabileleri, Masavva taraflarında ise Portekizliler ve onlardan destek alan Hıristiyan Habeş Krallığı ile büyük mücadelelerde bulunmuştur. Habeş Kralı Sartsa Dengel mağlup edildiği gibi askerlerinin büyük bir çoğunluğu öldürülmüş, bir kısmı da esir edilmiştir. XVII. yüzyılda ise Osmanlı Devleti, İran ve Avrupa'da farklı devletlerle devam eden savaşlar sebebiyle merkezinden uzak olan bu yerlere denizden ya da karadan yeteri kadar askeri destek gönderememiştir. Fakat Osmanlı, Afrika Boynuzu'na kadar uzanan Afrika sahilini her türlü tehlikeden korumayı her daim devletin stratejik, politik misyonu olarak kabul etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Habeş Eyaleti, Hüdaverdi Paşa, Galla, Portekiz.

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çeviri Bölümü, Arapça Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı, a.ozkn69@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1351580>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 28/08/2023
Kabul Tarihi: 17/10/2023

Atıf / Cite as: Özkan, A. (2023). XVI. Yüzyıl Osmanlı-Habeş Eyaleti ve Hüdaverdi Paşa'nın (1587-1592) Beylerbeyliği Dönemi, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 123-144.

XVI. CENTURY OTTOMAN-ABYSSINIAN PROVINCE RELATIONS AND HÜDAVERDİ PASHA BEYLERBEY PERIOD (1587-1592)

Abstract: The Ottoman Empire seized the power in the Red Sea after including Egypt and then Yemen in its land in 1517. In the 16th century, an attempt was made to prevent the Portuguese from entering the Red Sea, thus preventing them from dominating the eastern trade and preventing the damage they could cause to the sacred lands on the coast of the Red Sea. In order to dominate the Red Sea coast, Zeyla Port was captured in 1520 and Sevakin Port in 1524 under the command of Özdemir Pasha, and then the Abyssinian State was established in 1555. Beylerbeyi Hüdaverdi Pasha, who was appointed to the Abyssinian Province in 1587, had great struggles with the Galla Tribes, who were preparing to attack from outside the province, and with the Portuguese on the Masawa side, and the Christian Abyssinian Kingdom, which received support from them. Not only was the Abyssinian King Sartsa Dengel defeated, but the majority of his soldiers were killed and some were captured. In the 19th century, the Ottoman Empire could not send enough military support by sea or land to these places that were far from the center due to the ongoing wars with Iran and different states in Europe. However, the Ottoman Empire has always considered protecting the African coast, which extends to the Horn of Africa, from all kinds of dangers as the strategic and political mission of the state.

Keywords: Ottoman, Abyssinian Province, Hüdaverdi Pasha, Galla, Portugal.

GİRİŞ

Habeş Eyaleti, Osmanlı Devleti tarafından Doğu Afrika'da Temmuz 1555'te kurulmuş olup, eyalet XVI. yüzyılda Mısır hududundan Doğu Afrika'daki Mombasa'ya kadar uzanan ve bugünkü Sudan'ın bir kısmı ile Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali'yi de içine alan en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Kızıldeniz'in batı ve güney sahillerinde bulunan Habeş Eyaleti'nin stratejik önemi çok büyük olup idare merkezi olarak önemli bir liman kenti durumunda bulunan Sevakin yapılmıştır.

1672 yılında Habeşistan'ı dolaşan Evliya Çelebi Kızıldeniz'i şu şekilde tanımlamaktadır: “Bu dünya adasını kuşatan Bahr-i Muhit'in doğusunda Yemen ile Habeş arasında Zeylâ adlı boğazdan bir dil gibi girmiş bir körfezdir. Rübân gemicilere

göre ta Süveyş'e kadar bu deryanın boyu 1.400 mildir. İlk ucundan kuzeye doğru gidip Yemen iskelelerinden batı tarafta Mekke toprağında Cidde İskelesi'ne ve Yenbû'1-bahr İskelesi'ne ve Tehame toprağından geçip Kâbe yolu üzere Elzem, Müveylah, Kefâfi ve Kolundur Boğazı, Hamam Boğazı, Tûr Kalesi ve Süveyş İskelesi'nde son bulur ki büyük iskeledir." (Kahraman, 2011: 881).

Evliya çelebi gözlemlerine devam ederek Habeş eyaletinin kuruluşundan itibaren bölgenin nasıl yapılandırıldığını da şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Özdemir Paşa, yeni eyâletin ilk beylerbeyi oldu. Paşa, Sevâkin'de, sonra Masavva'da oturdu. Habeş Eyaleti'nin sancakları Sevâkin, Masavva, Cidde, Mekke ve Medîne idi. Son üçü Hicâz'î içine alıyordu. Sevâkin sancağı, Sudân'nın Mısır'la Eritre arasındaki Kızıldeniz sahil şerididir. Musavva sancağı ise, Eritre'yi, Cibûti'yi, Kuzey Somali'yi içine alıyordu. Güney Somali ile asıl Habeşistan'nın büyükçe parçaları, zaman zaman bu sancağa bağlı kalıyordu. Bir ara Habeş ve Hicâz eyâletleri ayrılıyor, sonra gene birleştiriliyordu. Cidde ve Mekke'de oturan beylerbeyleri de vardı. Masavva karşısındaki Dahlak adası, Masavva sancağına bağlı idi..."(Kahraman, 2011: 882)

Görüldüğü gibi Habeş Eyaleti birçok limana sahip ticaretin geçiş noktası üzerinde kurulmuş tam bir ticari merkezdi. Osmanlı Devleti'nin güney siyasetinin en büyük safhası olarak kabul edilen bu fetih hareketi ile Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açıldığı yerde Babü'l-Mendep kıyıları ve Doğu Afrika sahilleri ile Hindistan arasında varlığını sürdüren doğu ticaretine ciddi müdahalelerde bulunabilir ve bu ticaretten pay alma durumu ortaya çıkabilirdi. Diğer yandan Osmanlı Devleti, 1517 yılında Mısır'ı ve ardından Yemen'i topraklarına kattıktan sonra Kızıldeniz'de hâkim güç olma konumuna gelmiştir. XVI. yüzyılda Portekizlilerin Kızıldeniz'e girmesine engel olmaya çalışılmış onların Kızıldeniz'e kıyısı olan kutsal topraklara verebilecekleri zararlar bertaraf edilmiştir (Orhonlu, 1996: 32-33).

Söz konusu çalışmada Habeş Eyaleti'nin kuruluşundan sonra meydana gelen XVI. yüzyıl Osmanlı-Habeş Eyaleti ilişkileri ve yüzyılın son beylerbeylerinden biri olan Hüdaverdi Paşa'nın idari dönemi ele alınarak makalemize konu edilmektedir. Buna göre Hüdaverdi Paşa'nın beylerbeyliği görevine atanması ve beş yıl süren vazifesi süresince bölgede yaşanan olaylar incelenmektedir. Arşiv belgeleri ile telif eserler üzerinden konu ele alınıp, bugüne kadar Habeş Eyaleti ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalarda üzerinde durulmamış bazı olaylar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Başlangıçta Osmanlı-Habeş Eyaleti arasındaki ilişkiler ele alınacak olup Hüdaverdi Paşa'nın dönemi belgeler ışığında anlatılmaya çalışılacaktır.

1. XVI. YÜZYIL OSMANLI-HABEŞ EYALETİ İLİŞKİLERİ

Habeşistan, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden olup geniş ve verimli toprakları sayesinde birçok medeniyete ve çeşitli dinlere ev sahipliği yapmıştır. Habeşistan coğrafyasında IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık hâkim olmaya başlamıştır (Karabekir, 1935: 84). Habeşistan da ilahi bir din olan Hıristiyanlığın benimsenmesi, Habeşistan kralının ülkesinde adaleti tam olarak tesis etmiş olması VII. yüzyılda bu bölgeye hicretin önemli faktörlerinden olmuştur. Habeşistan coğrafyası hicret sayesinde İslamiyet'le tanışmıştır. Fakat Afrika bölgesinde ilk kitlesel anlamda İslam'ın yayılışı bu adımla değil, Kuzey Afrika'daki fetih hareketleri ile başlamıştır. Bu fetih faaliyetleri sonucunda birçok devlet kurulmuş hatta bu kurulan devletler sadece İslam'ın yayılışını hızlandırmamış diğer coğrafyaları da etkilemiştir (Özköse, 2001).

İslam dünyasının Afrika'daki fetih hareketleri sonucu önemli ticaret yollarına ev sahipliği yapıyor olması ve zengin kentlerde yaşaması karşısında Orta Çağ Avrupa'sı toplumsal sorunlar, savaşlar, salgınlar ve ekonomik sorunlarla uğraşmaktaydı. Çeşitli sebeplerle yüz binlerce insanın hayatını kaybetmesi sonucunda Avrupalı devlet adamları ve düşünürler, Müslümanların elinde olan ticaret yollarının alternatiflerini bulma, zenginleşebilme ve Hıristiyanlığı yayma saikiyle farklı çözümleri desteklemiş ve coğrafi keşifleri başlatmışlardır. Coğrafi keşiflere birçok devlet katılmış olmakla beraber bu harekete Avrupalı devletler arasında durumu en parlak olmayan Portekizliler öncülük etmiştir (Arnold, çev. 2001: 25).

Habeşistan'a hicretin ardından İslamiyet bölgede yayılmış, bunun sonucunda birbirinden bağımsız birçok sultanlık ortaya çıkmış, XVI. yüzyıla kadar Müslüman Habeş bölgesi ile Hıristiyan Habeş bölgesi arasındaki mücadeleler devam etmiştir (Kılıçoğlu, Araz ve Devrim, 1973).

1445 senesinde Floransa'da yapılan 17. Konsül toplantısına dönemin Hıristiyan Habeş hükümdarı Zara Yakup, iki delege göndermiştir. Portekizliler, hükümdarın dine karşı olan ilgisini fark etmiş ve bunu kullanmak amacıyla Habeş delegeleri geri dönerken hükümdar ile tanışma vesilesi olarak iki din görevlisi göndermişlerdir (Karabekir, 1935: 35). Habeşistan bölgesinin sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynakları, coğrafi konumu Portekizlilerin ilgisini çekmiştir. 1450'lerden sonra Hint Okyanusu'nda önemli bir güç odağı olmasına rağmen Portekizliler, Kızıldeniz limanlarını ele geçiremedikleri için Habeşistan ile diplomatik ilişkiler kurmuşlar hatta misyonerlik faaliyetleri kullanma yolunu da seçmişlerdir (Öztürk, 1995).

Osmanlı Devleti 1517 yılında Memlûk Devleti'ne son verip Mısır'ı topraklarına katarak karadan Zengibar ile Habeşistan gibi ülkelerle bağlantı sağlamıştır. Bu fetih sonucunda Osmanlı, Afrika ile ilk teması gerçekleştirmiştir. Kızıldeniz sahillerine hâkim

olmak amacıyla 1520 yılında Zeyla Limanı, 1524'te Sevakin Limanı'nı ele geçirmiştir. Mısır'ın alınması sonucunda Yemen ve Hicaz gibi bölgeler de Osmanlı'nın kontrolü altına girmiştir (Orhonlu, 1996: 2-16; Uğur, 2005: 23).

Portekizliler, bir yandan misyonerlik faaliyetlerini kullanarak Doğu Afrika'da bulunan Hıristiyanlara destek verirken diğer yandan bölgedeki hakimiyetlerini güçlendirmeye çalışıyorlardı. Portekizlilerin Doğu Afrika ticaretini ele geçirmeye yönelik faaliyetleri, bölgedeki Müslümanlara karşı baskıları Osmanlılar ile Portekizlileri karşı karşıya getirmiştir. Saldırıların artması sonucunda bölgede yaşayan Müslüman halk Portekiz baskısına karşı Osmanlı'dan yardım istemiştir. Hint Okyanusu'ndaki rekabet Habeşistan'a kadar genişlemiş Osmanlı için dini faktörlerin yanında doğu ticaretine hâkim olmak, Kızıldeniz de tam hâkimiyet kurmak gibi nedenler Habeşistan'ın fethini kaçınılmaz yapmıştır. Zira bu fetih ile Osmanlı altın ticareti ve Baharat Yolu üzerinde söz sahibi olacaktır (Orhonlu, 1996: 16-23-36).

1554 senesinde Yemen Beylerbeyliğinden ayrılan, Memlük seferinde üstün hizmet göstermiş olan Özdemiş Paşa, bölgeye hâkim olmasından dolayı İstanbul'a çağırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Habeşistan bölgesi hakkında Özdemiş Paşa'dan bilgi almış, Habeşistan'ın fethinin Mekke ve Medine'nin kontrolünde kolaylık sağlayacağını belirtmiş ve burası üzerine bir sefer düzenlemesini emretmiştir (Baldacci, 1950: 3).

Özdemiş Paşa, padişah'tan aldığı talimat üzerine hemen harekete geçerek Mısır'a gitmiş ve sefer hazırlıklarına başlamıştır. Paşa, asker ve teçhizatı Mısır'dan karşılamayı planlamıştır. Aynı zamanda paşanın emrine 1000 tüfekçi ve gönüllü 3000 asker tayin edilmiş, ordu 1555 yılının ortalarında karadan ve Nil Nehri üzerinden yola koyulmuştur. Habeşistan toprakları uçsuz bucaksız çöllerle kaplı olduğundan ve gidilecek mesafenin uzunluğundan dolayı orduda sıkıntılar ortaya çıktı ve itaatsizlik baş gösterdi. Sefer yarıda kaldı ve Özdemiş Paşa Mısır'a geri dönüp bu durumu İstanbul'a raporla bildirdi (Orhonlu, 1996: 36).

Kızıldeniz sahillerinin Masavva Limanı hariç büyük bölümünün Osmanlı hakimiyetine girmesiyle 1555'in yaz aylarında Habeşistan Beylerbeyliği kurulmuş, Özdemiş Paşa beylerbeyi olarak atanmıştır (BOA, No. 213/212). Bu atamanın ardından Özdemiş Paşa tekrar hazırlık yapmaya başladı Mühimmat ve teçhizatı Sevakin Limanı'na taşıdı ve burayı Osmanlı Habeş Beylerbeyliğinin merkezi haline getirdi. 1555 senesi sonbahar aylarında bu sefer Kızıldeniz üzerinden bir sefere çıkılmıştır. Habeşistan'ın deniz ile bağlantısını sağlayan güçlü ticaret limanı Masavva 1557 yılında, ardından da Arkiko Limanı ele geçirildi ve Özdemiş Paşa kısa sürede Habeşistan kıyılarını Osmanlı hakimiyeti altına aldı (Blackburn, 1995: 235).

Kıyı ile bağlantısı kesilen Habeşistan Krallığı, Özdemir Paşa'nın askerleri karşısında sürekli bir yenilgiye uğradı. Özdemir Paşa, karadan Hristiyan Habeşistan Krallığının iç kesimlerine doğru hareketini sürdürdü. 1558'de Tigre, 1559'da da Bahır Negaş (Kızıldeniz'in bölgesinin valisi) Yishak'ı mağlup ederek Debrava'yı fethetmiştir. Bu bölgede kale, cami ve mescitler inşa edilmeye başlandı ve adeta bir üs haline getirildi (Blackburn, 1995: 235; Orhonlu, 1965: 363; Pankhurst, 1967: 139-143; Bruce, 1805: 287-289).

Habeş Eyaleti, toprakları tam olarak alınmadan kurulmuştur. Salyaneli olarak kurulmuş eyaletlerden olduğu için Habeş'in gelirleri salyaneyi bile karşılayamayacak durumdaydı. Bu sebeplerle giderler ve insan ihtiyacı Mısır ve kısmen Yemen'den karşılanmaktaydı (BOA, No. 2/1152). Habeş Beylerbeyleri ile İstanbul arasında eyaletin durumu, ihtiyaçlar ve çalışmalar gibi konularda bilgi vermek amacıyla sürekli bir irtibat vardı (BOA, No. 5/704). Bu ihtiyaçların karşılanması için beylerbeylerine çeşitli zamanlarda tebliğler yapıldı. Özdemir Paşa ve diğer Habeş beylerbeylerinin salyanesinin de bir kısmı altın olarak Mısır'dan, tamamlanamayan kısmı ise Yemen'den karşılanmıştır (BOA, No. 7/177; BOA, No. 5/1163). Eyalet, merkezden uzak olmasına rağmen İstanbul tarafından sıkı denetim altında tutulmuş, mali hesaplar ve idarecilerin hesapları merkez tarafından titizlikle incelenmiştir (BOA, No. 14/940).

Özdemir Paşa, bir yandan fetih hareketlerine devam ederken diğer yandan eyalette mali ve kadılık teşkilatını kurdu. Sudan'ın güneyinde yer alan Bece kabilelerine karşı sefer düzenlendiği sırada iklim şartlarının elverişsizliği sebebiyle askerler arasında hastalık yayıldı ve Paşa da hastalandı. Seferi yarıda bırakıp Debrava'ya geri dönmek zorunda kaldı ve 1560 yılında Debrava'da vefat etti.

Özdemir Paşa'nın ölümüyle birlikte ordu başsız kalmış, fethedilen yerlerde karışıklık çıkmaya başlamıştır. Bunu fırsat bilen Habeş hükümdarı Minas (1559-1563) yerli halk ile iş birliği yaparak Osmanlı'nın fethettiği yerlerden olan Debrava ve çevresini geri aldı ve Osmanlı ordusu sahil kesimlerine kadar çekilmek zorunda kaldı (Orhonlu,1996: 43-47; EMAKA, No. 1270). Aynı zaman dilimlerinde Habeş Krallığı'nda Yishak, Kral Minas'a karşı ayaklanmış ve kaçarak Osmanlı'ya sığınmıştır (Pankhurst, 1967: 139-143; Bruce, 1805: 287-289).

Habeş Beylerbeyliğine Özdemir Paşa'nın vefatı sırasında Mısır'da hac emiri olarak görev yapan oğlu Osman Paşa atanmıştır. Osman Paşa'nın bölgeyi iyi tanması ve görevlerindeki başarısı beylerbeyi olarak atanmasında önemli faktörlerden olmuştur. Osman Paşa, bölgeye gelirken yanında bir miktar askerde getirmiştir (Allahverdi, 2013: 43). Osman Paşa'nın izlediği ilk politika babasının fethettiği yerleri geri almak olmuştur fakat bölgede yaşanan erzak, yiyecek gibi sıkıntılar sebebiyle her sefer öncesi İstanbul'a

bildirmiş ve bu eksiklikler salyanesi dahil Mısır ve Yemenden karşılanmıştır (BOA, No. 5/704; Orhonlu, 1996: 49).

Osman Paşa, Yishak ve Kral Minas arasında yaşanan durumu kullanarak 1562 yılında Debrava ve çevresini tekrar Osmanlı'ya bağlamıştır. Osman Paşa, yerli halkın kendisine katılmasıyla birlikte Nisan 1562'de Güney Tigre bölgesinde Kral Minas'ı yenilgiye uğratmıştır. Orduda kullanılan ateşli silahlar bu başarıda büyük rol oynamıştır (Orhonlu, 1996: 49-50; Baddalcı, 1950: 4; Orhonlu 1965: 365).

Osman Paşa, babasının fethettiği yerleri geri almakla kalmamış bölgede Hıristiyanlığın yayılması amacıyla yapılan misyonerlik faaliyetlerinin de önüne geçmek istemiştir. Habeş'in durumunu ve fethedilen yerler hakkında düzenli olarak İstanbul'a rapor vermiştir (BOA, No. 5/704). Habeş eyaletinin kuzey/batı kesiminde ve Sevakin'de yaşayan Func Sultanlığı'na bağlı Arap kabileleri Osmanlı'yı tanımadığını belirtmiş ve Sevakin'e saldırmıştır. Beylerbeyi Osman Paşa Masavva'da olduğu için buraya 1564 senesinde müstakil bir sancakbeyi atanmıştır (Orhonlu, 1996: 52).

1568 yılına kadar Osman Paşa, Habeş Beylerbeyi olarak görev yapmış az bir orduyla bu bölgede emniyeti tesis etmiştir. Kanuni'nin ölümü üzerine II. Selim'in tahta çıkması ile birlikte Yemen Beylerbeyliğine görevlendirilmiş ve yerine Hüseyin Paşa Beylerbeyi olarak atanmıştır. Görev yaptığı süre boyunca Habeş eyaletinde sükûneti sağlamaya çalışmıştır (Orhonlu, 1996: 52-53).

Hüseyin Paşa 1570 senesine kadar Habeş Eyaleti'nde üçüncü beylerbeyi olarak görevde bulundu. Dönemi boyunca bölgede bulunan Osmanlı donanması gerek asker gerekse mühimmat bakımından desteklendi. Paşa'nın döneminde kayıtlara geçen önemli bir olay olmamış, azledilmesinin ardından yerine İskender Paşa oğlu Ahmed Paşa getirilmiştir. Mısır ve civarında başlayan kıtlık sebebiyle Habeş eyaleti karışmıştır. Eyaletin bütçesinin yetersiz olması nedeniyle görevlilere maaşları dahi verilememiştir. Bu gibi zamanlarda Mısır'dan eyalete borç verilirdi. Ahmed Paşa, İstanbul'a yazdığı bir mektupta 2 yıllık ödemelerin olduğunu bildirmiş bunun karşılığında Mısır Eyaleti'ne bölgeye yardımcı olunması hükümleri iletilmiştir. Ahmed Paşa tüm çabasına rağmen şikâyetleri giderememiştir. Kendi isteğiyle görevinden ayrılmış yerine 2 Mart 1573 tarihinde bölgeye çok iyi hâkim olan Rıdvan Paşa Beylerbeyliği görevine getirilmiştir (Orhonlu, 1996; BOA, No. 7/152; BOA, No. 21/301).

Rıdvan Paşa, öncelikle eyalet görevlilerin mağduriyetlerini gidermekle işe başlamıştır. Ulufeleri ödemiş, erzak ve mühimmat temini için girişimlere başlamıştır. Yemen'de çıkmış olan İmam Mutahhar ayaklanması için oraya kaydırılan Osmanlı ordusu, ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte Habeş Eyaletine büyük ölçüde takviye yapılmaya başlanmıştır (BOA, No. 24/301). 1574 senesinde Habeş Krallığı'nın Debrava

ve Arkiko Limanı'na yönelik iki önemli askeri girişimi geri püskürtülmüştür. Rıdvan Paşa'nın azlinden sonra atanan Mustafa Paşa kısa bir süre içinde 1576'da vefat etmiştir (Orhonlu, 1996).

Mustafa Paşa'nın vefatından sonra eyalet bir süre başsız kalmış ve Debrava kaybedilmiştir. Haziran 1577'de Cicre Sancak Beyi Süleyman Paşa, beylerbeyliğine tayin edilmiş fakat görevinin başına geçmediği için azledilince kardeşi Ahmed Paşa beylerbeyliğine getirilmiştir. Ahmed Paşa, Habeşistan Krallığı'nın faaliyetlerini yakından takip etmiş iç karışıklıklarını kendileri lehine kullanmaya çalışmıştır (Orhonlu, 1996: 56-58). Ahmed Paşa, Debrava üzerine sefere çıkmış kaybedilen toprakları geri eyalet sınırlarına dahil ederek kentin çevresine surlar yaptırmış beylerbeyi sarayı inşa etmiştir. Bu sefer ile Bur, Hindiye, Matrer gibi birçok kabileyi de eyalet sınırlarına dahil etmiştir (Orhonlu, 1996).

Habeş Krallığı, yaşanan gelişmeler karşısında Portekizlilerden Osmanlı'ya karşı yardım istemiş askeri gücünü kuvvetlendirmiştir. Bunun üzerine Ahmed Paşa, İstanbul'dan daha fazla askeri yardım istemiş fakat bu talebi ciddiye alınmamıştır. Yemen'den gelmesi planlanan 200 asker gelmeden 1579 senesinde Dengel aceleci davranmış ve Addı Qarro bölgesinde Ahmed Paşa'nın komutasındaki orduya saldırmıştır. Bu tezlik Osmanlı donanmasında panik havası oluşmasına sebep olmuştur. Ordunun tüm çabasına rağmen Habeş kralı galip gelmiştir. Sartsa Dengel, Arkiko ve Debrava'yı Osmanlı'nın elinden geri almış ve burada Osmanlı'nın yapmış olduğu camii, medrese ve surları yıkmıştır. Ahmed Paşa, 500 askeriyle birlikte şehit düşmüştür. Fakat Harrar'da bulunan Müslüman Emirliğin Osmanlı ile iş birliği yapması sonucunda Dengel, daha fazla ileriye gidememiştir (Orhonlu, 1996: 58-61; Adwan, 2019: 44-51; BOA, No. 40/698).

Ahmed Paşa'nın şehit düşmesinin ardından tekrardan Süleyman Paşa göreve atanmışsa da eyalete gelmemiş ve bunun üzerine Aralık 1579 tarihinde beylerbeyliğine Hızır Paşa atanmıştır. Kısa süre içinde dağılan orduyu toparlamış ve savaşın izlerini silmeye çalışmıştır (BOA, No. 39/112; BOA, No. 40/698). Masavva ve Arkiko üzerindeki saldırıları püskürterek Debrava hariç diğer bölgeleri tekrardan ele geçirmiştir (Orhonlu, 1996).

Hızır Paşa, yerel aşiretlerden ve askerlerden oluşturduğu 7000 kişilik ordu ile çok daha güçlü olan Dengel'in ordusunun karşısına çıkmış, Habeş Krallığı'nı Tigre'de bozguna uğratarak orada kontrolü tekrar ele almıştır. Paşa'nın bu başarıları İstanbul tarafından da takdir görmüştür (BOA, No. 48/209). Kral Dengel bu hezimetin üzerine tekrardan bir ordu toplama girişimlerine başlamıştır (BOA, No. 48/10).

Hızır Paşa'nın ardından 1582'nin aralık ayında Habeş beylerbeyliğine Mustafa Paşa tayin edilmiştir. Mustafa Paşa kurmuş olduğu istihbarat ağı sayesinde Habeş Krallığı'nın faaliyetlerini yakından takibe almıştır. Aynı zamanda Habeş Krallığı ile diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Fakat Mustafa Paşa'nın almış olduğu bilgilerden Kral Dengel'in ordu topladığı anlaşılmış yerli aşiretler uyarılmış gerekli tedbirler alınmış ve diplomatik ilişkiler sona ermiştir. Func Sultanlığı'nın denize tek çıkışı olan Sevakin'e baskın yapacağı haberi gelmiş ve orada da gerekli onlemler alınmıştır. Mustafa Paşa, İstanbul'dan destek istemiş bunun zerine Mısır ve Yemen'e yardım yapılması konusunda emir gitmiştir (BOA, No. 60/580; BOA, No. 48/1114; Orhonlu, 1996: 64-66).

İspanya ile Portekizliler arasında Kızıldeniz'deki hakimiyet mücadelesi iyice büyümüş, İspanya bölgede kaleler inşa etmeye başlamış ve hazır olarak güçlü bir donanma bulundurmuştur. Yakalanan iki casusun İstanbul'da yapılan sorgusuyla İspanya'nın işgal planı ortaya çıkarılmıştır. Bunun zerine İstanbul, Mustafa Paşa'dan bölgeyi hakkıyla savunmasını istemiştir (BOA, No. 48/977). Mustafa Paşa'nın ardından beylerbeyliğine Hüdaverdi Paşa tayin edilmiştir. Hüdaverdi Paşa döneminde Habeş Krallığı ile mücadeleye devam edilmiş bunun sonucunda da Kral Dengel mağlup olmuştur (Orhonlu, 1996: 67-68).

1592 tarihinde Hüdaverdi Paşa'nın ardından 1593 yılında Hasan Paşa bölgeye tayin edilmiştir. Hasan Paşa'nın beylerbeyliği döneminde eyaletin durumunun iyi olduğu, gerekli desteğin sağlanmasıyla bölgede istikrar hâkim olmuştur (BOA, No. 71/550; BOA, No.69/560). Hasan Paşa'nın azlinin ardından Ali Paşa, 24 Mart 1594 tarihinde beylerbeyi olarak atanmıştır. Bu dönemde Mısır'dan eyalete borç verilmesi istenmiş yeterli sayıda Mısır askeri istihdamı sağlanması emredilmiştir (BOA, No. 72/610).

Habeş'e atanan beylerbeyi, zdemir ve Osman Paşa gibi bölgeye daha hâkim idari görevliler arasından seçilirdi. Beylerbeyleri Habeş Eyaleti ve çevresindeki bölgelerde zaman zaman Portekizliler ile birlikte Func Sultanlığı ve Galla kabileleriyle de savaşmışlardır. XVI. yüzyıldan sonra ise beylerbeyi, güneyde görev yapan kişiler arasından seçilirdi. Fakat durum zaman geçtikçe değişmiş Habeş Eyaleti eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Eyaletin gelirleri Portekizlilerin sahillere saldırması sonucunda daha da azaldı. Habeş Eyaleti idarecileri bu bölgedeki erişebilecekleri son noktaya varmış olduklarını fark ettiklerinden elde olan toprakları koruma politikası izlemişlerdir. XVIII. yüzyıldan sonra ise Cidde Sancağı ile birlikte anılarak buraya atanan beylerbeyi, Habeş'e gitmeyerek vekil tayin etmiştir (Orhonlu, 1996).

2. HÜDAVERDİ PAŞA'NIN (1587-1592) BEYLERBEYLİĞİ DÖNEMİ

Mısır'ın önde gelenlerinden olan Hüdaverdi Paşa bölgeye hâkim olmasından dolayı 1587'de Habeş beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir. Habeş Eyaletinde görevi tamamlandıktan sonra sırasıyla Van, Kars ve Bosna beylerbeyliğine atanmış olup 1592 tarihinde Habeş beylerbeyliği görevinden azledilmiştir (Süreyya, 1996).

Habeş Eyaletin'e, Mustafa Paşa sonrası Hüdaverdi Paşa beylerbeyi olarak atanmıştır. Mustafa Paşa döneminde Habeş Kralı Sartsa Dengel eyalette gerçekleştirdiği iç savaşlarda bazı Osmanlı tarafında savaşan askerleri altın karşılığında kendi hizmetinde kullanmayı başarmıştı. Bu sebeple Mustafa Paşa da geniş istihbarat ağı ile Habeş Kralının her hareketini takip ederek kontrol altına almıştı. Habeş krallığının geniş alandaki hükümranlılığı sebebiyle içeriden bilgi almak çok önemliydi. İçeriden gelen gizli bilgiler sayesinde Kral Dengel'in Debrava bölgesine giderek Osmanlı birliklerine karşı savaşa hazırlık yaptığı, asker ve iaşe topladığı bilgisi elde edilmişti. Bunun üzerine gerekli tedbirler alınmış ve bölgedeki Osmanlı yanlısı yerli kabileler de birer birer ikaz edilmişti. Bu dönemden sonra Habeş beylerbeyi ile Habeş Kralı arasındaki barış döneminin sona erdiği görülmektedir (Orhonlu, 1996: 63-66-105).

Hüdaverdi Paşa, Mısır müteferrikalarından ve çavuşlarından oluşan gönüllüleri toplamış ve kendisi ile birlikte Habeş'e götürmüştü, bu kişilerin Mısır'daki dirliklerinin icazet tezkiresi verilerek aynı şekilde kendilerinde kalmasını, başkalarına verilmemesini talep etmiş aynı zamanda mahiyetindeki kimselerin gelir kaybı yaşamamasını ve bu suretle de Habeş'teki görev yerlerinden ayrılmamalarını sağlamaya çalışmıştır (BOA, No. 67/328).

Ortadan kalkan barış sürecinden sonra Hüdaverdi Paşa döneminde de Habeş Kralı Sartsa Dengel ile mücadeleye devam edilmiştir. Habeş Kralı tarafında saf alan birliklerle meydana gelen savaşlarda galip çıkan Hüdaverdi Paşa, yeni başarılar elde edecektir. Kral Dengel mağlup edildiği gibi askerlerinin büyük bir çoğunluğu öldürülmüş bir kısmı da esir edilmiştir. Aynı zamanda Hüdaverdi Paşa'ya gösterdiği bu büyük başarıdan dolayı bu galibiyetin adına Dersaadet'ten kılıç ve kaftan gönderilmiştir. (Orhonlu, 1996: 68).

Hatta bölgenin ulaşım ve iletişim zorlukları sebebiyle gönderilen kılıç ve kaftan ile ilgili ilginç bir de olay yaşanmıştır. Buna göre Mısır'da Vezir Üveys Paşa'ya merkezden bildirilen hükümde bundan önce Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Osman Çavuş vasıtası ile Habeş Beylerbeyi Hüdaverdi Paşa'ya kılıç ve kaftan gönderilmesiyle beraber Emir Ali adlı kişinin Osman Çavuş'u yakalayıp öldürdüğü haberi alınmıştır. Bu konunun dikkatle araştırılarak bahsedilen Emir Ali'nin Osman Çavuş'u ne için

öldürdüğü, gerçek sebebin ne olduğu ve gönderilen kılıç ile kaftanın nerede kaldığının araştırılarak bulunması istenmiştir. (BOA, No. 67/237).

Salyaneli eyalet sistemi hâkim olarak yönetimi sürdürülen Habeş'in, Osmanlı merkezinden uzak oluşu yanında, eyaletin sınır arazisinin genişliğı askerî harekâtları güçleştirmekteydi. Bölgeye askeri ve lojistik destek veren başlıca merkez Mısır ve sonraları da Yemen idi. Eyaletin kendi gelirleri asker ve memurların maaşlarının zamanında ödenmesini sağlamıyordu. Ayrıca zaman zaman iktisadi sıkıntı içerisinde olduğundan her türlü askerî ve maddi destek Mısır üzerinden temin edilmekteydi (Orhonlu, 1994: 363-3649).

Habeş beylerbeyliğine Hüdaverdi Paşa'nın atanması sonrası geçmiş dönemlerde yaşanan ekonomik açıdan sıkıntılı hal ve durumlar ile tekrar karşılaşılmıştır. Hüdaverdi Paşa, merkeze arzual göndererek Mısır hazinesinden Habeş Beylerbeyliğine verilmesi eskiden beri gelenek olan on bin flori altının salyane ihtiyacı için kendisine de ödünç olarak verilmesini istemiştir. Bu uygulamanın daha önceden Padişah'ın emr-i şerifi ile ortadan kaldırılmasına rağmen Sultan, yenilediğı emriyle bu talebin yerine getirilerek gereğinin yapılması talimatını vermiştir (BOA, No. 67/327).

Diğer bir hükümde ise geçmişten bu yana Habeş beylerbeyine ait salyanenin on iki kere yüz bin akçe dirlik olduğ u ve bunun yüz bin akçesinin Mısır hazinesinden karşılandığı ve Hüdaverdi Paşa'nın talebi üzerine bu miktarın kendisine gönderilerek hesabından düşülmesi istenmişti (BOA, No. 67/329). Bu doğrultuda Habeş Beylerbeylerinden bazıları iki yıl süreyle salyanelerini alamadan görevlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Bir yanda Habeş beylerbeyliğinin salyane gelirleri yeterli olmazken öte yanda Habeş beylerbeyi olarak atanan Hüdaverdi Paşa ile kendinden önceki beylerbeyi olan Mustafa Paşa'dan devrolunan hazineye ait olan alacak ile ilgili ihtilaf mahkemeye intikal etmişti.

Mustafa Paşa, Hüdaverdi Paşa'nın göreve atandıktan sonra kendisine intikal eden on bin seksen altın ve Sevakın'de bulunan kalenin içindeki mahzende saklanılan miri malın ne olduğ u hakkında dava açmıştır. Bu davaya karşılık olarak Habeş beylerbeyi Hüdaverdi Paşa ise kendinden önceki beylerbeyi olan Mustafa Paşa'dan devir alınan hazine ve alacakla ilgili bilgisinin olmadığını aksine beş ay boyunca bölgenin korunması için masraflar edildiğini malı-ı miriden ise hiçbir şey kullanmadığını belirtmiştir. Mahkemenin ne kadar sürdüğü ve sonucu ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır (BOA, No. 1063/42).

Hüdaverdi Paşa göreve getirilmesinden sonra eyaletin kuruluşundan itibaren Kızıldeniz’de hâkimiyet sağlanması için faaliyetler de yürütmüştür. Bu anlamda söz konusu bölgedeki Portekiz saldırılarına karşı koymaya çalışan Hüdaverdi Paşa, aldığı tüm tedbirlere rağmen saldırıları bertaraf etme imkânı bulamamıştır.

Habeş, Yemen ve Hicaz limanlarını yağmalayarak ele geçirmek kastıyla bölgeye gelmiş olan Portekiz’e ait donanma ile Osmanlı donanması karşılaşmış, meydana gelen çetin savaştan sonra Portekiz donanmasına ait içerisinde Kaptan Dokondo Pirino ve beraberindeki sağ kalan dokuz asker Hüdaverdi Paşa’nın talimatıyla takip edilerek yakalanmıştır. Esir alınan bu kişiler talimat ile İstanbul’a gönderilmiştir. Bu olay Dersaadet’te memnuniyetle karşılanmış olup buna karşılık olarak ‘iki hıl’at ile bir kabza murassa tiğ cevherdârın’ İstanbul müteferrikalarından Hüseyin Bey ile Habeş Beylerbeyliğine gönderilmesine karar verilmiştir (BOA, No. 62/453).

Habeşistan’ın güney doğusunda bulunan Hararlıların Portekiz ve Habeş krallığı tarafından kendi topraklarından çıkarılması sonucu, Habeşistan’ın Kuzeyi, Harar bölgesinin doğusu ve Arus kabilesinin güneyi arasında yaşayan Galla kabileleri büyük bir fırsat yakalamıştı. Bu kabileler yaşadıkları yerlerden göç etmeye başlayıp Habeşistan’ın en verimli toprakları üzerine yerleşmek için saldırılarda bulunmuşlardı (Salah, 2015: 23; Kavas, 1997). O dönem ki Harrar Emiri Ahmed Gurey’in ölümünden sonra Emir Nur b. Mücahid, Harar bölgesinin yeni lideri oldu. Liderliğinin büyük birçoğunu Galla kabilelerinin tehdidi altındaki Harar bölgesini savunmakla geçirdi. Nitekim Galla kabilelerinin saldırıları Osmanlı döneminde de devam etmişti.

Portekizli Pirino ve diğer gemicilerin yakalanması hadisesinden sonra başarının gölgelenmesi için Galla kabilesi Habeş beylerbeyliğine ait topraklara saldırmış ise de fazla bir varlık gösterememiştir. Kaldı ki Galla kabileleri Hüdaverdi Paşa’dan önceki Habeş beylerbeyi olan Mustafa Paşa zamanında Habeş vilayetine büyük zarar vermişlerdir. Mustafa Paşa o bölgeyi iyi tanıyan ve bilenlerle yaptığı görüşmeler sonunda Mendiye boğazında bir kalenin inşasına karar vermişti. Bu girişimi Merkeze bildirip gereken izin alındıktan sonra kalenin yapılmasına başlanmıştı (BOA, No. 66/217; Orhonlu, 1974: 68). Galla kabileleri “ziyâde kudretlü ve kuvvetlü” olarak tanımlanmış, saldırılarına karşı konulamadığından Habeş’te binden fazla askerin savaşlarda şehit düşmesi sebebiyle bu sayı yetmiş üç askere kadar gerilemiştir. Galla kabileleri kalabalık bir ordu ile saldırılarını gerçekleştirmişler, ilk saldırıyı Mendiye boğazına gelerek oradan başlatmışlardır (Farah, 2016: 46). Hüdaverdi Paşa’nın talimatıyla Mendiye boğazında inşası tamamlanmak üzere olan kalenin Gallalılara karşı güvenliğinin sağlanması amacıyla kalenin içerisine yönetici ve asker yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Kalenin ihtiyacı olarak merkeze bildirilmiş olan üç yüz silahlı, yüz atlı ve iki yüz tüfekli asker; iki yüz kantar demir, kale tamirine beş usta, on topçu ve on

darbzen (Kale döven top) ve iki demircinin bir kısmının beylerbeyliğince çevreden tedarikine geri kalanında Mısır'dan vaktinde gönderileceği bildirilmiştir. (BOA, No. 66/217). Mısır'a merkezden hattı hümayun yazılarak Habeş eyaletine eksiklerin giderilmesi talimatı verilerek hüküm iletilmiştir. (BOA, No. 66/218). Mısırdan gönderilecek askerler farklı gruplardan olup biri Yiğitler diğeri ise Mısır Kulu olmak üzere çavuşların emrinde gidecekleri bölgeye gönderilmişlerdir (Orhonlu, 1974: 119-120).

Yine bu dönemde Mısır beylerbeyine merkezden gönderilen hükümlerde Galla kabilelerinin gerçekleştirdikleri saldırılarda Habeş'teki cephaneyi yağmaladıklarından dolayı oluşan eksikler için Mısır'dan zırh, kurşun, barut ve tüfek fitili tedarik edilip gönderilmesi ve gönderilen miktarın merkeze bildirilmesi istenmiştir (BOA, No. 66/218, 66/285, 66/479). Yemen veziri Hasan Paşa'dan da 150 atın acil olarak tedarik edilip Habeş Eyaletine gönderilmesi kararı verilmiştir (BOA, No. 66/374). Mısır'da bulunan Hassa Anbarından 100 ata karşılık gelen 100 irdep (hacim ölçüsü birimi) arpanın ne miktarda ne zaman verildiği kaydedilerek, süresi içerisinde, ihmal edilmeden gönderilmesi de istenmiştir (BOA, No. 66/466).

1578 yılından sonra güney sularda emperyalist güç olarak Portekiz'in yerini İspanya almaya başlamıştı. İspanya'nın Portekiz'in daha evvel ele geçirdiği ve varlığını sürdürdüğü yerlerine sahip çıkıp Osmanlı Devleti aleyhine tehlikeli olmayı devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti İspanyolların saldırı gerçekleştireceği düşüncesinden hareketle Habeş beylerbeyi Hüdaverdi Paşa'ya tedbir alınması yönünde emirler göndermiştir. Merkezden gelen emirlerden birinde Habeş vilayetinde yaşayan ahalinin huzur ve selameti ve tüm saldırılara karşı korunmak için bütün kalelerin tamir edilip Sevakin bölgesinde kışlak binaların tesis edilmesi emredilmiştir. Bütün bu alınan tedbirler çerçevesinde düşmanların taarruza cesaret edememeleri sonucu vilayetin güvenliği sağlanmıştır. Ayrıca su sıkıntısının bulunduğu süreçte bölgeye sebiller inşa edilerek ahalinin su sıkıntılarının giderilmesi gibi hizmetlerinden dolayı Habeş beylerbeyine merkez tarafından takdir ve memnuniyet de bildirilmiştir. (BOA, No. 66/216).

Ayrıca Galla kabileleri düşmanlıklarını bırakmamış ve saldırılarına devam etmişlerdir. Bu saldırılardan korunmak amacıyla bir araya gelen Habeş eyaleti askerleri ve Kubayh bölgesi beylerinden Ferhullah'a ait on bin askerin birleşmesiyle düşmana karşı koymaya çalışılmıştır. Galla kabileleriyle yapılan mücadelede yaklaşık 3000 kişi öldürölmüş kazanılan başarıdan dolayı beylerbeyi Hüdaverdi Paşa tebrik edilmiştir. Şimdilik eyaletin dışında kalan düşmanlara karşı kötü davranılmayıp mümkün oldukça dostluk içerisinde ilişkilerin sürdürölmesi istenmiştir. Bu sebeple Habeş eyaletinin korunması ve bölgede bulunan halka üstün gayret gösterilerek iyi davranılması talep

edilmiştir (BOA, No. 66/216; Orhonlu, 1996: 74). Harar bölgesine saldırarak bu bölgelere yerleşen ve bölgede Osmanlı varlığına zorluk çıkaran göçebe Galla kabilelerinin çoğu daha sonra etkinliklerini kaybetmişlerdir. İleriki zamanlarda da Müslüman olarak ve XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bölge ve çevresinde İslam'ın daha da yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. (Orhonlu, 1996: 71; BOA, No. 64/499).

Habeş Eyaleti yöneticileri, Habeş Kralı ve Portekiz/İspanya birliklerinin saldırılarına bölgeyi savunmak amacıyla kale ve garnizonlar oluşturmuşlardı. Sevakin ve Debrava arasında 25 günlük mesafe olması ve deniz eyaletlerinin merkezi sayılan şehir olması sebebiyle Debrava önemli bir garnizonluk kabul edilmiştir. Mustafa adlı Dergâh-ı Ali çavuşu Dersaadet'e arz etmiş olduğu bilgide Hüdaverdi Paşa'nın Habeş durumu ile ilgili kendisinden bilgi sorulduğunda, Paşa'nın daha önce de ele geçirilmiş olan önemli bir ticaret merkezi olan Debrava bölgesini yeniden fetih için harekete geçtiğini, gerçekleştirilen savaştan sonra bölgenin tamamen fethedildiğini, ganimet ve esirlerinin alındığını ve bu bölgeye bir de kale inşa ettiğini belirtmiştir (BOA, No. 872/47).

Habeş beylerbeyine Dersaadet'ten gönderilen diğer bir emirde de eyaletin sınırlarına zarar vermek amacıyla saldıran Habeş Kralının yenilgiye uğratılması, beraberindeki birçok askerinde öldürülmesi sebebiyle ve eyalette istikrarsızlığa izin verilmediğinden dolayı memnun olunduğu bildirilmiştir. Aynı emirde bölgenin ve orada ikamet eden halkın korunması ile ilgili hizmetlerin devam etmesi de istenmiştir (BOA, No. 67/236). Hüdaverdi Paşa'nın kazandığı bütün bu galibiyetlere baktığımızda alınan birçok tedbirin yanında İspanya ve Portekiz arasındaki anlaşmazlıkların sürmesi sonucu Portekizlilerin Habeş Kralı Dengel'e yeterli yardımı yapamaması da etkili olmuştur.

XVI. yüzyılın sonlarından Hüdaverdi Paşa beylerbeyliği dönemi de dahil olmak üzere Habeş Eyaletine gelir temin eden ticaret yollarından Sinnar-Sevakin arasındaki ticari yol Funç Sultanlığı tarafından zaman zaman baskın yapılarak bölgenin faaliyetleri önlenmeye çalışılmıştır. Ticaret yollarının işlerliğinin engellenmesine yönelik bu tür teşebbüsler son dönem beylerbeyleri tarafından alınan sıkı tedbirlerce önlenmiştir (Orhonlu, 1974: 130).

Hüdaverdi Paşa döneminde Habeş Eyaletinde iki görevlendirme gerçekleştirilmiş olup dolayısıyla iki sancak ataması yapılmıştır. Ancak bu sancaklardan birinin ismi bahsedilmemiş diğer sancağın ismi ise Andi'a olup Habeş gönüllüleri ağası Yakup Ahmed bölgeye sancakbeyi olarak tayin edilmiştir (Orhonlu, 1974: 110-111; BOA, 252/177). Hüdaverdi Paşa, eyaletteki görevinden ayrılarak Van Beylerbeyliği görevine 1594-1595 tarihleri arasında atanmıştır. (Süreyya, 1996). Yerine ise Habeş beylerbeyi olarak Mısır'ın önde gelenlerinden olan Hasan Paşa'nın daha sonra da Ali Paşa'nın atandığı görülmektedir (BOA, No. 72/286). Mısır beylerbeyine gönderilen

hükümle; Hasan Paşa, Mısır'dan hareket ederek Habeşistan'a giderken Mısır kullarından bazı kimselerin kendi istekleriyle Hasan Paşa'yla birlikte Habeş vilayetine gelmelerinde bir engel oluşturulmaması gerektiği ve Mısır'da aldıkları mevcut maaşların devamının eksiltme yapılmadan sağlanması talimatı verilmişti. (BOA, No. 69/561). Ali ve Hasan paşaların beylerbeyliği dönemlerinde, bölge halkının iktisadi sorunlarının azaldığı, Hüdaverdi Paşa döneminde var olan askeri ve siyasi problemlerin o dönemde sonlandırılması sebebiyle de sorunsuz bir dönem olduğu söylenebilmiştir. (BOA, No. 71/550).

SONUÇ

Kadim bir medeniyet birikimine sahip olan Doğu Afrika'da, Habeşistan bölgesi sahip olduğu yeraltı kaynakları, verimli ve geniş toprakları sayesinde birçok din ve uygarlığın burada ortaya çıkarak yaşamını sürdürmesine imkân sağlamıştır. Bölgede Hıristiyanlığın yayılmış olması Roma İmparatorluğu'nun bölgeye Mısır üzerinden yakın olması ve telkinleri neticesinde resmi din olarak kabul görmüştür. Habeşistan'ın Mekke ile daha önceleri gerek siyasi gerekse ticari münasebetleri olmuştur. Hz. Peygamber döneminde ise ilk Müslümanların karşılaşmış oldukları baskı ve zulümler karşısında uluslararası çatışmalardan uzak olması sebebiyle Habeşistan'a hicretleri (M. 615) ve başlarında adaletli bir hükümdar olan Habeş Kralı Necaşi'nin bölgenin kapılarını kendilerine açmaları İslam'ın bölgede yayılmasının ilk adım ve nüvelerini oluşturmuştur.

Diğer yandan Hıristiyan dünyası ekonomik sebepler yanında Habeşistan krallığının da aynı dine mensup olmasından dolayı bölgeye ilgi göstermişlerdir. Portekiz devleti denizcilik sektöründe göstermiş olduğu ilerleme neticesinde iktisadi ve ekonomik sorunlarını çözümlenerek içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için Kızıldeniz ve Hint Okyanusuna yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Memlük Devleti'ne son verip Mısır'ı topraklarına katması ile karadan daha aşağı güney bölgelere inerek Bilad-ı Sudan, Zengibar ve Habeşistan gibi ölkelerle bağlantı sağlamıştır. Bu fetih sonucunda Osmanlı, Afrika ile ilk teması gerçekleştirmiş sayılmaktadır. Kızıldeniz sahillerine hâkim olmak amacıyla 1520 yılında Zeyla Limanı, 1524'te Sevakın Limanı'nı ele geçirmiştir. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti Özdemir Paşa komutanlığında Habeşistan'ın çoğunluğunu alarak bölgede Habeşistan Eyaletini 1555'te kurmuştur.

Ayn Ali Efendi Kanunnâmesi'nde Habeş Eyaleti ile ilgili olarak "Sâliyane ile olan beylerbeyliklerdir ki ber-vech-i âti zıkr olunur. Mısır, Bağdad, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarb, Tunus. Habeş: timar ve zeameti yokdur. Üç senede bir valisi gider ve mülkiyet üzere zabt eder. İltizam değildir. Sâliyanesi on bir yük seksen bin akçeye bali' olur. Mekke-i Mükerrmeyi sonradan Cidde Sevakın ilhak"

şeklindeki kayda yer vermiştir. Fakat zamanla eyalet gelirlerinde düşüş olması sebebiyle çok büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

Hüdaverdi Paşa'nın atanmasından önce Habeş Eyaleti dışındaki Galla Kabileleri, Masavva taraflarında Portekizliler ve onlardan destek alan Habeş Krallığı bölgede büyük sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Hüdaverdi Paşa döneminde Habeş Kralı Sartsa Dengel mağlup edildiği gibi askerlerinin büyük bir çoğunluğu öldürülmüş, bir kısmı da esir edilmiştir. Hüdaverdi Paşa'ya gösterdiği bu büyük başarıdan dolayı Dersaadet'ten kılıç ve kaftan gönderilmiştir.

Hüdaverdi Paşa, Habeş Eyaletinde yaşayan ahalinin huzuru ve tüm saldırılara karşı korunmak için stratejik kalelerin tamir edilip Sevakın bölgesinde kışlak binaların tesis edilmesini sağlamıştır. Ayrıca su sıkıntısının bulunduğu süreçte bölgeye sebiller inşa ederek ahalinin su sıkıntılarının giderilmesi gibi hizmetlerinden dolayı da takdir ve memnuniyetle karşılanmıştır.

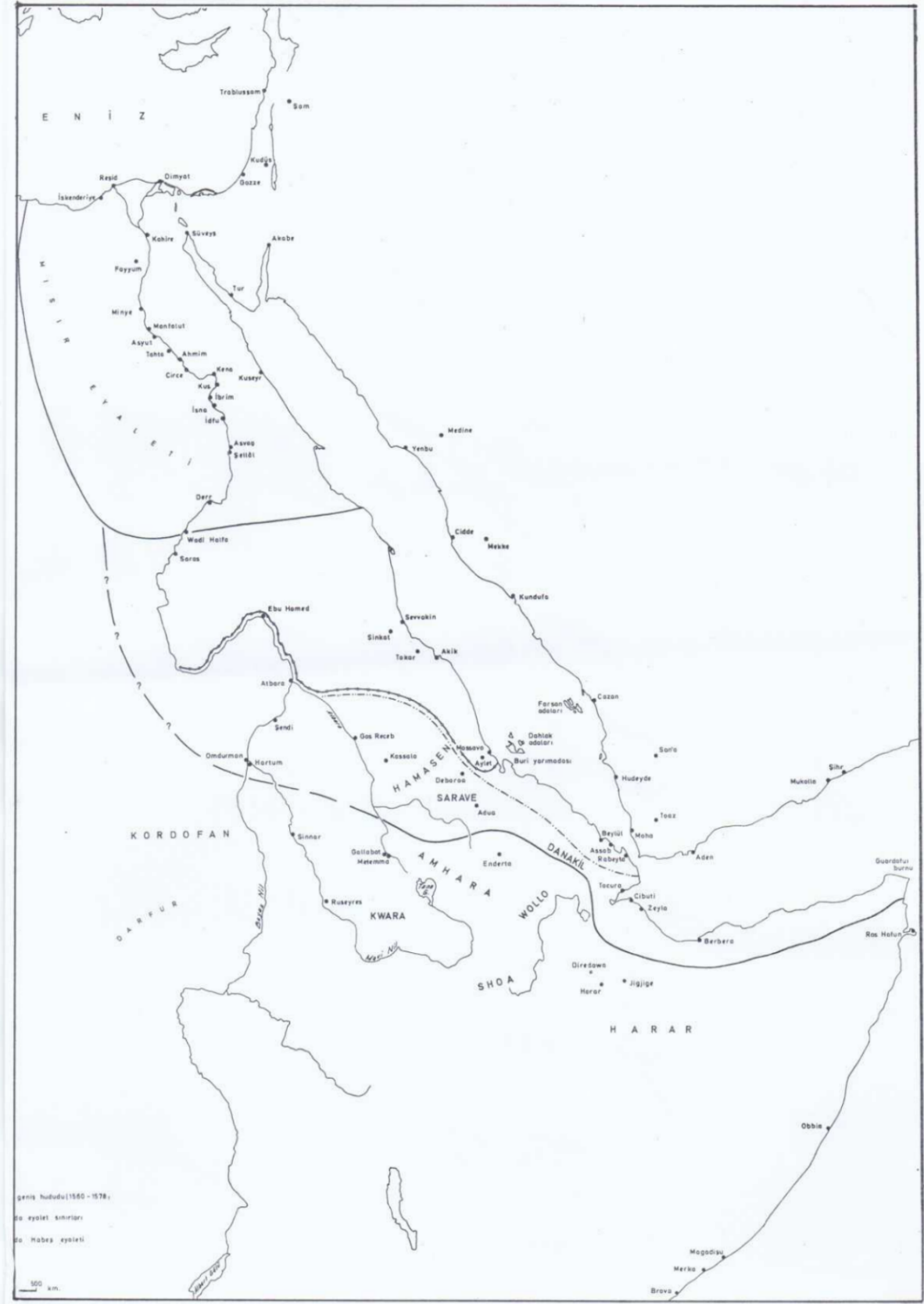
Osmanlı Devleti Habeş Eyaletini kurarak 1555 tarihinden itibaren 1888 İtalya'nın Kızıldeniz'in Habeşistan sahillerinde himaye kurmasına kadar 333 sene, bölgenin önemli bir bölümünü huzur ve sükûnet içinde yönetmeyi başarmıştı. Osmanlı Devleti kendilerine mali olarak büyük bir yük getirmesine rağmen bölge ile ilgilerini hiç kesmemiştir. Bölgenin Osmanlı merkezine coğrafi olarak uzak olması, buralarda etnik ve dinî yapının çeşitliliği, bölgede eskiye dayalı kabileler arası mücadelelerin varlığı, Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleri başlangıçta Portekiz, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İspanya daha sonra da İngiltere ve İtalya olmak üzere sömürgeci devletlerin zulüm ve baskısı bölgeden hiç eksik olmamıştır. Bu gibi nedenlerden dolayı da Osmanlı Devleti Habeşistan bölgesini tam hakimiyeti altında tutamamış XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Habeş Eyaleti, Osmanlı Devleti merkezi nezdinde önemini yitirmeye başlamıştır.

Ek 1: BOA Mısır Eyaleti Mümtezasi ve Mülhakatı

Kaynak: BOA. HRT. h. No: 0656

Ek 2: Osmanlı Habeş Eyaleti

Kaynak: Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti

---

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

ıkar atışması

Yazar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Adwan, I. M. A. (2019). *Sırau'l-Osmani el-portakaliyyi'l-Bahri Fi'l-karni'l-Sadisi Aşar. Journal of Al-Quds Open University for Humanities & Social Studies*, 51, 43-57.

Abdu, M. A. (2012). *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Allahverdi, ř. R. (2013). Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: zdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567). *Studies of the Ottoman Domain*, 3(5), 35-48.

Arnold, D. (2001). *Coğrafi Keşifler Tarihi*. O. Bahadır (ev.). (s. 25-49). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Baldaccı, A. (1950). Habeşistan. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 5, s. 3-4). İstanbul: MEB Yayınları.

Blackburn, J. R. (1995). zdemir Pasha. *Encyclopaedia of İslam 2* içinde (Cilt. 8, s. 235). Leiden: Brill.

Bruce, J. (1805). *Travels to Discover the Source of the Nile III*. Edinburgh: James Ballantyne.

Farah, İ. A. (2016). *Somali'de Osmanlı Yönetimi'nin Sonu ve Sömürgeciliğin Başlangıcı (1800-1920)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gilbert, E. ve Reynolds, J. T. (2016). *Tarih Öncesinden Günümüze Dünya Tarihinde Afrika*. M. Demirkaya (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Karabekir, K. (1935). *İtalya Habeş*. İstanbul: Tecelli Matbaası.

Kavas, A. (1997). Harar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 16 s. 107-109). İstanbul: TDV Yayınları.

Kılıçoğlu, S., Araz N. ve Devrim H. (Ed.). (1973). *Habeşistan*. Büyük Lügat ve Ansiklopedi içinde (Cilt 5, s. 480). İstanbul: Meydan Yayınevi.

Orhonlu, C. (1974). *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Orhonlu, C. (1994). *Habeş Eyaleti*. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi içinde (Cilt. 14, s. 363-364). İstanbul: TDV Yayınları.

Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Orhonlu, C. (1965). Osmanlıların Habeşistan Siyaseti 1554-1560. *İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 2.

Özköse, K. (2001). Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da İslam ve Tasavvuf E. Cebeci (Ed.). *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (s. 158). Ankara: İstam Yayınları.

Öztürk, L. (1995). Etiyopya. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 11, s. 494-495). İstanbul: TDV Yayınları.

Pankhurst, R. (1967). *An Introduction to the History of the Ethiopian Army*. Addis Ababa: Imperial Ethiopian Air Force.

Kahraman, S. A. (Haz.) 2011. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 9(2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Salah, M. O. (2015). *Kuzey Somali'de Osmanlı Hâkimiyeti (1559-1916)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir

Süreyya, M. (1996). *Sicilli Osmani*. N. Akbayar(Haz.). (Cilt. 3, s.685). İstanbul.

Uğur, H. (2005). *Osmanlı Afrika'sında Bir Sultanlık Zengibar*. İstanbul: Küre Yayınları.

Yıldız, F. (2018). *The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Addis Ababa Addis Ababa Üniversitesi, Afrika ve Doğu Araştırmaları Çalışmaları Merkezi, Addis Ababa.

BOA. A. DVN. RSK. KK. No. 213/212 (Tarih: M.05.07.1555).

BOA. A. DVN. RSK. KK. No. 252/177

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 5/1163 (Tarih: M.24.06.1556).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 2/1152 (Tarih: M.19.07.1556).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 7/177 (Tarih: M.07.09.1567).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 5/704 (Tarih: M.24.12.1565).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 7/152 (Tarih: M.04.09.1567).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 14/940 (Tarih: M.07.12.1570).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 21/301 (Tarih: M.23.02.1573).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 24/301

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 48/209

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 48/1114

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 48/977 (Tarih: M.14.03.1583).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 67/237 (Tarih: M.02.12.1587).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 67/328 (Tarih: M.02.12.1587).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 67/329 (Tarih: M.02.12.1587).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 66/216 (Tarih: M.02.12.1587).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 62/453 (Tarih: M.11.12.1587).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 64/499

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 66/217

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 66/218

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 66/285

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 66/479

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 66/374

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 66/466

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 67/236

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 69/560 (Tarih: M.10.11.1592).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 69/561 (Tarih: M.10.11.1592).

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 72/286

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 40/698

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 39/112

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 48/10

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 60/580

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 71/550

BOA. A. DVNS. MHM. d. No. 72/610

BOA. TS. MA. e. No. 1063/42

BOA. TS. MA. e. No. 872/47

EMAKA. No. 1270

ATEİST BİR FİLOZOF İÇKİNCİ BİR ONTOLOJİ: DELEUZE'DE YARATICI İNSAN

Vedat TEZCAN*

ORCID: 0000-0002-3843-9786

Öz: Gilles Deleuze çağdaş Fransız felsefesinin düşünceleriyle dünyada söz sahibi olmayı başarmış önemli filozoflarından. Erken dönem çalışmalarında birçok filozof üzerine eserler yayımlayan Deleuze, özellikle Spinoza, Bergson, Nietzsche, Whitehead gibi filozoflardan etkilenmiştir. Bu filozofların her biri kendine özgü farklılıklarıyla beraber temelde içkinci bir ontolojiyi savunmuşlardır. Aşkincılığı reddeden içkinci fark felsefesiyle Deleuze, adı geçen filozoflarla ortak bir felsefi düzlemi paylaşır. Deleuze'ün fark felsefesine göre oluşun dışında, ona üstün ideal bir varlık planı yoktur. Tanrı, idea, öz, töz vs. görüşler düzleminin ardında, onlara üstün olduğu varsayılan yaratıcı ilkeler yoktur. Yaşam kendini var etmek için dışsal bir kudrete ihtiyaç duymaz. Deleuze göre bu hâliyle tüm varoluş maddi karakterdedir. Deleuze'ün madde temelli felsefesi, Tanrısız bir evrende insani deneyimi aynı maddi düzlemde tanımlar. Buna göre insan, aşkın ya da tarihsel koşulların bir ürünü olmak zorunda değildir. Maddi oluşa ait virtüel boyut, insan için neden-sonuç zorunluluklarından çıkmanın bir olanağıdır. İnsan, oluşa ait virtüel imkân sayesinde neden-sonuç ilişkileriyle koşullu tarihin dışına çıkma şansını yakalar. Bu çalışma, Deleuze'ün içkinci ontolojisinden hareketle, yaratıcı insan-tarih-virtüel ilişkisini incelemeyi amaç edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ateizm, İçkinci Ontoloji, Virtüel, Yaratıcılık, Tarih.

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, vedattezcanx@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1364215>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 21/09/2023
Kabul Tarihi: 19/10/2023

Atıf / Cite as: Tezcan, V. (2023). Ateist Bir Filozof İçkinci Bir Ontoloji: Deleuze'de Yaratıcı İnsan, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 145-159.

AN ATHEIST PHILOSOPHER A IMMANENCE ONTOLOGY: THE CREATIVE MAN IN DELEUZE

Abstract: Gilles Deleuze is one of the most important philosophers of contemporary French philosophy who has managed to have a say in the world with his thoughts. Deleuze, who published works on many philosophers in his early works, was especially influenced by philosophers such as Spinoza, Bergson, Nietzsche and Whitehead. Each of these philosophers, with their own differences, basically defended an immanent ontology. With his immanent philosophy of difference that rejects transcendentalism, Deleuze shares a common philosophical plane with the aforementioned philosophers. According to Deleuze's philosophy of difference, there is no ideal plane of existence other than being. There are no creative principles that are assumed to be superior to them behind the plane of appearances such as God, idea, essence, substance. Life does not need an external power to create itself. According to Deleuze, in this form, all existence has a material character. Deleuze's matter-based philosophy defines human experience on the same material plane in a Godless universe. Accordingly, man does not have to be a product of transcendent or historical conditions. The virtual dimension of material existence is a possibility for human beings to escape from the necessity of cause and effect. Thanks to the virtual possibility of becoming, human beings have the chance to go beyond conditional history with cause-effect relationships. This study aims to examine the creative human-history-virtual relationship, based on Deleuze's immanent ontology.

Keywords: Atheism, Immanent Ontology, Virtual, Creativity, History.

GİRİŞ

Çağdaş felsefi tartışmalarda “varlık”, her türlü düşünce ve yorumun ötesinde kabul edilir. Bu bağlamda metafizik ve teolojik ontolojilerin *özcü*, *tözcü*, tümel, mutlak ve evrensel karakterli iddialarının yerini, tekil insani kapasitelerin farklılıklarını dikkate alan felsefi yaklaşımlar alır. (Demir, 2019: 1). Tekillerden hareketle *deneyim*, *pragmatizm*, *özgürlük*, *ilişkisellik* ve *fark* gibi kavramları temel alan postmodern ontoloji, *varlık* yerine *varoluşu* dikkate almaktadır.

Postmodern düşüncenin önemli temsilcilerinden biri kabul edilen Gilles Deleuze (ö. 1995), Fransız felsefesinin dünya üzerinde fikirlerine sıkça atıf yapılan en önemli

filozoflarındandır. Fransa’da klasik felsefe eğitimi alan Deleuze, eğitim yıllarının başından itibaren felsefede klasik yaklaşımlara mesafeli olmuştur. Genç yaşlarında yayımladığı filozoflar üzerine yazılmış dokuz felsefe tarihi kitabı bunun en açık göstergesidir. Bu kitaplarda incelediği filozofların felsefi sistemleri hakkında gelişmiş analizler yapan Deleuze, bu filozofların sistemlerini kendi bakış açısına göre yeniden düzenler. Deleuze, yeni denilebilecek bu felsefe tarihi okuması hakkında şunları söyler: *“Bir yazarın arkasına geçtiğimi ve kendisine ait olduğu halde canavarı andıran bir çocuk yaptırdığımı hayal ederdim. Onun çocuğu olması çok önemli, çünkü yazarın ona söylediğim her şeyi gerçekten söylemesi gerekiyordu. Kant ve özellikle Bergson kitabım bu türün bir örneğidir.”* (Deleuze, 2013: 14).

Her geçen gün yaygınlığı artan istatistik bilimlerinde, insanların din ve Tanrı inançları hakkında değişken veriler sunulmaktadır. Farklı toplumlar, yaşadıkları ekonomik, siyasi, kültürel şartlara bağlı olarak din ve Tanrı inançlarında farklı zamanlarda farklı tutumlar sergileyebilmekteler. Ancak söz konusu bu değişikliklerin ateizm, deizm ya da dindarlık lehine kitlesel yönelimlere yol açtığını söylemek oldukça kuşku götürmektedir. Kitle algı yönetiminde oldukça işe yarar bu tür aşırı yorumlar, farklı nedenlere dayalı dinsel yönelimlerin olağan akışkanlığını göz ardı edebilmektedir. İçinde bulunduğu şartlara tepki veren bir varlık olarak insan, yaşadığı hayatın koşullarına bağlı olarak düşünce ve inancında değişiklikler yapabilmektedir. İşleyişi itibariyle olağan kabul edilmesi gereken bu durum, aşırı yorumların tehditkâr bakışından kurtulduğunda daha doğru değerlendirme şansına kavuşacaktır. Aşırı yorumların toplumsal ayrışmalarda kullanılabilir politik özelliklerinden korunmanın en güvenli yolu, konuyla ilgili analizlerin kapsamlı şekilde yapılmasından geçmektedir. Örneğin sınırlı sayıda ve özel seçilmiş ampirik verilerden hareketle, tüm dünya nüfusuna yansıtılan “z kuşağı deist oldu ya da ülkemizde şeriat hızla yayılıyor, yakında bir rejim değişikliği bekleniyor” gibi yorumlar oldukça problemlidir. Söz konusu problemin aşılması için çeşitli akademik disiplinlerin gerçekleştireceği geniş çaplı analizler oldukça önemlidir.

Çalışmada felsefi düşüncesine başvurulacak Gilles Deleuze, aşkın ontolojilerle girdiği mücadelesinde dünya çapında ün kazanmış filozoflardandır. Deleuze, Kant (1804)’ın “transandantal/aşkın” tanımına uygun şekilde, deneyim alanının dışına düşen klasik idealar düzlemini reddeder. Filozofa göre dünya deneyimine ilgisiz, sadece insan aklının kavrayabildiği idealar, metafizik spekülasyonun ötesinde bir anlama sahip değildir. Örneğin Platon’da tekil varlığın ontolojik nedeni idea, dolaysız niteliğiyle nedeni olduğu tekil deneyime ilgisizdir. Görünüşler düzlemine ait tekil varlık, kaynağı olan ideadan aldığı pay nispetince var olur. Bu çerçevede Platoncu ontolojide idea, varlığına neden olduğu tekil objenin dışındadır. Deleuze, tekil ve tümel varlık arasındaki ontolojik ayrıma dayalı hiyerarşik ilişkiyi aşkınlık olarak ifade eder. Filozofa göre Batı

felsefesine duyulur görünüşler ve düşünülür özler ayrımı olarak yerleşecek temel problemin altında varlık düzlemini ikiye bölen bu tür bir aşkıncılık fikri mevcuttur (Deleuze, 2000: 18-19).

Deleuze, reddettiği aşkın ontolojik perspektife karşı, filozofların prensi olarak vasıflandırdığı Spinoza'nın (ö. 1677) içkinlik felsefesine yanaşır. Spinoza'nın ileri sürdüğü tek varlık düzlemi, varlığı bölünmüş yapılar olarak düşünen aşkıncı tasavvura karşı, felsefe tarihinde o güne kadar geliştirilmiş en tutarlı içkinlik düzlemdir. Spinoza'da her şey kendisine töz, doğa ya da Tanrı denilebilecek tek varlık boyutuna aittir. Var olan her şey, tek Tanrı'nın sonsuz sıfatlarının birer modusu olarak Tanrı ya da doğaya içkindir (Spinoza, 2009: 9). Bu çerçevede, Tanrı ya da doğanın dışında dolaysız varlık ya da varlıklar yoktur. Deleuze için Spinoza'nın ileri sürdüğü bu ontolojik teklik, aşkınlığın hiyerarşiler yaratan varlık tasarımıyla mücadelede oldukça önemlidir. Deleuze, aşağıda açıklanacak fark felsefesinde, Spinoza'nın içkinlik prensibine sadık kalarak, tümüyle maddi planda işleyen materyalist bir ontoloji geliştirir. Materyalist karakteriyle bu ontoloji aynı zamanda Deleuze'ün ateist dünya görüşünün de esasını oluşturur.

Geliştirdiği ontolojik sistemin gücü göz önünde bulundurulduğunda, ateist bir filozof olarak Deleuze'ü incelemek, tanrıtanımaz bir perspektiften olayların nasıl görüldüğünün anlaşılması açısından oldukça önemli veriler sunmaktadır. Aşırı yorumlardan korunmak için bu çalışma, Deleuze'ün felsefi düşüncesinden hareketle ateist bir bakışın dünya kavrayışını anlamayı amaçlar.

Deleuze'ün felsefesinin yenilikçi yönünü vurgulamak için bu şekilde kısa bir giriş, bu felsefenin devrimci karakterini de ele verir niteliktedir. Filozof, özellikle Felix Guattari'yle (ö. 1992) yaptığı ileri dönem çalışmalarında felsefesinin söz konusu devrimci yönünü daha da geliştirir. Filozofun ilk eserlerinden itibaren eleştiri konusu yaptığı klasik tözcülük, "rizom", "yersizyurtsuzlaşma", "kaçış çizgisi" gibi ikinci dönem kavramlarıyla tümünden reddedilir. Klasik Batı felsefesinin en önemli düşüncelerinden tözcülük Deleuze'e göre geçerliliğini yitirmiştir (Zourabichvili, 2008: 51-53). Tözcü düşüncenin en problemleri, hayatın kendisini referans almayan, aşkın bir bakış açısına sahip olmasıdır. Tözcü felsefelerde dünyanın dışında, aşkın bir referans sistemine göre kritik edilen yaşam, tümel kavramların bakışı altında tekilliklerinden arındırılır. Oysa felsefenin yapması gereken şey, tözcülüğün aksine, tekilliklerin ayırt edilmesi ve dünyayı meydana getiren fark durumlarının açığa çıkarılmasıdır (Er, 2011: 34).

Çalışmanın ilk bölümünde, Deleuze'ün aşkınlık eleştirisinin temelini oluşturan fark felsefesi incelenecektir. İkinci bölümde Deleuze'ün ateist materyalizminin temelini

oluşturan içkinci ontoloji incelenecektir. Üçüncü bölümde ise tanrısız bir dünyada varoluğu anlamlı kılacak yaratıcı etkinliğin ontolojik temelleri tartışılacaktır.

1. DELEUZE'ÜN FARK'IN FELSEFESİ

Deleuze, gerçeğin kendini gerçekleştiren, tarihselleştiren, somutlaştıran yapısını göstermek için yeni bir aşkınsal felsefe biçimi geliştirir. Bu felsefenin kilit noktası, evrensel olanı bireyleşim süreçleri tarafından üretilen bireyler, tikel şeyler ya da aktüel varlıklar olarak yeniden tanımlayacak gerçekçi bir ontoloji ortaya koymasıdır. Bu ontolojik perspektife göre gerçeklik, kendisinin dışında Tanrı, ilk neden, töz gibi üretici ilkelere ihtiyaç duymaz. Yaşam, var olan kaynakları kullanarak daha karmaşık bileşimlere doğru farklılaşarak kendini gerçekleştirir (Robinson, 2010: 115). Bu çerçeve de Deleuze, modern felsefenin Descartes'ten (ö. 1650) Hegel'e (ö. 1831) aşkın bir ilke olarak deneyim alanına uyguladığı özne anlayışını yıkıcı bir şekilde eleştirir (Erkan, 2019: 2630-2631).

Deleuze'ün aşkıncı felsefeye eleştirisi alternatifsiz bir eleştiri değildir. Aksine düşüncelerini aşkıncılıkla suçladığı filozofların karşısına, varlık ve oluğu için bir planda ele alan filozofları çıkarır. Spinoza başta olmak üzere, Nietzsche (ö. 1900), Bergson (ö. 1941) ve Whitehead (ö. 1947) gibi filozoflar, geliştirdikleri içkinci felsefelerle Deleuze'ü etkilemeyi başarmışlardır (Baker, 2020: 33-44). Bu filozoflara göre varlık kendi içine kapalı, birbirinden yalıtılmış birimlerden oluşmaz. Temel olarak şeylerin varlığı tek bir oluğu düzlemine ait için prensiplere bağlıdır. Spinoza'da tözün, Nietzsche'de oluğu, Bergson'da süre'nin ve Whitehead'de süreç kavramlarının ortak vurgusu varlık planındaki için devinimin esasına dairdir.

Deleuze 1971'de yayımladığı, “Anlamın Mantığı” adıyla Türkçeye çevrilen eserinde, kendine ait “fark felsefesiyle” Platonculuğu aşmayı amaçladığını söyler (Deleuze, 1990: 253). Filozofa göre bu amaca ancak, oluğu olumlanmasıyla ulaşılabilir. Platonculukta varlık ve oluğu arasında kurulan temel karşıtlık, varlığın olumlanması lehine oluğu olumsuzlanmasıyla sonuçlandırılmıştır. Deleuze ise olumsuzlamanın ortaya çıkmasını sağlayan karşıtlıklar mantığını ortadan kaldırmak ister. Filozofa göre Platonculuğu söylediği gibi oluğu ardında varlığın değişmez dünyası olarak düşünülen aşkın bir plan yoktur. Oluğu meydana getiren şey: “varlıklarda bir hayat-oluğu akışındaki görece değişmez uğraklardır.” (Colebrook, 2009: 171). Bu çerçeve de Deleuze, oluğu esas alan felsefesine fark felsefesi der. Saf haliyle bu felsefenin en dikkat çeken özelliği sahip olduğu mutlak olumlayıcı vasfıdır. Deleuze'e göre “her şeyin arkasında fark vardır ama farkın arkasında hiçbir şey yoktur.” (Deleuze, 2017: 89). Geleneksel felsefenin yadsıdığı farkın, bir nevi kutsanmasını ifade

eden bu tanım fark felsefesinin omurgasını oluşturur. Robinson, bu durumu şu şekilde ifade eder:

Fark ve Tekrar'da Deleuze farka, kendi kavramını sağlamaya çalışır ve Whiteheadci bir izlek olan genel ile tikeli, evrensel ile bireyseli uzlaştırma izleğiyle çalışmaya başlar. Genellik tikelleri yöneten yasaların düzenine aittir ve yerini evrensel tekilik dediği şeye ya da evrenseli bireysel varlıklar (somut evrensel) olarak yeniden tanımlanmasına bırakır. Buradaki ilişki genel-tikel ya da örnek-örnekçe temelli bir ilişkiden ziyade, farka dayanan bir bütün-parça ilişkisidir (Robinson, 2010: 126).

Deleuze'ün felsefesi daha önce belirtildiği üzere aşkınıcö tözcülüğe karşı, içkin bir ontoloji sunar (Turan, 2006: 199). Aşağıda detaylı şekilde incelenecek bu ontoloji, filozofun transandantal ampirizm adını verdiği bir yönteme bağılı olarak geliştirilmiştir. Küçükalp (d. 1974), Deleuze'ün aşkınıcılığa karşı felsefesini inşa ederken bir yöntem olarak kullandığı transandantal ampirizmi şu şekilde tarif eder:

Deleuze'e göre, bir transandantal alan, deneyimden, bir nesneye gönderme yapmaması veya bir özneye ait olmaması bakımından ayrılabilir... Ona göre transandantal ampirizm, özne ve nesne dünyasını yaratan her şeyle karşıtlık ilişkisi içerisindeki bir yaklaşıma gönderme yapar. Deleuze için transandantal alan, özne ve nesnenin bütün aşkınıklık türlerinden sakındığından ötürü, saf bir içkinlik düzlemi olarak tanımlanmak durumundadır (Küçükalp, 2009: 138).

Mutlak içkinlik kendinde olup, bir şeyde veya bir şey için değildir, o ne bir nesneye dayanır ne de bir özneye aittir (Deleuze, 2001: 47). Geline bu aşamada Deleuze'ün fark ontolojisinin temelinde hangi kavram bağıntılarına dayandığını incelemek, sistemin bütüncül karakterini anlama açısından yerinde olacaktır.

2. SAF İÇKİNLİK DÜZLEMİNİN TANRISIZ ONTOLOJİSİ

Deleuze, felsefi monologlarından birisi olan Bergsonculuk kitabında, Bergson'un felsefe tarihinde yöntembilimsel açıdan problem olarak gördüğü kesinlik sorununa değinir. (Deleuze, 2006: 53). Bergson'a göre felsefi deneyim, dışı soyutlamalardan türetilmiş fikirlerle yaşamın gerçekliğinden kopmuş, kesinliğini/sarahatini yitirmiştir.

Felsefenin en çok mahrum kalmış olduğu şey sarahattir. Felsefe sistemleri, yaşamakta bulunduğumuz gerçeğin ölçüsüne göre biçilmiş değildirler. Ona pek bol gelmektedirler... Çünkü hakiki bir sistem, gerçeğin yanı başında bütün mümkünü ve hatta imkânsızı bile içine alabilecek kadar pek soyut ve dolayısıyla pek geniş birtakım görüşlerin tümüdür (Bergson, 1986: 3-4).

Bergson'a göre felsefeyi hayatın dışına atan bu sorunun aşılması, felsefenin iki açıdan bilimi kendisine örnek almasıyla mümkündür. Bunlardan ilki, felsefenin varlığın içkinlik düzlemine dönmesi, ikincisi ise deneysel ve çok yönlü inceleme yöntemlerinin felsefeye katılmasıdır (Bergson, 1986: 55-57). Bergson'un yöntembilimsel bu eleştirisi, Deleuze'n felsefi bakış açısının gelişiminde son derece önemlidir. Deleuze, kavramlar ve hayat arasındaki kurmak istediği bağ için içkinci bir felsefe ne süren filozofların görüşlerine özel bir yer verir: Onun için felsefede esas olan Şey, varlığın içkin aılıminın kişisel olmayan bir perspektiften olumlanmasıdır. Peki, söz konusu bu esas, aşkıncılık yanılmasına düşmeden nasıl gerçekleşebilir? Ve Deleuze'n tz, zne, Tanrı gibi yaşam dışı mutlak bir ilkeyi reddeden fark ontolojisi oluşu nasıl açıklar?

Deleuze'n 1969'da yayımladığı "Fark ve Tekrar" adlı eseri, onun felsefe tarihine özgün bir filozof olarak katılımının nişanesidir. Deleuze, daha önce yayımladığı monografilerden farklı olarak bu eserinde, özgün felsefesinin ontolojik parametrelerini ortaya koyar (Baker, 2020: 33). Yukarıda ifade edildiği üzere eserin temel argümanı, var olan Şeylerin ardında farktan başka bir Şeyin olmadığıdır. Temel haliyle fark, oluşun mutlak olarak kabul edilmesi gereken tek ontolojik ilkesidir. Bu ilkesel/ilksel durum, Deleuze'n oluşa dışsal bir ilkeyi fark adı altında yeniden kabul ettiği anlamına gelmez. Çünkü Deleuze için farkın, oluşun dışında, oluştan bağımsız kendinde birliği yoktur (May, 2020: 124).

Deleuze'n fark ontolojisinin kavramsal bir haritasını çıkarmak için başvurulabilecek önemli kavramlardan biri "virtüel"dir.¹ Deleuze'n kavramı, felsefesinde işleme biçimi, bu kavramı daha önce kullanmış Bergson, Whitehead gibi filozoflardan farklılıklar taşır. Burada söz konusu ayrımı anlaşılır kılmak için klasik felsefenin "olanak" kavramıyla, virtüel arasındaki farka bakmak gerekir. Deleuze, iki kavram arasındaki yakınlığın aynılık anlamına gelmediğini göstermek için virtüeli olanaktan ayıracak güçlü bir felsefi performans sergiler. Bilinen haliyle olanak, çiçeğe bakışla tohuma, yetişkine bakışla çocuğa karşılık gelir. Buna karşın virtüel, edimsel varlığın aktüel durumunu hazırlayan; hesaplanabilir; ereğine doğru açığa çıkması beklenen bir olanak durumu değildir. Aksine edimsel, virtelden bir kopuş, bir sapma ve belirsizlik durumudur. Yücefer'in, Aristotelesçi olanakla Deleuzecü virtüelin arasındaki farkı göstermek için kurduğu Şu cümleler konunun anlaşılmasında oldukça ufuk açıcıdır:

¹ Deleuze'n "virtüel" kavramı bazı Türkçe kaynaklarda "sanal" olarak çevrilmektedir. Ancak Deleuze'n kavramı kullanış biçimindeki özgünlük, çeviride sanal kavramını kullanmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle filozofun eserlerinin önemli bir kısmının Türkçeye kazandırılmasında emeği geçen Hakan Yücefer'in kavramı orijinal haliyle kullanması tarafımızca tercih edilmiştir. Bu bağlamda virtüel kavramıyla Deleuze'n kastettiği anlam, kavramın geçtiği bağlam esas alınarak yorumlanmalıdır.

Deleuzecü virtüellik çocuktaki yetişkin olmama, başka bir şey olma potansiyeline işaret ediyor ve bu potansiyel çocuktan çocuğa değişiyor, tamamen çocuğun tekilliğine bağlı olarak ortaya çıkıyor, çeşitleniyor, genişliyor ya da bastırılıyor. Deleuzecü virtüeli örnekleme için hep tekil örneklerle başvurmak zorundayız, çocuktan değil çocuk Sokrates'ten, çocuk Bach'tan söz etmek zorundayız... Oysa Aristoteles'in örnekleri hep genel: madde ve form, çocuk ve insan, bronz ve heykel vb. (Yücefer, 2020: 101).

Deleuze'ün fark ontolojisinin anlaşılması, virtüel kavramının başka bir yönünün daha ortaya koyulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yön doğru analiz edilmediğinde, filozofun baştan beri mücadele ettiği Batı metafiziğindeki ikilikler problemi yeniden zuhur eder. Bu durumda; *her şeyin ardında farktan başka bir şey yoktur* önermesinin yüzeyinde görünen, her şey ve fark ayrımı, ikilik probleminin yeniden düzenlenmiş bir hali gibi okunabilir. Böyle bir okuma, Deleuze'ün Guattari'yle beraber geliştirdiği rizom/köksap teorisiyle karşılaştırılınca bir çelişki gibi durmaktadır; çünkü açık şekliyle "rizom teorisi"nde Deleuze ve Guattari karşıtlıklara dayalı ikili ontolojik ayrımları reddederler. Burada geniş bir şekilde incelenme şansı bulunmayan köksap teorisi Sutton ve Jones tarafından kısaca şu şekilde anlatılır:

Köksapın kelime anlamı, yeraltında yatay olarak büyüyen, dallanarak köklenen ve yeni filizler veren bitki sapıdır...Deleuze ve Guattari'ye...belirli bir düşünce biçimini tanımlamak amacıyla kullanır. Batı felsefesinde hâkim olan düşünce süreçlerine kıyasla onların tercih ettikleri düşünme biçimini en iyi yansıtan, bu yatay bir saptan dallanarak büyüyen kökler ve filizler imgesidir. Antik Yunanlı Platon ve Aristoteles'ten bu yana Batı toplumlarında binlerce yıldır hakim düşünme modeli nedenseldir, hiyerarşiktir ve (tek/çok, biz/onlar, erkek/kadın vs.) ikili karşıtlıklar üzerine inşa edilmiştir (Sutton & Jones, 2014: 21).

Deleuze ve Guattari'ye göre köksap modelinden esin alınarak geliştirilecek ontolojik bir perspektif, kökleşmiş hiyerarşik karşıtlıkları daha kolay aşabilecektir.

Her şey ve fark arasında varsayılan ikilik nasıl aşılır? Deleuze, söz konusu ayrımı aşmak için yeni bir kavram icat eder. Aynı kelime içindeki harf değişiklikleriyle gerçekleştirilen bu icat, oldukça incelikli bir yapıya sahiptir. Kavram: Differen(t/c)iation (farklanma/farklılaşma)'dır. Yaratılan bu kavramla şeyler ve fark arasındaki görece ikilik ortadan kalkar (Deleuze, 1994: 116-117). Deleuze'e göre tek kavramın ikili kullanımıyla ifade edilen şey, varlığın iki boyutuna karşılık gelir. Virtüel, varlığın farklı olan yanyken, edimsel ya da aktüel şeyler aynı varlığın farklılaşan boyutudur (Deleuze, 1994: 206-207). Bu müdahaleyle her iki boyut arasında varsayılan hiyerarşik fark ilişkileri bozulur ve varlık teklik boyutunda görülür. Burada olanak ve edimsellik durumunda olduğu gibi edimselin erek olması nedeniyle olanağa kıyasla bir üstünlüğü yoktur. Edimsel ve virtüel arasındaki ilişki, bir eksiklik-tamlık ilişkisi değil, tamlıktan

başka bir tamlığa geçiş ilişkisidir; çünkü edimsel varlık durumu, virtüel boyutun kendisine evrilmeye çalıştığı bir hedef değildir. Edimsel varlık açığa çıktıķa virtüel boyut farklanır, virtüel farklandıkça edimsel farklılaşır (Yücefer, 2020: 107). Burada söz konusu olan her iki boyutun birbirlerini çoğaltan aktif ilişkisel yapılarıdır.

Deleuze'ün ortaya koyduğu bu ontolojik perspektif, Batı metafiziğine yerleşmiş ikilikler problemine bir cevap olmakla mı sınırlıdır? Böyle bir çerçeveleme önemli olmakla beraber, açılan perspektifin yaratıcı gücünün sınırlarını keşfetme açısından daraltıcıdır. Deleuze, geliştirdiği ontolojik perspektifi etik, sanatsal, politik, psikolojik, tarihsel, kurumsal birçok alana uyarlayarak ontolojisinin yaratıcı gücünü gösterir. Geline bu aşamada filozofun ontolojisini tarihle olan ilişkisi üzerinden inceleyerek, Tanrı ya da başka bir aşkınsal varlığa bağlanmadığı takdirde, insan deneyiminin ne anlam ifade edeceğini görmeye çalışalım.

3. TANRISIZ DÜNYADA YARATICI İNSAN

Deleuze'ün hemşerisi ve yakın arkadaşı Jean Luc-Nancy (ö.2021)'ye göre varlık, Tanrısal yaratılıştan yoksun, "birlikte-olmak" ya da "-ile olmak"tan (co-existing) ibaret özsüz, tözsüz ortaklıktan ibarettir. Dünyaya gelmekle kendiliğinden başlayan *ortaklıkta-olmaya* dayalı mevcudiyet, birlikte bir varoluşa dayandığı için yasadız, köken ve otoriteden yoksun oluşa/açıklığa daimi bir fırlatılıştır (Demir, 2020: 54-55). Deleuze göre ise insani deneyim, Nancy'nin "-ile olmak" üzerine kurguladığı mevcudiyet yerine, varlığın iki boyutu olarak tanımlanan virtüel ve edimsellik arasındaki somutlaşma sürecine yerleştirilir. Bu konumlandırmada insani deneyim başka varlıklara kıyasla ayrıcalıklı, onlara aşkın bir niteliğe sahip değildir. İnsan her Őeyden önce buralı/dünyalıdır. Deleuze'ün felsefesi, genel anlamda oluş deneyimini meydana getiren eğilimlerin yönünü takip eder (Deleuze, 2013: 33). Bu çerçevede her varlık türü arasında geçerli tikel fark eşitliği insan için de geçerlidir. İnsanın ayrıcalığı, diğer varlıklara göre dünyayı farklı kavrayışının ötesinde aşkın bir nitelik taşımaz. Örneğin insanlar müziği ses dalgaları olarak işitirken, yarasalar aynı ses dalgasını görür. Her iki varlık durumunda ortaya çıkan fark, virtüel boyuta verdikleri tepkiyle ilgilidir. Dolayısıyla "*Deleuze'e göre hayat saf farklılık veya oluşla veya eğilimlerin farklılaşmasıyla başlar, diferansiyel ses ve ışık dalgaları gibi bu farklılıklar da daha sonra farklı algılama noktalarıyla edimselleşir.*" (Colebrook, 2009: 172).

Deleuze'ün ontolojisinde insani deneyimin tikel farkını görmek için tarih konusuna değinmek gerekmektedir. Deleuze, insani deneyimin farklı boyutlarıyla açığa çıktığı tarih üzerinde genişçe durur. Oluş ve tarih arasında gördüğü gerilim, deneyimin tekil farkının açığa çıkmasında oldukça özel bir yere sahiptir. Filozofa göre, söz konusu deneyimin yaratıcılığa kavuşabilmesi için tarihle çatışma halinde olması zorunludur.

Aksi takdirde tarihsel koşullarla belirlenmiş insan eylemleri, düzenlenmiş etik, politik şemaların ürünleri olarak özgürlükten yoksun olacaklardır.

Deleuze, Negri (d. 1933)'le yaptığı söyleşileri içeren ve Türkçeye “Müzakereler” olarak çevrilen kitabında, tarih ve oluş arasında kurulabilecek ilişkinin değişik yönlerinden bahseder. Yukarıda incelenen virtüel-edimsel etkileşimi burada, Deleuze tarafından tarih ve oluş kavramlarına yansıyan yönleriyle ele alınır. Deleuze şöyle der:

Şöyle ki, oluş ile tarih arasındaki mümkün olan bir ayrıma karşı gitgide daha duyarlı hale geldim. “Tarihsel olmayan bir yığın” olmadan, önemli hiçbir şeyin olmayacağını söyleyen Nietzsche'dir... Tarihin olaydan anladığı, durum içindeki gerçekleşmesidir, ama oluşu içindeki olay tarihten kaçıp kurtulur... Tarih olmadan, deneyime belirsiz, koşulsuz kalırdı, ama deneyime tarihsel değildir (Deleuze, 2013: 180).

Tarihsel olmayan bir yığın, tarihsel olmayan deneyim vs. içerdiği bu kavramsal yapılarla Deleuze'ün konuşması anlaşılması oldukça zor bir niteliktedir. Ancak Deleuze, aynı metinde tarihçilerin bir olayı değerlendirişleri üzerine yaptığı eleştiriyle söz konusu kapalılığı giderir. Tarihçiler genel olarak olayları açıklamak istediklerinde, olayın edimselleşmesini sağladığını düşündükleri neden-sonuç ilişkilerini olayın tümüne şamil kılmaya çalışırlar (Deleuze, 2009: 239). Deleuze göre bu oldukça sınırlı bir anlama biçimidir. Nietzsche'nin “tarihsel olmayan yığın” dediği şey, tam da tarihçinin nedensellik dizileri içinde çerçevelemeye çalıştığı oluş akışlarına karşılık gelir. Bu yönüyle bir olayda her zaman tarihçinin indirgemeye çalıştığı nedensellik bağıntılarını aşan bir boyut vardır. Deleuze için bunun önemi, oluşun burada meydana geliyor olmasıyla ilgilidir. Olayın tarihsel neden-sonuçlara indirgenemeyen oluş boyutu, olayın edimsel boyutunu aşar (Ayıtgu, 2016: 135). Başka bir ifadeyle edimsel dünyadan her zaman fazlası vardır. Oluş akışlarının daralmasının bir neticesi olan edimseller dünyası, Nietzsche'nin tarihsel olmayan bulutuyla çevrilidir. Deleuze'e göre bu bulut, varlığın tarihe sığmayan virtüelin bulutudur (Yücefer, 2020: 108).

Deleuze, yukarıda alıntılanan pasajın devamında ikinci ve insani deneyimin sınırları söz konusu olduğunda bahsedilmesi gereken önemli bir noktaya değinir. Burada oluşun tarihi aşan virtüel boyutu, insani deneyimin yaratıcılık ve etik özgürlüğü için ontolojik bir imkâna dönüşür. Tümüyle içkin bir planda ilerleyen sürece göre insani deneyim, aşkın bir boyuttan belirlenemez ya da özgürlüğü aşkın bir planla çerçeveli değildir. Deleuze, Negri'yle söyleşisine şu şekilde devam eder:

Büyük bir felsefe kitabında, Clío'da, Péguy, olayı düşünmenin iki yolu olduğunu açıklıyordu, biri, olayı boydan boya aşır tarih içindeki gerçekleşmesini, tarih içindeki hazırlanışını ve son buluşunu derlemekten ibarettir, ama diğeri, olayı

yeniden kurup bir oluşa yerleşir gibi ona yerleşmekten, onda hem gençleşip hem yaşlanmaktan, tüm bileşenlerinden ya da tekilliklerinden geçmekten ibarettir. Oluş tarih değildir; tarih yalnızca “olmak” için, yani yeni bir Şey yaratmak için başka yöne saparak ayırdığımız koşullar bütününe gösterir, bu koşullar ne kadar yeni de olsalar (Deleuze, 2013: 180).

Deleuze’ün bu pasajdaki cümleleri çalışmada Őimdiye kadar incelenen cümlelere kıyasla daha somut ve kışkırtıcı niteliktedir. Ancak yine de bu cümlelerde analizi gerektiren bazı yanlar yok değildir. Örneğin aynı anda gençleşme ve yaşlanma, olayın tekilliklerini kat etme, olaya yerleşme gibi kavramsallaştırmalar açıklanmaya ihtiyaç duyan Deleuze’e özgü anlatım biçimleridir.

Deleuze’e göre insani deneyimin edimsel hali, virtüel lehine aşılması gereken bir karakter taşır. Edimsel varlık deneyimin tarihsel boyutuna karşılık gelir. Nietzsche’nin söylediği Şekliyle, edimseli kuşatan tarihsel boyut aşılmadığı takdirde, başka bir ifadeyle, tüm anlamsal Őema, Őimdide açığa çıkan edimselde tüketildiğinde insani deneyimin yaratıcılığından bahsetmek mümkün olmayacaktır. Deleuze, yukarıdaki cümlelerinde açık bir Şekilde deneyimin yaratıcılığını varlığın virtüel boyutuyla ilişkilendirir. Bu çerçevede tarihsel boyut, yaratıcı edimin açığa çıkması için kendisinden kopulması gereken boyuttur. Colebrook (d. 1965)’a göre Deleuze için esas olan, oluşturulmuş ve düzenlenmiş tarihsel dünyanın ötesine geçip, bu dünyayı oluşturan tekil farklılıkların üzerine düşünmektir (Colebrook, 2009: 56-57).

İnsani deneyimin yeniyi ortaya çıkarabilmek için virtüelle kurması zorunlu temas anlaşıldığında, Deleuze’ün olaya yerleşmekle kastettiği Şeyin ne olduğu daha açık hale gelmektedir. Deleuze, birçok yerde olay ve oluşu aynı anlamda kullanır (Yücefer, 2020: 93). Bu çerçevede, olaya yerleşmek oluşa ya da virtüele yerleşmekle aynı Şeydir. Geline bu nokta Deleuze’ün ontolojisinin etik ve politik eylemsellikte kesiştiği yerdir. Burada söz konusu olan virtüel boyuttan edimsellik devşirebilme imkânı sunan bir ontolojinin, etik ve politikle ilişkisinin doğrudanlığıdır. Deleuze’ün fark ontolojisinde verili/düzenlenmiş nedensellikler tüm varlığı kuşatmaz. Olaylar her zaman olduklarının dışında olma, kendilerinden beklenilenden sapma imkânlarıyla çevrilidir (Deleuze, 2009: 239). Tam da bu nedenle Deleuze’e göre tarih, deneyimin yeni ve beklenmedik aktüel varlık durumları için terk edilmesi gereken Şeydir. Tarihsel neden-sonuç ilişkileri içinde açıklanabilir olan varlık durumu, Deleuze’ün terminolojisinde yeni ya da yaratılmış olanı karşılamaz. Gündelik dildeki kullanımından farklı olarak kavramsal anlamıyla *yeni*, tarihsel koşulların belirlediği sınırların dışına taşan, tekrardan ibaret olmayan bir sapma durumudur. Deleuze’ün ifadesiyle yeni, ortaya çıkabilmesi için tarihe sırtımızı döndüğümüz her Şeydir.

Deleuze, insan-tarih-olay-virtüel kavramaları arasında kurduğu özgün bağlantı sayesinde, insani deneyimi klasik neden-sonuç bağıntısı içinde tanımlamaktan kurtulur. Ontolojik virtüel imkan, insanı tarihe indirgeyen determinist zorunluluğunu aşarak, düşünsel ve eylemsel yaratıcılığın yolunu açmaktadır. Bu bağlamda virtüelin oluşa içkin karakteri, tarihin yönünü değiştirmek için aşkın bir yetkeye ihtiyaçtan insanı bağımsızlaştırır. Söz konusu bu durumun en önemli etkisi, insan için özgür yaratıcı eylemi yeniden tartışılabilir hale getirmesidir.

Görüldüğü gibi Deleuze'un felsefesi ontoloji, etik, politik, estetik tüm alanlarda kendi iç tutarlılığına bağlı kalarak merkezi bir rotayı takip etmektedir. Hangi türden olursa olsun aşkın bir boyuta yer verilmeyen bu rota, materyalist içkin bir deneyimi esas alır. Deleuze, Bergson ve Whitehead gibi filozoflardan alarak yeniden düzenlediği virtüel kavramıyla, maddeci içkin bir yaratım ontolojisinin imkânını bulmuş görünmektedir. İnsani özne, Tanrı, benlik, dil, kültür vs. var olanlara dışsal, ancak bu dışsallığı rağmen yine de her şeyi kurucu olduğuna inanılan bir öge, bu ontolojide kendisine yer bulamaz. İçkin materyalist felsefelerin çoğunda değişik açılardan problemlere neden olan etik özgürlük, politik irade, sanatsal yaratım gibi durumlar ise virtüelin sunduğu imkânlar çerçevesinde Deleuze tarafından yeniden düşünülür. Felsefe ve dinler tarihinde çokça karşılaşıldığı gibi söz konusu bu kavramlar, insanda aşkınlık arayışını harekete geçiren temel kavramlardır. Deleuze materyalist bakış açısıyla yarattığı yeni ontoloji sayesinde, varlığı açıklamada her hangi bir aşkıncı ögeye ihtiyaç duymaksızın felsefede yerleşmiş bu kavramları düşünce alanının dışına iter.

SONUÇ

Etik, politik, ekonomik, kültürel olaylarla yakın ilişkisi nedeniyle ateizm tartışmaları her dönemde canlılığını korumaktadır. İnanç sistemine göre bahsi geçen alanlarla dolaylı ya da doğrudan ilişki halinde olan Tanrı inancı, söz konusu alanların insan yaşamındaki tesirlerinden etkilenmektedir. Savaşlar, barışlar, kazanımlar, başarısızlıklar, sosyal adaletsizlikler, doğal afetler, merhamet sahibi bir Tanrı'yı her dönem tartışmaya açmaktadır. Özellikle sosyal olayları yönlendirmede etkin bir güç olarak kullanılan algı yönetim mekanizmalarının çoğaldığı çağımızda bu tartışmalar daha da yaygınlık kazanmıştır. Böyle bir nedenle konuyla ilgili yapılacak tartışmaların nitelik bakımından geçmişe oranla çok daha kapasiteli olmaları bir tür zorunluluktur. Bugün artık ideolojik gerekçeler oluşturmak için kısıtlı ampirik verilerden hareketle sığ argümanlarla tartışma yürütmek mümkün değildir. Dolayısıyla yapılacak tartışmalara esas alınacak örneklemelerin iyi seçilmesi ve ilgili analizin yeterli kapsamda yapılması son derece önemlidir. 20. yüzyılın en önemli ateist filozoflarından Gilles Deleuze, böyle bir gerekçeyle bu çalışmaya örnek olarak seçilmiştir.

Deleuze'ün felsefesi ateizm tartışmaları için iki temel açıdan önemlidir. Birincisi Deleuze, geliştirdiği içkinci felsefesiyle Platon'dan günümüze Batı düşüncesinde kök salmış aşkını felsefeleri titiz bir şekilde eleştirir. Özellikle filozofun “Fark ve Tekrar” adlı eserinde geliştirdiği ontolojik eleştiri, aşkınıcılıkla pozitif ilişkisi olan herkes için önemli bir eşiktir. Bu konunun teolojik önemi ise, klasik Tanrı fikrine karışmış aşkını yorumların varlığıyla ilgilidir. Üç semavi din başta olmak üzere birçok dinin kelam ekolü, Tanrı'nın dünyaya aşkınılığını savunan fikirlere sahiptir. Bu ekollere göre Tanrı, her türden maddi nitelikten aridir. Maddesel olmayan manevi özüyle Tanrı, maddi dünyaya aşkındır. Bu çerçeve esas alındığında içkinci karakteriyle Deleuze'ün materyalist ontolojisi, aşkın Tanrı fikrini tartışmaya açacak problematikler ortaya koymaktadır. Çalışmada bu konuda bir tartışmaya girmekten sakınılmıştır. Ancak kısa bir eleştiri olarak şunu söylemek ve geniş analizini başka bir çalışmaya bırakmak mümkündür: Bilindiği gibi Deleuze'ün içkinci ontolojisi genel hatları itibariyle özgün değildir. Deleuze Spinoza, Bergson, Whitehead gibi filozoflardan, söz konusu içkinci felsefi perspektifi devralarak, konuya yaptığı ilavelerle kendi özgün felsefesine ulaşmıştır. Söz konusu özgünlük, kanaatimizce filozofun ontolojisinin problemleri yönüdür; çünkü bu geliştirmelerde Deleuze, içkinciliği tüm spekülative yanlarından soyarak, saf maddeci bir forma sokar. Filozofun transandantal ampirizm adını verdiği bir yöntemden türettiği ontoloji, içkinci bir karakterde olmakla beraber saf *maddi* bir yapıdadır. Bu yönüyle Deleuze'ün sistemi Spinoza, Bergson, Whitehead gibi filozofların içkinci felsefelerinden farklı olarak, tüm manevi içeriği düşünsel alanın dışında bırakır. Her üç filozof için Tanrı sistemlerinin vazgeçilmez kıpısıyken, söz konusu mutlak maddecilik nedeniyle Deleuze'ün ontolojisi tanrıtanımaz bir ontolojidir.

Deleuze'ün felsefesinin ateizm tartışmaları için ikinci önemi tartışmanın pratik yönüne sunduğu katkıdır. Deleuze, özellikle virtüel kavramında yaptığı yeniliklerle klasik felsefenin “olanak”, “erek”, “gelişme” gibi temel bazı kavramlarından kaynaklanan sorunları aşmanın yolunu keşfeder. Deleuze'e göre virtüel kavramının sunduğu yeni imkânlar, varoluğu açıklamayı neden-sonuç bağıntısına indirgemekten kurtarmaktadır. Buna göre edimsel dünya mevcut nedensel koşullardan etkilenmekteyse de saf haliyle oluş bu koşullarla sınırlandırılmaz. Deleuze için bunun önemi, söz konusu koşulların aşılması için aşkın bir yetkeye ihtiyaç duyulmamasıdır. Mevcut ontolojik planın kendine ait oluş/virtüel boyutu, dışsal bir etkiye ihtiyaç duymaksızın yaratıcı faaliyeti eyleme iter. Deleuze'e göre virtüel boyutun varlığı tarihe ve her türden düzenleyici şemaya sırt dönebilmenin ontolojik imkânıdır ve insan özgürlüğu bu imkân göz ardı edildiğinde yok sayılmış olur.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

ıkar atışması

Yazar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Ayıtęu, G. (2016). Deleuze'n Felsefesi ve "Tarih", *Dört ge*, 10, 133-142.

Baker, U. (2020). Deleuze ve "tekiler", *Cogito*, 82, 33-44.

Colebrook, C. (2009). *Gilles Deleuze*. Cem Soydemir (ev.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Deleuze, G. (1990). *Logic of Sense*. Mark Lester and Charles Stivale (Trs.). London: The Athlone Press.

Deleuze, G. (1994). *Difference and Repetition*. Paul Patton (Trs.). New York: Columbia University Press.

Deleuze, G. (2000). *Kant zerine Dört Ders*. Ulus Baker (ev.). Ankara: Öteki Yayınevi.

Deleuze, G. (2006). *Bergsonculuk*. Hakan Yücefer (ev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Deleuze, G. (2009). *İki Delilik Rejimi Metinler ve Söyleşiler 1975-1995*. Mahir Ender Keskin (ev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Deleuze, G. (2013). *Müzakereler*. İnci Uysal (ev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Deleuze, G. (2017). *Fark ve Tekrar*. Burcu Yalım ve Emre Koyuncu (ev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Deleuze, G., Guattari, F. (2001). *Felsefe Nedir?* Turhan Ilgaz (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.

Demir, A. (2019). *Jean-Luc Nancy'nin siyaset felsefesinde çoğulculuk ve demokrasi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Demir, A. (2020). "Jean-Luc Nancy Felsefesinde Özgürlük, Ontoloji ve Şiddet". *Tezkire Dergisi*, 73, 45-61.

Er, E. S. (2011). *Gilles Deleuze'ün fark felsefesi*, (Bergson, Nietzsche Ve Spinoza okuması). Yayımlanmış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Erkan, Ü. (2019). Gilles Deleuze Felsefesinde Temel Kavramlar ve Yeni Toplumsal Hareketler, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 13, 2627-2652.

Küçükalp, K. (2009). Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 12, 131-145.

May, T. (2020). Gilles Deleuze, Fark ve Bilim. Erkal Ünal (Çev.). *Cogito*, 62, 119-144.

Robinson, K. (2010). Karmaşıklık Metafizigine Doğru. Elis Simson (Çev.). *Cogito*, 62, 115-135.

Spinoza, B. (2009). *Törebilim Ethica*. Aziz Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Sutton, D. ve Jones M. D. (2014). *Yeni Bir Bakışla Deleuze*. Murat Özbek ve Yetkin Başkavak (Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.

Turan, M. (2006). Deleuze ve Guattari: Göçebe Düşünce, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10-11(12-13-14-15), 197-204.

Yücefer, H. (2020). Potansiyelleri Düşünmek: Deleuze'de Virtüellik, Oluş ve Tarih. *Cogito*, 82, 87-119.

Zourabichvili, F. (2008). *Deleuze: Bir Olay Felsefesi*. Aziz Ufuk Kılıç (Çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları.

ENGELLİ BİREYLERDE UMUTSUZLUK DÜZEYİNİN SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİYLE İNCELENMESİ

Elvan YAVUZ*

ORCID: 0000-0002-9004-4060

Esin TÜCCAR**

ORCID: 0000-0002-8349-6042

Öz: Bu çalışmanın amacı, engelli bireylerde umutsuzluk düzeyinin sosyal hizmet perspektifiyle incelenmesidir. Nicel bir araştırma olan bu çalışmada, amaçsal örnekleme ile belirlenmiş 480 engelli bireye ulaşılmıştır. Görme, ortopedik, işitme ya da konuşma ve süregelen engelliler araştırma kapsamındadır. Araştırma, çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak, demografik bilgi formuyla birlikte, umutsuzluk düzeyini incelemek için “Beck Umutsuzluk Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışmada engelli bireylerin umutsuzluk düzeyleri bazı değişkenlere göre incelenmiştir. Ayrıca, araştırmada yer alan demografik bilgilere göre, katılımcıların çoğunluğu erkektir, evlidir, lise mezunudur, sonradan engelli olmuştur, ortopedik engel grubu çoğunluktadır ve engelli bireylerin çoğunluğunda umutsuzluk hali mevcuttur. Araştırma sonucuna göre, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma durumu, aylık gelir durumu, engel türü ve derecesi, manevi destek alma gibi değişkenlerde anlamlı farklılık bulunmuş olup bu değişkenlerin umutsuzluktan ve alt boyutlardan etkilendiği görülmüştür.

---

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, elvanyavuz8@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, esin.tuccar@medeniyet.edu.tr

Bu çalışma, 10-11 Aralık 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen Selçuk 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1363332>

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi: 19/09/2023

Kabul Tarihi: 18/10/2023

Atıf / Cite as: Yavuz, E. - Tüccar, E. (2023). Engelli Bireylerde Umutsuzluk Düzeyinin Sosyal Hizmet Perspektifiyle İncelenmesi, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 160-187.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engel Türleri, Umutsuzluk, Sosyal Hizmet.

EXAMINATION OF HOPE LEVEL IN DISABLED INDIVIDUALS WITH A SOCIAL WORK PERSPECTIVE

Abstract: The aim of this study is to examine the level of hopelessness in disabled individuals from a social work perspective. In this quantitative study, 480 disabled individuals determined by purposive sampling were reached. Individuals with visual, orthopedic, hearing or speech and chronic disabilities were included in the study. The research was conducted online. As a data collection tool, "Beck Hopelessness Scale" was used to examine the level of hopelessness together with the demographic information form. In the study, hopelessness levels of disabled individuals were examined according to some variables. In addition, according to the demographic information in the study, the majority of the participants were male, married, graduated from high school, became disabled later, orthopedic disability group was the majority and hopelessness was present in the majority of disabled individuals. According to the results of the research, significant differences were found in variables such as gender, marital status, education level, employment status, monthly income status, type and degree of disability, receiving spiritual support, and these variables were found to be affected by hopelessness and sub-dimensions.

Keywords: Disability, Types of Disability, Hopelessness, Social Work.

GİRİŞ

Engellilik kavramı, insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber, insanın var olduğu andan itibaren toplumların karşılaştığı bir durumdur. Gerek dünyada gerek ülkemizde var olan engellilik olgusu sosyal hizmet ile birlikte pek çok meslek ve disiplinin araştırma konusudur. Literatürde engelliliğin farklı tanımları mevcuttur. Bu tanımlar bilim insanlarına, meslek ya da mevzuatlara göre değişiklik göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre engellilik; "bir yetersizlik veya özür nedeniyle yaşa, cinsiyete, sosyokültürel etkenlere dayandırılarak bireyden beklenen rollerin sınırlandırılması ya da yerine getirilememesidir" (Who, 2011; Tuncay ve Tekin, 2021: 266). Aynı zamanda engellilik, Dünya Sağlık Örgütü'ne göre dinamik, komplike, çok yönlü bir kavramdır. Başka bir tanıma göre engelli birey; "fiziksel, zihinsel ve duyuşsal yeti yitimleri sebebiyle farklı ihtiyaç ve kapasitelere sahip olan, özel gereksinimlerinden

dolayı sosyal hayata tam ve etkin katılım sağlama noktasında özel olarak korunma ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan bireylerdir” (Türk, 2022). Engelli oranına baktığımızda OECD, AB ve Türkiye’deki araştırma bilgileri ışığında, dünyanın %15’inde engellilik söz konusudur (Çondur vd., 2020). Türkiye’de, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni’nde “Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde” bulunan engelli birey sayısı 2.511.950 olarak açıklanmıştır ve bireylerin 1.414.643’ü erkek, 1.097.307’si ise kadındır (EYHGM, 2021).

Engellilik kavramının bireyler üzerindeki etkilerini kuramsal bağlamda incelediğimizde, geçmişten itibaren engelliliğe ilişkin farklı modeller geliştirilmiştir. Bu modeller, Mackelprang ve Salsgiver tarafından moral model, tıbbi model ve sosyal model olmak üzere üç grupta ele alınmıştır (Mackelprang ve Salsgiver, 1999). Moral model, en eski modellerden biri olmakla birlikte, bu modelde engellilik kötü ve günahkâr olmakla ilişkilidir. Tıbbi modelde, engellilerin neyi yapıp yapamayacağına, hangi konularda yetenekli olup olmadığına ve engelli bireyler için neyin iyi ve doğru olduğuna karar verenler tıp doktorlarıdır. Bu modele göre, engelli kişinin kendisi ile ilgili verilen kararı kabul etmekten başka bir fırsatı yoktur (Prilleltensky, 2012). Sosyal model ise, tıbbi modeldeki yetersizlik sonucu ortaya çıkmıştır. Sosyal model, engelliliğin bireysel kısıtlamalarıyla ilgili olmayıp sosyal engellenmeler üzerine odaklanır. Ayrıca, problemi bütüncül ve toplumun ortak sorumluluğu olarak ele alır. Dolayısıyla bu modelde doğrudan birey üzerine odaklanılmaz (Liewellyn ve Hogan, 2000). Bu üç modele ek olarak biyopsikososyal modelden de bahsetmek mümkündür. Biyopsikososyal modele göre engellilik, bireyin sağlık durumu ve çevresi arasındaki birleşiminden meydana gelmektedir (Berghs, 2020). Bu model, tıbbi ve sosyal modeli desteklemekle birlikte, mevcut yargıların tek başlarına sınırlı olduğunu ileri sürmektedir (Petasis, 2019).

Engellilik, oluşum sebeplerine ve kaynaklarına göre iki başlık altında incelenir. Genel olarak üç tür engelli grubu mevcuttur. Bunlar; hafif engelli, ağır engelli ve bakıma muhtaç engelli olarak sıralanabilir (Tuncay ve Tekin, 2021: 267). Engel türleri ise; ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, süreğen, zihinsel olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Engel türleri doğuştan olabileceği gibi doğum esnasında ya da sonradan olabilir (Şahinöz vd., 2013).

Ortopedik ya da Bedensel Engelliler: Prenatal, doğum esnası ve doğum sonrası süreçte herhangi bir sebeple kemik, kas, iskelet ve sinir sisteminde meydana gelen defekt nedeniyle, bedensel becerilerin kaybedilmesi veya günlük hayatın sürdürülmesinde zorlanması, bundan dolayı bakım, rehabilitasyon ve danışmanlığa gereksinim duyulması olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz vd., 2014: 29).

Görme Engelliler: Görme yetisinin olması gereken derecenin 1/10'ine ya da daha düşüğüne veya görüş seviyesi yirmi derecelik açının altında kalan bireyler görme engelli sınıfında yer almaktadır. Ayrıca tek veya iki gözünde tam ya da kısmi görme kaybı ve görme yetisinin yitimi neticesinde göz protezinden faydalananlar, daltonizm ve niktalopi olanlar da bu grup dahilindedir (Öztürk, 2011).

İşitme Engelliler: İşitmenin bireyin gelişiminde, entegrasyonunda ve iletişimindeki şartları sağlayamamasından meydana gelmektedir. İşitme yitimi 70 desibelden yüksek ise, olağan yaşamsal faaliyetlerde işitme duyusundan istifade edemeyecek seviyede bireysel dayanağa ihtiyacı olanlar “sağır” olarak tanımlanmaktadır.

Dil ve Konuşma Engelliler: Konuşma akıcılığı, ritim ve vurgusunda, seslerin çıkarılmasında veya artikülasyonda anomalisi olan bireyler bu grupta yer almaktadır (Aslan, 2017).

Zihinsel Engelliler: Bu engellilik türü doğum öncesi, esnası ya da sonrasında olabilmektedir. Zihinsel engellilik, 0-18 yaş aralığında uygulanan değerlendirmelerle ve oluşturulan testler yardımıyla zekâ katsayısının bulunmasıyla saptanmaktadır. Bu bağlamda, 100 olan IQ seviyesinin, 70'in altında olması hali “zekâ geriliği” olarak ifade edilmektedir. Zekâ geriliği; hafif, orta, ağır ve derin zekâ geriliği olarak dört başlıkta incelenebilir (Kömerik vd., 2012: 97).

Süreğen Engelli-Kronik Hastalığı Olan Engelliler: Bireyin çalışma yetisi ve günlük işlevselliğinin kısıtlanmasına neden olan, daimî bakım ya da sağaltım gerektiren astım, diyabet, epilepsi, kardiyovasküler hastalıklar, kanser, obezite gibi müzmin sağlık sorunlarıyla ilişkili vücudun kuvvet ve sağlamlık durumunun kısıtlanması halidir (Heward, 2013). Nörolojik hastalıklardan multiple skleroz (MS), ağır ruhsal hastalıklar (şizofreni, bipolar bozukluk gibi) da süreğen engellilik kapsamında yer alabilir.

Engelli bireyler, psikolojik ya da sosyal olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Umut ve umutsuzluk kavramları bu sorunlardan biri olmakla birlikte, özellikle olağandışı olgularda ya da zamanlarda sıklıkla görülmektedir. Bu kavramlar, toplumda dezavantajlı gruplar arasında yer alan engelli bireylerde de görülebilmektedir. Bireyler engelinden dolayı yaşadığı psişik sorunlar nedeniyle geleceklerinden umutsuz ve belirsiz duygular içindedir. Umutsuzluk yaşayan kişilerde umutsuzlukla birlikte çaresizlik, değersizlik, huzursuzluk, kendi kararlarını vermede güçlükler yaşanabilmektedir (Seber vd., 1993). Umut ve umutsuzluk kavramlarının literatürde farklı tanımları mevcuttur. Umut, “zihindeki gökkuşağı” ve “karanlıktaki ışık” gibi kavramlarla betimlenmiştir (Swanson, 1991). Umut kuramına göre umut; istenilen hedef doğrultusunda stratejileri çeşitlendirerek ve bunları kullanmak amacıyla harekete

geçerek bireyin kendini motive etme yetisidir (Snyder, 2002). Umutsuzluk; gelecek ile ilgili olumsuz düşüncelerden oluşan bir durumdur (Abramson vd., 1989). 1974 yılında Beck ve arkadaşları depresyonu izah etmek amacıyla “umutsuzluk teorisi” geliştirmişlerdir ve umutsuzluğu bireyin sorumluluğu dışında uzun vadede olumsuz eylemlerin içeriği dahilinde tanımlamakla birlikte, çoğunlukla olumsuz hallerin ya da neticelerin beklentisini idrak etme tecrübesi olarak kavramsallaştırmışlardır (Beck vd., 1974). Bireyin kendi kaderini tayin edememesi ve kendisine fayda sağlayamaması gibi durumlar umutsuzluğu beraberinde getirir. Bireyin geçmişte veya şimdiki yaşamında karşılaştığı olumsuz durumlar bireyin bilinçaltında yer ederek gelecek ile ilgili dönemlerde de bu durumu yaşama olasılığını meydana getirebilir (Zafer, 2019). Umutsuzluk sonucu psikolojik iyi oluş haline sahip olmayan bireylerde yoksunluk, motivasyon düşüklüğü, pesimist davranışlar ve düşünceler, odaklanma güçlüğü ve herhangi bir konuda hedefin olmaması gibi semptomlar görülebilir (Ceyhan, 2004). Ayrıca umutsuzluk düzeyi yüksek bulunan bireylerin problem çözme becerisinin de düşük olduğuna dair çalışmalar mevcuttur. Umutsuz birey kişisel yaşamı üzerinde otorite sahibi olsa dahi, sorunun çözümlenemeyeceğini, amaca ulaşmanın herhangi bir yolu olmadığı fikrindedir (Alberta, 2002). Bundan dolayı süregelen hastalığı olan birey bozulan düzenini tekrar inşa etmesi ve sağlığına ilişkin problemlerini anlamlandırmak için sıhhatli bir bireye oranla daha fazla onaylanmaya, anlaşılmaya ve nitelikli bilgilendirmelere ihtiyaç duymaktadır (Bayramova, 2000). Umutsuzluk, özellikle hasta ya da engelli bireylerde yaygındır. Finlandiya’da, 1722 kişinin katıldığı umutsuzlukla ilişkili faktörler konulu ve “Beck Umutsuzluk Ölçeği” kullanılarak yapılan bir çalışmada sağlık sorunlarının olduğu ve sağlığın kötüleştiği durumlarda umutsuzluk halinin yaklaşık üç kat arttığı bildirilmiştir (Haatainen vd., 2004). İran’da 100 vitiligo hastasının katılımıyla umutsuzluk prevalansının incelendiği bir çalışmada, vitiligo hastalarının umutsuzluk düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hamidzadeh vd., 2020). Japonya’da, kronik böbrek yetmezliği olan 314 hasta ile umutsuzluk ve depresyon üzerine yapılan bir çalışmada, hastalarda depresyon ve umutsuzluk düzeyleri yüksek bulunmuştur (Kurita vd., 2021). İsveç’te, umutsuzluk ve HIV enfeksiyonu ile ilgili 967 kadın ve erkekten oluşan bir çalışmada, katılımcıların takriben yarısında orta ve ileri seviyede umutsuzluk olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Nilsson Schönnesson vd., 2022). Covid-19 geçirmiş bireylerde depresyon, umutsuzluk ve yaşam doyumunun ölüm kaygısı ile ilişkisinin incelendiği ve 402 katılımcının yer aldığı bir çalışmada, kadınların depresyon ve umutsuzluk düzeyleri yüksek bulunmuştur (Lok vd., 2023). Güney Afrika’nın Durban kentinde stres, umutsuzluk, anksiyete, intihar gibi psikolojik etmenlerin incelendiği ve meme kanseri olan 80 kadınla ve farklı hastalık türlerine sahip olan 80 kadınla yapılan bir çalışmada, iki grup arasında depresyon açısından farklılık bulunmamasına rağmen meme kanseri olan hastaların yüksek düzeyde umutsuzluk yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır (Oers ve Schlebusch, 2021).

Engelli bireylerle yapılan nitel bir çalışmada, görme, ortopedik ve işitme engelli olmak üzere toplam 37 katılımcının dahil olduğu bir çalışmada, dayatılan engelli kimliğinin katılımcılar üzerinde öfke, üzüntü, yorgunluk ve umutsuzluk gibi etkileri olduğu bildirilmiştir (Aydın, 2021).

Engelli bireylerle çalışma sosyal hizmetin önemli alanlarından biridir. Değişen, dönüşen ve gelişen dünya ülkelerinde engelli bireylerin yaşadığı sorunlar tamamen ortadan kaldırılamasa da minimuma indirgenmeye çalışılmaktadır. Sosyal hizmet disiplini diğer disiplinlerden ayıran en temel nokta yasal görevlerdeki temel rolü ve sosyal adalete bağlılığının önceliğidir. Buna ek olarak sosyal hizmet, kişilerin tutumları ve sistem teorilerini temel alarak bireylerin çevreleriyle etkileşim dahilinde oldukları alanlara yoğunlaşır. Bu bakımdan, engelli bireylerin yaşadığı sorunları azaltmada sosyal hizmet uygulamaları oldukça elzemdir. Sosyal hizmet mesleğinin amaçlarından biri olan politika ihya etme ve planlamaya yönelik hizmetler bilhassa engellilik alanında oldukça önemlidir (Bulut ve Attepe, 2014). Sosyal hizmet uygulamalarında temel amaç, bu bireylerin maruz kaldığı psikososyal problemlerin yanı sıra damgalanma ve dışlanma ile mücadele etmektir. Bu bağlamda, sosyal hizmetin “çevresi içinde birey” ve “bütüncül bakış açısıyla” biyopsikososyal olarak değerlendirilerek, bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın amacı, hedeflediğimiz örneklem ve sınırlılıklarımız doğrultusunda, engelli bireylerin umutsuzluk düzeylerini, ülkeyi temsil ederek, somut bir biçimde inceleyecek olmamızdır. Araştırmanın problem cümlesi: Engelli bireylerde umutsuzluk ile engellilik arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Araştırmanın alt amaçları ise, demografik özelliklere ve engellilik durumuna göre aşağıda verilmiştir:

- Engelli bireylerde umutsuzluk düzeyi cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim durumuna çalışma durumuna, gelir durumuna ve manevi destek alma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli bireylerde umutsuzluk düzeyi engelin doğuştan veya sonradan olma durumuna, engel türüne, engel derecesine göre farklılaşmakta mıdır?

1. YÖNTEM

Bu araştırma nicel bir araştırmadır. Araştırmanın modeli ise, tarama modellerinden genel tarama modelidir. Nicel araştırmalarda standart veri toplama araçları kullanılmakla birlikte, değişkenler kesin sınırlarla belirlenir. Nicel araştırma verileri istatistiksel analiz programlarıyla incelenir ve yorumlanır (Akarsu ve Akarsu, 2019: 28). Bir grubun belli niteliklerini belirlemek amacıyla verilerin toplanmasına yönelik çalışmalar tarama modeli olarak adlandırılır (Büyüköztürk vd., 2016).

1. 1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini, Türkiye genelinden engelli bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, “amaçsal örnekleme” ile belirlenmiş 480 engelli birey (görme, ortopedik, işitme ya da konuşma, süreğen) oluşturmaktadır. Örneklem grubuna, 18-65 yaş aralığında ve zihinsel engeli olmayan engelli bireyler dahil edilmiştir.

1. 2. Verilerin Toplanması

Araştırma, çevrimiçi olarak gerçekteşirilmiiştir. Çevrimiçi ortamda, engelli bireylere yönelik dernekler ve sosyal medya sayfaları aracılığıyla engelli bireylere ulaşılmıştır. Aynı zamanda araştırmada, Türkiye Bedensel Engelliler Vakfı ve Bayrampaşa Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi’nden veriler toplanmış olup, kartopu yöntemi de kullanılarak 480 engelli birey çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlamıştır.

1. 3. Verilerin Toplanması

Araştırma, çevrimiçi olarak gerçekteşirilmiiştir. Çevrimiçi ortamda, engelli bireylere yönelik dernekler ve sosyal medya sayfaları aracılığıyla engelli bireylere ulaşılmıştır. Aynı zamanda araştırmada, Türkiye Bedensel Engelliler Vakfı ve Bayrampaşa Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi’nden veriler toplanmış olup, kartopu yöntemi de kullanılarak 480 engelli birey çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlamıştır.

1. 3. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS 21.0 programı ile yapılmış olup %95 güven düzeyinde çalışılmıştır. Maddeler içi ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterlidir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins ve Weeks, 1990; De Carlo, 1997). Bu bağlamda umutsuzluk ölçeği ve alt boyut puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri +3 ile -3 arasındadır (Tablo 1’de gösterilmiştir.) Dolayısıyla araştırmanın analizinde normallik sağlandığından, parametrik test teknikleri uygulanmış olup; parametrik olan bağımsız gruplar için t testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Ölçek puanlarının, “iki gruplu değişkenlere göre farklılık göstermesi halinde t testi kullanılırken; üç ve daha fazla gruplu değişkenlerin farklılık göstermesi ise ANOVA testi ile çözümlenmiştir.” ANOVA testinde farklılık olması halinde çoklu karşılaştırma amacıyla “Tukey testi” kullanılmıştır. Normal dağılımın olması, varyansların gruplar arasında homojen dağılması ve ANOVA testi sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık olması dolayısıyla Tukey testi tercih edilmiştir.

1. 4. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak; engelli bireylerin demografik niteliklerinin saptanması için 13 sorudan oluşan “demografik bilgi formu” kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu formda, kişisel ve engelliğe dair sorular yer almaktadır. Bununla birlikte, engelli bireylerin umutsuzluk düzeylerinin ölçülmesi amacıyla “Beck Umutsuzluk Ölçeği” kullanılmıştır. Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck ve arkadaşları (1974) tarafından bireylerin geleceğe ilişkin olumsuz tutumlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiş olup, Seber (1991) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, 20 sorudan oluşmaktadır ve her bir soru için evet-hayır önermeleri mevcuttur. Ölçeğin üç alt boyutu vardır. Bu boyutlar; “umut, gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybıdır.” Ölçeğin puan aralığı 0 ile 20 arasındadır. “Umut boyutu ile ilgili maddeler: 5, 6, 8, 10, 13, 15, 19”; “Gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler boyutu ile ilgili maddeler: 1, 3, 7, 11, 18”; “Motivasyon kaybı ile ilgili maddeler ise: 2, 4, 9, 12, 14, 16, 17, 20 numaralı maddelerdir.” Ölçekten alınan puanlar arttıkça bireylerin umutsuzluk düzeyinin de arttığı belirtilmiştir (Beck vd., 1974; Seber vd., 1993).

2. BULGULAR

Tablo 1. Betimsel İstatistikler ve Normallik Testi

	n	Min	Max	Ort	ss	Çarpıklık	Basıklık
Umut	48 0	0,00	7,00	2,02	1,7 6	,865	-,144
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	48 0	0,00	5,00	1,63	1,6 1	,667	-,775
Motivasyon Kaybı	48 0	0,00	8,00	3,42	2,4 9	,387	-1,124
Umutsuzluk	48 0	0,00	19,00	7,07	5,1 2	,649	-,749

Betimsel istatistikler ve normallik testine ait bulgular Tablo 1’de yer almakta olup; araştırmaya katılan engelli bireylerin umutsuzluk ortalamasının yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılan engelli bireylerin demografik özellikleri ve engellilik bilgilerine ilişkin bulguları Tablo 2’de verilmiştir. Araştırmada, umutsuzluğun yaş değişkenine ve engelin doğuştan veya sonradan olma durumu açısından incelenmesinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktaydı ($p>0,05$). Cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma durumu, aylık gelir durumu, engel türü ve derecesi, manevi destek alma gibi değişkenleri incelediğimizde ise bu değişkenlerde umutsuzluk ve alt boyutlarında anlamlı farklılık söz konusuydu ($p<0,05$).

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine ve Engellilik Bilgilerine İlişkin Bulgular

		n	%
Cinsiyet	Kadın	238	49,6
	Erkek	242	50,4
Yaş	30 yaş ve altı	94	19,6
	31-40 yaş	106	22,1
	41-50 yaş	154	32,1
	51 yaş ve üstü	126	26,3
Medeni durum	Bekar	173	36,0
	Evli	254	52,9
	Boşanmış	37	7,7
	Dul	16	3,3
Çocuğunuz var mı?	Evet	248	51,7
	Hayır	232	48,3
Eğitim durumu	Okuryazar	15	3,1
	İlkokul	74	15,4
	Ortaokul	49	10,2
	Lise	176	36,7
	Üniversite	147	30,6
	Lisansüstü	19	4,0
Çalışma bilgisi	Çalışıyor	178	37,1
	Çalışmıyor	137	28,5
	Emekli	108	22,5
	Engelinden dolayı çalışmıyor	57	11,9
Sosyal güvence durumu	Var	381	79,4
	Yok	99	20,6
Aylık gelir durumu	Asgari ücretin altı	158	32,9
	Asgari ücret	83	17,3
	Asgari ücretin üstü	239	49,8
Engeliniz doğuştan veya sonradan mı?	Doğuştan	189	39,4
	Sonradan	291	60,6
Engel türünüz nedir?	Görme	44	9,2
	Ortopedik	266	55,4
	İşitme ya da Konuşma	28	5,8
	Süreğen	142	29,6
Engel dereceniz	%0-%40	99	20,6
	%40-%60	161	33,5

	%60-%80	113	23,5
	%80-%100	107	22,3
Manevi destek alıyor musunuz?	Evet	218	45,4
	Hayır	262	54,6
Size göre manevi destek önemli midir?	Evet	452	94,2
	Hayır	28	5,8

Tablo 2'ye göre, katılımcılardan, erkeklerin oranı %50,4 (n=242); 41-50 yaş arası olanların oranı %32,1 (n=154); evli olanların oranı %52,9 (n=254); çocuğu olanların oranı %51,7 (n=248); lise mezunu olanların oranı %36,7 (n=176); çalışanların oranı %37,1 (n=178); sosyal güvencesi olanların oranı %79,4 (n=381); aylık geliri asgari ücretin üstünde olanların oranı %49,8 (n=239)'dur. Sonradan engelli olanların oranı %60,6 (n=291); ortopedik engelli olanların oranı %55,4 (n=266); engel derecesi %40-%60 olanların oranı %33,5 (n=161); manevi destek alanların oranı %45,4 (n=218) iken, almayanların oranı %54,6 (n=262); kendisine göre manevi destek önemli olanların oranı ise %94,2 (n=452)'dir.

Tablo 3. Umutsuzluğun Cinsiyet Açısından İncelenmesi

Cinsiyet		n	Ort	ss	t	p
Umut	Kadın	238	2,02	1,73	-,075	,940
	Erkek	242	2,03	1,80		
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	Kadın	238	1,53	1,59	-1,289	,198
	Erkek	242	1,72	1,63		
Motivasyon Kaybı	Kadın	238	3,10	2,47	-2,814	,005*
	Erkek	242	3,73	2,47		
Umutsuzluk	Kadın	238	6,65	5,15	-1,792	,074
	Erkek	242	7,48	5,08		

*p<0,05

Tablo 3'te yer alan umutsuzluğun cinsiyet bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan t testi sonuçlarına göre; engelli olan kadın ile erkekler arasında "Motivasyon Kaybı" yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, bu boyutta kadınların puan ortalaması düşükken; erkeklerin puan ortalaması yüksektir.

Tablo 4. Umutsuzluğun Medeni Durum Açısından İncelenmesi

Medeni durum		n	Ort	ss	F	p	Çoklu karşılaştırma
Umut	Bekar	17 3	2,11	1,8 8	2,12 9	,096	
	Evli	25 4	1,95	1,6 6			
	Boşanmış	37	1,70	1,8 1			
	Dul	16	2,94	1,8 1			
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	Bekar	17 3	1,88	1,7 8	2,53 7	,056	
	Evli	25 4	1,46	1,5 0			
	Boşanmış	37	1,54	1,4 3			
	Dul	16	1,88	1,4 5			
Motivasyon Kaybı	Bekar	17 3	3,84	2,5 8	3,27 0	,021 *	1>2
	Evli	25 4	3,09	2,3 9			
	Boşanmış	37	3,49	2,5 9			
	Dul	16	3,75	2,1 4			
Umutsuzluk	Bekar	17 3	7,83	5,5 1	2,84 9	,037 *	1>2
	Evli	25 4	6,50	4,8 1			
	Boşanmış	37	6,73	5,1 2			
	Dul	16	8,56	4,6 0			

* $p < 0,05$

Tablo 4’te yer alan umutsuzluğun medeni durum açısından incelenmesi için yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; medeni durumu farklı olan gruplar arasında “Motivasyon Kaybı, Umutsuzluk” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, bekar olan engelli bireylerin puan ortalaması evli olanlara göre daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 5. Umutsuzluğun Eğitim Durumu Açısından İncelenmesi

Eğitim durumu	n	Ort	ss	F	p	Çoklu karşılaştırma	
Umut	Okuryazar	15	2,07	1,8 7	3,846	,002 *	2>5
	İlkokul	74	2,28	1,9 4			2>6
	Ortaokul	49	2,29	2,1 2			3>5
	Lise	17 6	2,27	1,8 0			3>6
	Üniversite	14 7	1,63	1,4 8			4>5
	Lisansüstü	19	1,11	0,7 4			4>6
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	Okuryazar	15	1,87	1,9 2	8,440	,000 *	2>4
	İlkokul	74	2,43	1,6 6			2>5
	Ortaokul	49	1,82	1,6 2			2>6
	Lise	17 6	1,70	1,6 2			3>6
	Üniversite	14 7	1,20	1,4 3			4>5
	Lisansüstü	19	0,53	0,7 0			4>6
Motivasyon Kaybı	Okuryazar	15	4,33	2,6 6	23,67 6	,000 *	1>5 1>6 2>3 2>4 2>5 2>6 3>5 3>6 4>5 4>6
	İlkokul	74	5,31	2,2 7			
	Ortaokul	49	3,96	2,3 0			
	Lise	17 6	3,57	2,3 4			
	Üniversite	14 7	2,34	2,1 6			
	Lisansüstü	19	0,84	0,6 9			
Umutsuzluk	Okuryazar	15	8,27	5,3 8	14,72 1	,000 *	1>6 2>4 2>5 2>6 3>5 3>6 4>5 4>6
	İlkokul	74	10,03	4,8 5			
	Ortaokul	49	8,06	5,2 1			
	Lise	17 6	7,53	5,0 6			
	Üniversite	14 7	5,16	4,4 9			

*p<0,05

Tablo 5’te yer alan umutsuzluğun eğitim durumu bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; eğitim seviyesi farklı olan gruplar arasında “Umut” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, ilkokul, ortaokul, lise mezunu olanların puan ortalaması üniversite, lisansüstü mezunu olanlara göre daha yüksektir. Eğitim seviyesi farklı olan gruplar arasında “Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, ilkokul mezunu olanların puan ortalaması lise, üniversite, lisansüstü mezunu olanlara göre; ortaokul mezunu olanların ortalaması lisansüstü mezunu olanlara göre; lise mezunu olanların puan ortalaması üniversite, lisansüstü mezunu olanlara göre daha yüksektir. Eğitim seviyesi farklı olan gruplar arasında “Motivasyon Kaybı” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, ilkokul mezunu olanların puan ortalaması lise, üniversite, lisansüstü mezunu olanlara göre; okuryazar, ortaokul, lise mezunu olanların puan ortalaması üniversite, lisansüstü mezunu olanlara göre daha yüksektir. Eğitim seviyesi farklı olan gruplar arasında “Umutsuzluk” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, ilkokul mezunu olanların puan ortalaması lise, üniversite, lisansüstü mezunu olanlara göre; ortaokul, lise mezunu olanların puan ortalaması üniversite, lisansüstü mezunu olanlara göre; okuryazar olanların ortalaması lisansüstü mezunu olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 6. Umutsuzluğun Çalışma Durumu Açısından İncelenmesi

Çalışma bilgisi	n	Ort	ss	F	p	Çoklu karşılaştırma	
Umut	Çalışıyor	17 8	1,44	1,3 4	17,58 7	,000 *	1<2 1<3 1<4 2<3 3>4
	Çalışmıyor	13 7	2,17	1,7 2			
	Engelinden dolayı çalışmıyor	57	3,23	2,1 5			
	Emekli	10 8	2,17	1,8 3			
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	Çalışıyor	17 8	0,99	1,2 7	29,15 3	,000 *	1<2 1<3 1<4 2<3 3>4
	Çalışmıyor	13 7	1,86	1,5 9			
	Engelinden dolayı çalışmıyor	57	3,04	1,7 4			
	Emekli	10 8	1,65	1,5 4			

Motivasyon Kaybı	Çalışıyor	17 8	2,37	2,1 8	28,24 5	,000 *	1<2 1<3 1<4 2<3 3>4
	Çalışmıyor	13 7	3,97	2,4 1			
	Engelinden dolayı çalışmıyor	57	5,33	2,1 7			
	Emekli	10 8	3,44	2,4 1			
Umutsuzluk	Çalışıyor	17 8	4,79	4,0 8	33,88 9	,000 *	1<2 1<3 1<4 2<3 3>4
	Çalışmıyor	13 7	8,00	4,8 4			
	Engelinden dolayı çalışmıyor	57	11,60	5,1 0			
	Emekli	10 8	7,25	5,0 9			

*p<0,05

Tablo 6’da yer alan umutsuzluğun çalışma durumu bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; çalışma durumu farklı olan gruplar arasında “Umut, Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler, Motivasyon Kaybı, Umutsuzluk” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, çalışmayanların, engelinden dolayı çalışamayanların, emekli olanların puan ortalaması çalışanlara göre; engelinden ötürü çalışamayanların ortalaması çalışmayanlara ve emekli olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 7. Umutsuzluğun Aylık Gelir Durumu Açısından İncelenmesi

Aylık gelir durumu	n	Ort	ss	F	p	Çoklu karşılaştırma	
Umut	Asgari ücretin altı	15 8	2,49	2,1 0	9,425	,000 *	1>3
	Asgari ücret	83	2,02	1,5 8			
	Asgari ücretin üstü	23 9	1,72	1,5 0			
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	Asgari ücretin altı	15 8	2,35	1,7 6	30,71 0	,000 *	1>2 1>3 2>3
	Asgari ücret	83	1,67	1,5 7			
	Asgari ücretin üstü	23 9	1,13	1,3 2			
Motivasyon Kaybı	Asgari ücretin altı	15 8	4,80	2,3 6	51,90 8	,000 *	1>2 1>3
	Asgari ücret	83	3,57	2,3 9			

	Asgari ücretin üstü	23 9	2,45	2,1 5			2>3
	Asgari ücretin altı	15 8	9,65	5,3 8			1>2
Umutsuzluk	Asgari ücret	83	7,27	4,7 5	39,90 0	,000 *	1>3
	Asgari ücretin üstü	23 9	5,30	4,2 9			2>3

*p<0,05

Tablo 7’de yer alan umutsuzluğun aylık gelir durumu bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; aylık geliri farklı olan gruplar arasında “Umut, Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler, Motivasyon Kaybı, Umutsuzluk” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, aylık geliri asgari ücretin altında olanların puan ortalaması asgari ücretin üstünde olanlara oranla daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle, aylık gelir arttıkça ortalama azalmaktadır.

Tablo 8. Umutsuzluğun Engel Türü Açısından İncelenmesi

Engel türünüz nedir?	n	Ort	ss	F	p	Çoklu karşılaştırma	
Umut	Görme	44	1,70	1,4 9	1,85 5	,136	
	Ortopedik	26 6	1,93	1,7 9			
	İşitme ya da Konuşma	28	2,00	1,8 1			
	Süreğen	14 2	2,30	1,7 7			
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	Görme	44	1,34	1,3 1	1,81 0	,145	
	Ortopedik	26 6	1,54	1,6 4			
	İşitme ya da Konuşma	28	1,89	1,5 2			
	Süreğen	14 2	1,84	1,6 4			
Motivasyon Kaybı	Görme	44	2,39	2,1 5	4,03 6	,007 *	1<4
	Ortopedik	26 6	3,36	2,4 6			
	İşitme ya da Konuşma	28	3,36	2,5 4			
	Süreğen	14 2	3,85	2,5 4			
	Görme	44	5,43	4,4 0			1<4

Umutsuzluk	Ortopedik	26 6	6,83	5,1 9	3,23 1	,022 *
	İşitme ya da Konuşma	28	7,25	4,7 0		
	Süreğen	14 2	7,98	5,1 7		

*p<0,05

Tablo 8’de yer alan umutsuzluğun engel türü bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; engel türü farklı olan gruplar arasında “Motivasyon Kaybı, Umutsuzluk” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, süreğen engelli bireylerin puan ortalaması, görme engelli olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 9. Umutsuzluğun Engel Derecesi Açısından İncelenmesi

Engel dereceniz?	n	Ort	ss	F	p	Çoklu karşılaştırma
Umut	%0-%40	99	1,74	1,4 4	1,84 1	,139
	%40-%60	16 1	1,95	1,7 9		
	%60-%80	11 3	2,14	1,8 0		
	%80-%100	10 7	2,27	1,9 3		
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	%0-%40	99	1,16	1,3 1	3,89 1	,009 *
	%40-%60	16 1	1,66	1,6 4		
	%60-%80	11 3	1,77	1,5 6		
	%80-%100	10 7	1,86	1,7 9		
Motivasyon Kaybı	%0-%40	99	2,79	2,2 9	3,52 0	,015 *
	%40-%60	16 1	3,41	2,4 9		
	%60-%80	11 3	3,53	2,4 7		
	%80-%100	10 7	3,89	2,5 9		
Umutsuzluk	%0-%40	99	5,69	4,4 4	3,90 0	,009 *
	%40-%60	16 1	7,02	5,1 1		
	%60-%80	11 3	7,44	5,0 5		

%80-%100 10 8,02 5,5
7 8

*p<0,05

Tablo 9’da yer alan umutsuzluğun engel derecesi bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; engel derecesi farklı olan gruplar arasında “Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, engel derecesi %80-%100 olanların puan ortalaması %0-%40, %40-%60 olanlara göre daha yüksektir. Engel derecesi farklı olan gruplar arasında “Motivasyon Kaybı, Umutsuzluk” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, engel derecesi %80-%100 olanların puan ortalaması %0-%40 olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 10. Umutsuzluğun Manevi Destek Alma Durumu Açısından İncelenmesi

Manevi destek alıyor musunuz?		n	Ort	ss	t	p
Umut	Evet	218	1,89	1,64	-1,526	,128
	Hayır	262	2,13	1,86		
Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler	Evet	218	1,40	1,51	-2,901	,004*
	Hayır	262	1,82	1,67		
Motivasyon Kaybı	Evet	218	3,08	2,43	-2,738	,006*
	Hayır	262	3,70	2,51		
Umutsuzluk	Evet	218	6,37	4,82	-2,780	,006*
	Hayır	262	7,65	5,30		

*p<0,05

Tablo 10’da yer alan umutsuzluğun manevi destek alma durumu bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan t testi sonuçlarına göre; manevi destek alma durumu farklı olan gruplar arasında “Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler, Motivasyon Kaybı, Umutsuzluk” yönünden anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, manevi destek almayanların puan ortalaması yüksek bulunmuştur.

3. TARTIŞMA

Engelli bireylerde umutsuzluk düzeyinin incelenmesine yönelik bu çalışmada, araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen bulgular, incelediğimiz değişkenlere göre literatür kapsamında tartışılmıştır.

Ülkemizde, “Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde” kayıtlı ve yaşayan engelli bireylerin çoğunu erkekler oluşturmaktadır. Araştırma bulgularımız, 2022 yılı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde yer alan bulguları

desteklemektedir. Yaş açısından baktığımızda, araştırma bulgularımıza göre, 41-50 yaş arası engelli bireylerin sayısı yüksek bulunmuştur. 2021 yılı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'nde Ulusal Engelli Veri Sistemi'nde yer alan bulgulara göre, 40-44 yaş arası olanlar toplam 206.100 iken, 45-49 yaş arası olanların toplamı 220.394 bulunmuştur. Dolayısıyla bu bulgular, araştırma bulgularımıza yakındır. Eğitim durumu açısından baktığımızda, araştırmaya katılan engelli bireylerin çoğunluğu lise mezunudur. Geçmiş yılların verilerine göre, eğitim görenlerin oranı yaklaşık 8 kat artmıştır. Bu durumu engelli bireylerin ve ailelerinin farkındalık düzeylerinin yüksek olması ve eğitimin gün geçtikçe kolaylıkla ulaşılabilir olması yönünde yorumlayabiliriz.

Çalışma durumu açısından baktığımızda, araştırmaya katılan engelli bireylerin çoğunluğu işgücüne katılmaktadır. Bunu, %28,5 ile çalışmayanlar takip etmektedir. TÜİK Haziran ayı 2022 verilerine göre, engelli nüfusun işgücüne katılım oranı %22,1'dir. Engel türü açısından baktığımızda bu çalışmada ortopedik engelli sayısı yüksek bulunmuştur. Bu oranı, %29,6 ile süregelen engelliler takip etmektedir. Ulusal Engelli Veri Sistemi'ne kaydedilmiş ve yaşayan engellilerin engel kategorilerine göre dağılımlarını incelediğimizde, süregelen engeli olanların sayısı yüksek bulunmuştur. Çalışmamızda ortopedik engelli bireylerin sayısı yüksek bulunmuştur. Engelin doğuştan ya da sonradan olduğuna bakıldığında, çalışmada sonradan engelli olanların oranı yüksek bulunmuştur. Engellilerin sorun ve beklentilerine yönelik 2010 yılında yapılan araştırmaya göre, Ulusal Engelli Veri Sistemi'ne kayıtlı olan engelli bireylerin %56,8'inin engelinin hastalık sonucu meydana geldiği bildirilmiştir. Buna ek olarak yapılan bir çalışmada, doğuştan engelli olanlar kırsalda daha fazla iken; sonradan engelli olanların kentte daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010). Doğuştan ya da sonradan engelli olma durumu bireylerin yaşam kalitesini etkilemekle birlikte, sosyal hayata iştirak etmesini de minimuma indirgeyen bir faktör olabilir.

Umutsuzluğu cinsiyet açısından incelediğimizde kadın ve erkekler arasında motivasyon kaybı açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Erkekler, kadınlara oranla daha fazla motivasyon kaybı yaşamaktadır. Motivasyon kaybını çok yönlü değerlendirmek gerekebilir. Örneğin; işgücüne katılım sağlayan erkek birey sonradan engelli olmuş ise, işinde yetersiz olacağını hissetmesi, çevresindeki insanların engelden veya hastalığından dolayı hayıflanarak bakması ya da ailesi bakımından (eş, ebeveyn vb.) aile içi rol ve işlevlerini yerine getiremeyeceği kaygısı motivasyon kaybına sebep olabilmektedir. Engelin kaynağı ile bireysel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, duyuşsal engeli olan bireylerin fiziksel ve kronik hastalığı olan bireylere oranla yaşam doyumunun daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uppal, 2006). Yapılan bir çalışmada, engellilik halinin doğuştan ya da sonradan olmasının ve engel grubunun, özsaygı seviyesine etki etmediği, fakat engelli bireylerin özsaygı

seviyesinin toplumun kendilerine bakış açısıyla bağlantılı olduğu bildirilmiştir (Yumşak Yatkın, 2004). Bu hususta, toplumdaki bireylerin engellilere yönelik olumlu tutum ve yaklaşımlarının son derecede önemli olduğu bir kez daha ortaya konulmuştur.

Medeni durumu farklı olan gruplar arasında motivasyon kaybı ve umutsuzluk açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Bekar olanlar evli olanlara göre, daha fazla motivasyon kaybı ve umutsuzluk yaşamaktadır. Bekar bireylerin hastalık süresince algıladıkları sosyal desteğin yetersiz oluşu ve geleceğe dair kaygılarından dolayı bu boyutlardan etkilendiğini düşünebiliriz. Medeni durum açısından, evliliğin, aile içindeki sorumlulukların paylaşılmasını arttırdığı durumu söz konusudur (ren, 2004). Aile içindeki rol ve sorumlulukların eşit bir biçimde paylaşılması engelli bireyin bir başkasına bağımlı olmadan, kendi benliğinin ve varlığının farkındalığına ve özerk bir birey olmasına olumlu etki ediyor olabilir.

Eğitim durumu farklı olan gruplar arasında umut, gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybı ve umutsuzluk açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Eğitim düzeyi düşük olan bireyler, eğitim düzeyi yüksek olanlara göre bu boyutlardan olumsuz olarak etkilenmiştir. Kolombiya’da 2012 yılında 1500 katılımcıyla yüz yüze yapılan bir çalışmada eğitim düzeyi azaldıkça umutsuzluğun arttığı bildirilmiştir (Kocalevent vd., 2017). Hemodiyaliz hastalarıyla yapılan bir çalışmada, eğitim düzeyi ve meslek faktörlerinin umutsuzluk üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Erdem ve ark. 2004). Eğitim düzeyinin yüksek olması, bireyin engelli olma durumuyla ve bundan dolayı yaşadığı sorunlarla baş etme becerisini ve farkındalığını arttırabilir. Dolayısıyla yapılan bu araştırma, çalışmamızın bulgularını desteklemektedir.

Çalışma durumu farklı olan gruplar arasında umut, gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybı ve umutsuzluk açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Çalışmayan bireylerin, engelinden dolayı çalışamayanların, emekli olanlar bu boyutlardan çalışanlara göre olumsuz etkilenirken; engelinden dolayı çalışamayanların ortalaması, çalışmayanlara ve emekli olanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Genç engelli bireylerle yapılan çalışmalarda, günlük gereksinimleri karşılanan engelli bireylerin, umutsuzlukla baş etmede, sosyalleşme ve sosyalleşmeyi teşvik edici faaliyetlere katılmanın umutsuzluk duygusunu azalttığı bildirilmiştir (Sayar vd., 2000). Çalışmayan ya da engelinden dolayı çalışamayan bireyler umutsuzluk ve alt boyutlarından etkilenmektedir. Özellikle engelinden dolayı çalışamayan bireylerde, sosyal çevrenin kısıtlı olması, damgalanma, dışlanma, sosyal izolasyon, ayrımcılık, akran gruplarına katılamamayla birlikte algılanan sosyal desteğin yetersiz olması gibi sorunlar umutsuzluğu beraberinde getirmektedir.

Aylık geliri farklı olan gruplar arasında umutsuzluk ve alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Aylık gelir durumu yetersiz olan bireyler bu boyutlardan

etkilenmektedir. Literatürde benzer çalışmalar bulunmaktadır. Aylık gelir durumu yetersiz olan bireylerin psikolojik açıdan daha çok etkilendiği bildirilmiştir (Erkenekli vd., 2012). Yapılan bir araştırmada, süreğen hastalığı olan bireylerin ekonomik durumunun yetersizliği, eğitim düzeyinin düşük olması, aileden alınan desteğin yetersiz olması durumlarının umutsuzluğu arttırdığı bildirilmiştir (Bayramova ve Karadakovan, 2004). Zihinsel ve fiziksel engelli çocuğu olan anne ve babaların (150 anne, 150 baba) yaşam tatmini ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi için yapılan bir çalışmada, engelli çocuğu olan ve gelir seviyesi düşük olan babaların, “Beck Umutsuzluk Ölçeği” toplam puanları, gelir seviyesi iyi düzeyde olan babalara göre yüksek olduğu bildirilmiştir; gelir durumu düşük olanlarda umutsuzluk daha fazla görülmektedir (Akandere vd., 2009). Fiziksel engelli bireylerde sosyodemografik özelliklerin engelliliği kabul etme üzerindeki etkileşimine yönelik yapılan bir çalışmada, gelir seviyesi düşük ve sağlık durumu iyi olmayan işsiz engelli bireylerin engelliliği kabul etmesinin en yüksek riskli grupta olduğu bildirilmiştir (Park ve Kim, 2021). Bu durumda, yeterli ekonomik koşullara sahip olmak bireyi güçlü kılmakla birlikte, bireyin psikolojik, sosyal, ekonomik yönden de güçlü olmasına etken olabilir.

Engel türü farklı olan gruplar arasında motivasyon kaybı ve umutsuzluk açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre, süreğen engelli olan bireyler, görme engelli olan bireylere göre bu boyutlardan olumsuz olarak etkilenmiştir. Kanseri hastalarıyla yapılan bir çalışmada metastazın bu hastalar üzerinde yalnızlık ve umutsuzluğa sebep olduğu bildirilmiştir (Mystakidou vd., 2009; Pehlivan vd., 2012). MS hastalarında umutsuzluğun incelendiği ve 189 katılımcının dahil edildiği bir çalışmada, hastaların %65,6'sının orta ve ileri düzeyde umutsuzluk yaşadığı sonucuna varılmıştır (Sainz de la Maza vd., 2023). Engelli bireylerle yapılan bir çalışmada, süreğen engelli bireylerin yaşam kaliteleri diğer engel gruplarına göre daha düşük bulunmuştur (Tüccar, 2015). Süreğen engellilik ya da kronik hastalıklar, uzun süreli bakım veya tedavi gerektirdiği için sosyal, ekonomik, kültürel ve mesleki yaşamı tehdit eden durumlar meydana getirebilmektedir. Örneğin; astım, kalp hastalıkları, kronik böbrek yetmezliği, diyabet, epilepsi, kanser gibi hastalıklar bu grupta yer almaktadır. Dolayısıyla süreğen engelli olan bireylerin yaşamları sistematik bir biçimde seyrederken, hastalıkla birlikte, motivasyon kaybı ve umutsuzluktan olumsuz olarak etkilenmesinin altında hastalığa adaptasyon süreci, hastalığın şiddeti ve seyri, hastaneye yatış sıklığı, tedavi masraflarının yanı sıra psişik sorunlar eşlik edebilir.

Engel derecesi farklı olan gruplar arasında gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybı ve umutsuzluk açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre, engel derecesi yüksek olan bireyler, engel derecesi düşük olanlara göre bu boyutlardan olumsuz olarak etkilenmiştir. Bunu engel durumunun şiddeti ve uyum süreciyle bağdaştırabiliriz. Yanı sıra bireyin sonradan engelli olma hali ve engel

derecesinin yüksekliği, kişinin kendisini yetersiz hissetmesine ve bir başkasına bağımlı olarak yaşamaya neden olduğundan dolayı psikososyal yönden gösterdiği reaksiyonlarda saptayıcı olabilmektedir. Engel derecesinin şiddeti, bireyin yaşamını kısıtlamakla birlikte, daha düşük derecede engeli olan bireylere göre adaptasyon zorluğu yaşamakta ve yaşam doyumunun minimum düzeyde olduğu kişiler olarak değerlendirilmiştir (Vash ve Crewe, 2003). Fakat engelin derecesi ne kadar şiddetli olursa olsun, her engelli birey kişisel potansiyelini geliştirebilmeli, gücünün farkında olmalı, sağaltım ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmalıdır.

Manevi destek alma durumu farklı olan gruplar arasında gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybı ve umutsuzluk açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Manevi destek almayanlar bu boyutlardan olumsuz olarak etkilenmiştir. Özellikle hastalık dönemlerinde bireylere verilen manevi destek oldukça önemlidir. Biyopsikososyal açıdan bütüncül olarak verilen moral ve sosyal destek hastanın/engellinin yaşama daha pozitif bakmasına olanak sağlayacak ve yaşamdan aldığı doyumunu yükseltecektir. Bu bağlamda manevi destek almayanlar birçok yönden olumsuz etkilenebilir. Down sendromlu çocuklara bakım veren 62 katılımcıdan oluşan bir çalışmada, down sendromlu çocuğa bakım veren ailelere yönelik psikoeğitsel programların umutsuzluğu azaltmada olumlu etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Ata Abd El-Salihen ve Ahmed Mohamed Souilm, 2022). Nörogelişimsel bozukluğu olan çocukların anneleriyle yapılan bir çalışmada, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyleri ve gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler yüksek bulunmuştur (Hemati Alamdarloo ve Majidi, 2022). MS hastalarıyla yapılan bir çalışmada, hastaların, MS'den dolayı meydana gelen sorunların bireylerin sosyal ilişkilerini etkilemesi incelendiğinde, hastaların yüksek oranda sosyal ilişkilerinin etkilendiği bildirilmiştir (Yavuz, 2022). Dolayısıyla bireylerin sosyal ilişkilerinin ya da yaşam kalitelerinin etkilenmemesi için yeterli düzeyde sosyal ve manevi destek almak hem engelli birey hem de ailesi için oldukça önemlidir.

SONUÇ

Umutsuzluk kavramı, bireylerin yaşamında kimi zaman var olabilir. Olumsuz ya da beklenmedik bir durumla karşılaşıldığında, zihin ve beden iyileşmesi/toparlanması kişiden kişiye değişebilir ve zaman alabilir. Doğuştan veya sonradan olan engellilik sürecinde de bireyde umutsuzluk gibi negatif duygu ve düşünceler oluşabilir. Bu bağlamda, engellilik olgusunu umutsuzluğa sebep olan faktörler arasında saymak mümkündür. Umutsuzluk, bireyin kendisinde yalnızca negatif durumlara odaklanması, baş etme gücünün yetersiz olması, gcl yönlerinin farkında olmaması ve olayları değiştirilemez olarak görmesinden kaynaklanıyor olabilir. Engelli bireyin yaşamında süregelen olumsuz durumları değiştirmek için bütüncül bir biçimde hareket edilmelidir.

Bireyin kendisiyle beraber sosyal çevresi de dahil edilmelidir. Engellilik kavramı bireyin kimliği ile özdeşleştirilmemelidir. Engelinden/hastalığından dolayı dışlayıcı, aşağılayıcı tavırlar sergilemek yerine yeterli düzeyde sosyal destek alması sağlanmalı ve toplumla bütünleştirilmelidir. Bu hususta, bireyin sosyal çevresinin yanı sıra ailesi de ele alınmalıdır. Toplum ve bakım veren kişiler engellilik hakkında bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidir. Toplumsal alanda var olmaya çalışan engelli bireylere her türlü psikososyal destek sağlanmalıdır. Gerek kurum içinde gerekse ev ziyaretleri kapsamında engelli bireylerin psikolojik iyi oluş halini arttırmaya ilişkin belirli aralıklarla destekleyici çalışmalar yapılabilir. Duygu ve düşüncelerin yeniden inşa edilmesi amacıyla bilişsel davranışçı terapiye yönelik çalışmalar yapılabilir. Aynı zamanda grup çalışmalarının planlanıp uygulanması da etkili bir yöntem olabilir. Buna ek olarak, psikoterapinin umutsuzluk üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiğine dair çalışmalar literatürde mevcuttur. Dolayısıyla psikoterapi, umutsuzluğu azalttığından ötürü engelli bireylerle psikoterapi çalışmalarının yapılması son derece önemlidir. Bireylerin önündeki ekonomik, sosyal, psikolojik engeller ve günlük hayatta karşılaştığı sorunlar (istihdam, eğitim, ulaşım, sağlık hizmetleri, ayrımcılık vb.) bireylerin toplumdan uzaklaşmasına ve yabancılaşmasına neden olmaktadır. Toplumsal tutumlar engelli bireylerin benlik, özsaygı, yaşam kalitesi ve umutsuzluk düzeylerini olumsuz etkileyebilir. Engelli bireyler toplumun nesnesi değil öznesi konumunda olmalı ve sosyal içerme dahilinde hak temelli yaklaşımdan hareketle iletişim ve etkileşim kurularak planlama yapılmalı ve uygulamaya konmalıdır.

Literatürü incelediğimizde, sosyal hizmet alanında ya da diğer disiplinlerde engelli bireylerin umutsuzluk, duygu durumları, sosyal destek, psikososyal sorunlarına, yaşam doyumlarına vb. değinen çalışmalar oldukça azdır. Dolayısıyla bu çalışmaların farklı engel türündeki örneklem gruplarıyla yapılmasına ve çeşitliliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak, engelli bireylerin umutsuzluk düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmada “yaş” değişkeninde anlamlı bir farklılık bulunmazken; “cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma durumu, aylık gelir durumu, engel türü ve derecesi, manevi destek alma” gibi değişkenlerde anlamlı farklılık bulunmuş olup; bu değişkenlerin umutsuzluktan ve alt boyutlardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bu çalışmada, gerekli etik ilkelere uyulmuş ve çalışmanın gerçekleştirilebilmesi amacıyla, İstinye Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından (Toplantı tarihi: 09.06.2022, Toplantı sayısı 2022/06, Karar no: 02) uygunluk

raporu alınmıştır. Ayrıca araştırma verileri, gizlilik ve gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ıkar atışması

Yazarlar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Abramson, L. Y., Metalsky, G. I., & Alloy, L. B. (1989). Hopelessness Depression: A Theory-Based Subtype of Depression. *Psychological Review*, 96(2), 358-378.

Akandere, M., Acar, M., & Baştuğ, G. (2009). Zihinsel ve Fiziksel Engelli ocuğa Sahip Anne ve Babaların Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 23- 32.

Akarsu, B., & Akarsu, B. (2019). *Bilimsel Araştırma Tasarımı. Nicel, Nitel ve Karma Araştırma Yaklaşımları*. Cinius Yayınları: İstanbul.

Aslan, A. (2017). *Engelli ve Engelli Olmayan Ergen Bireylerin Algıladıkları Sosyal Destek ile İntihar Olasılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Ata Abd El-Salihen, F., & Ahmed Mohamed Souilm, N. (2022). The Effectiveness of Supportive Psychoeducational Program on Burden and feeling of hopelessness among Family Caregivers of Children with Down Syndrome. *Egyptian Journal of Health Care*, 13(1), 2105-2123.

Aydın, S. (2021). *Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yalova.

Bayramova, N. (2000). *Psoriasisli Hastaların Yaşam Kalitesi ve Yaşam Kalitesini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Bayramova, N., Karadakovan, A. (2004). Kronik Hastalığı Olan Bireylerin Umutsuzluk Durumlarının İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(2), 39-47.

Beck, A.T., Weissman, A., Lester, D., & Trexler, L. (1974). The Measurement of Pessimism: The Hopelessness Scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(6), 861-865.

Berghs, M. (2020). Biosocial Model of Disability. Gu, D., Dupre, M.E. (Ed.) In *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging*. Cham: Springer.

Bulut, I., Attepe, S. (2014). "Türkiye'de Engelli Bireylere Yönelik Sosyal Politika ve Hizmetler ve Sosyal Dışlanma. *Sosyal Hizmet ve Toplumla Çalışma*." Şener Koçyıldırım'a Armağan. Yay. Haz. Vedat Işıkhân. HÜ. İİBF Sosyal Hizmet Bölümü. Ankara: Sosyal Hizmet Araştırma, Uygulama ve Geliştirme Derneği, 24-32.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 21.Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

Ceyhan, A. (2004). Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programına Devam Eden Öğretmen Adaylarının Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 91-101.

Çondur, F., Yenipazarlı, A., Cömertler, N. (2020). Engelli İstihdamının Dünya'da ve Türkiye'deki Görünümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 347-362.

De Carlo, L. T. (1997). "On the Meaning and Use of Kurtosis", *Psychological Methods*, 2: 292-307.

Erdem, N., Karabulutlu, E., Okanlı, A., Tan, M. (2004). Hemodiyaliz Hastalarında Umutsuzluk ve Yaşam Doyumu. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-14.

Erkenekli, M., Uzun, Z., Gümüş, Ö.D. (2012). Sosyoekonomik Statü ve Sosyal Değerler İlişkisine Yönelik Bir İnceleme. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11(2), 125-147.

Groeneveld, R.A., Meeden, G. (1984). Çarpıklık ve basıklık ölçümü. *Kraliyet İstatistik Kurumu Dergisi: D Serisi (İstatistikçi)*, 33(4), 391-399.

Haatainen, K., Tanskanen, A., Kylmää, J., Honkalampi, K., Koivumaa-Honkanen, H., Hintikka, J., & Viinamaki, H. (2004). Fctors Associated with Hopelessness: A Population Study. *International Journal of Social Psychiatry*, 50(2), 142-152.

Hamidizadeh, N., Ranjbar, S., Ghanizadeh, A., Parvizi, M. M., Jafari, P., & Handjani, F. (2020). Evaluating Prevalence of Depression, Anxiety and Hopelessness in Patients with Vitiligo on an Iranian Population. *Health and Quality of Life Outcomes*, 18, 1-7.

Hemati Alamdarloo, G., & Majidi, F. (2022). Feelings of hopelessness in mothers of children with neurodevelopmental disorders. *International Journal of Developmental Disabilities*, 68(4), 485-494.

Heward, W. L. (2013). *Exceptional Children: An Introduction to Special Education*. USA: Pearson.

Hopkins, K. D., Weeks, D. L. (1990). Tests for Normality and Measures of Skewness and Kurtosis: Their Place in Research Reporting, *Educational and Psychological Measurement*, 50: 717-729.

Kocalevent, R. D., Finck, C., Pérez-Trujillo, M., Sautier, L., Zill, J., & Hinz, A. (2017). Standardization of the Beck Hopelessness Scale in the General Population. *Journal of Mental Health*, 26(6), 516-522.

Kömerik, N., Kırzıoğlu, Z., Efeoğlu, C. G. (2012). Zihinsel Engele Sahip Bireylerde Ağız Sağlığı. *Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 22(1), 96-104.

Kurita, N., Wakita, T., Fujimoto, S., Yanagi, M., Koitabashi, K., Suzuki, T., ... & Ishibashi, Y. (2021). Hopelessness and Depression Predict Sarcopenia in Advanced CKD and Dialysis: A Multicenter Cohort Study. *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 25, 593-599.

Liewellyn, A. & Hogan, K. (2000). The Use and Abuse of Modals of Disability. *Disability and Society*. 15(1), 157-165.

Lok, N., Aydın, Z., Uzun, G., Kayaaslan, B., & Selçuk Tosun, A. (2023). Relationship of Depression, Hopelessness and Life Satisfaction With Death Anxiety in Individuals Who Have Had COVID-19. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 00302228231174602.

Mackelprang, R.W. & Salsgiver, R.O. (1999). Disability: A Diversity Model Approach in Human Service Practice. Pasific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company.

Moors, J.J.A. (1986). The Meaning of Kurtosis: Darlington Reexamined, *The American Statistician*, 40(4), 283-284.

Mystakidou, K., Tsilika, E., Parpa, E., Galanos, A., Anna, P., Vlahos, L. (2009). Illness-Related Hopelessness in Advanced Cancer: Influence of Anxiety, Depression and Preparatory Grief. *Archives of Psychiatric Nursing*, 23(2), 138-47.

Nilsson Schönnesson, L., Ross, M. W., Garcia-Huidobro, D., Eriksson, L. E., Andersson, G., Williams, M. L., & Ekström, A. M. (2022). Hopelessness and HIV Infection: An Exploratory Study with a Gender-Specific Perspective. *BMC Psychology*, 10(1), 1-12.

Oers, H., & Schlebusch, L. (2021). Breast Cancer Patients' Experiences of Psychological Distress, Hopelessness, and Suicidal Ideation. *Journal of Nature and Science of Medicine*, 4(3), 250-250.

Ören, B. (2004). Acil Olarak Diyalize Alınan Hastaların Demografik Özellikleri ve Prognozları. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*, 1(1): 28-31.

ÖZİDA (2009). *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor: Temel Araştırması*. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürsümler İdaresi Başkanlığı.

Öztürk, M. (2011). *Türkiye`de Engelli Gerçeği*. İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları.

Park, E. Y., & Kim, J. H. (2021). Interaction of socio-demographic characteristics on acceptance of disability among individuals with physical disabilities. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 597817.

Pehlivan, S., Ovayolu, Ö., Ovayolu, N., Sevinç, A., Camci, C. (2012). Relationship Between Hopelessness, Loneliness and Percieved Social Support from Family in Turkish Patients with Cancer. *Support Care Cancer*, 20(4),733-739.

Petasis, A. (2019). Discrepancies of the Medical, Social and Biopsychosocial Models of Disability; A Comprehensive Theoretical Framework. *The International Journal of Business Management and Technology*, 3(4), 42-54.

Prilleltensky, O. (2012). Eleştirel psikoloji ve engelli çalışmaları: Anaakımı eleştirmek, eleştiriye eleştirmek. Eleştirel psikoloji.(Çev. E. Erdener vd.), (ss. 329-349) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sainz de la Maza, S., Maurino, J., Castillo-Triviño, T., Borges, M., Sebastián Torres, B., Sotoca, J., ... & Gómez-Ballesteros, R. (2023). Hopelessness in Patients with Early-Stage Relapsing-Remitting Multiple Sclerosis. *Patient Preference and Adherence*, 1431-1439.

Sayar, K., Güzelhan, Y., Solmaz, M., Özer, Ö.A., Öztürk, M., Acar, B., & Arıkan, M. (2000). Depresif Türk Poliklinik Hastalarında Öfke Nöbetleri. *Annals of Clinical Psychiatry*, 12(4), 213-218.

Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C. & Tekin, D. (1993). Umutsuzluk Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirliği. *Kriz Dergisi*, 1(3), 0-0. DOI: 10.1501/Kriz_0000000045.

Snyder, C. R. (2002). Hope Theory: Rainbows in the Mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.

Swanson, K. M. (1991). Empirical Development of a Middle Range Theory of Caring. *Nursing Research*, 40(3), 161-165.

Şahinöz, T., Öncel, M., Şahinöz, S., Eker, H. H., Kıvanç, A., Bodur, A. F., ... & Doğan, İ. (2013). *Engelli Sağlığı*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). Engelli ve yaşı istatistik bülteni Ağustos '21. 2 Ağustos 2022 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/89297/eyhgm_istatistik_bulteni_agustos2021.pdf adresinden erişildi.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). Engelli ve yaşı istatistik bülteni Temmuz '22. 25 Eylül 2022 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/115108/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz2022.pdf adresinden erişildi.

TÜİK (2011). Özürlülerin sorun ve beklentileri araştırması 2010. 26 Eylül 2022 tarihinde, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ozurlulerin-Sorun-ve-Beklentileri-Arastirmasi-2010-6370> adresinden erişildi.

Tuncay, T., Tekin, H.H. (2021). *Sosyal Hizmet Mesleğinin ABC'si Temel Kavramlar, Sosyal Sorunlar, Çalışma Alanları, Müdahale Ölçekleri*. 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.

Tüccar, E. (2015). *Engellilerde Affetme ve Yaşam Kalite Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

Türk, A. (2022). Deprem Özelinde Engelli Bireylere Duyarlı Afet Yönetimi Modeli. *Afet ve Risk Dergisi*, 5 (1), 61-77. DOI:10.35341/afet.1078869

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, (2010). *Türkiye Özürlüler Araştırması*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Uppal, S. (2006). Impact of the Timing, Type and Severity of Disability on the Subjective Well-Being of Individuals with Disabilities. *Social Science & Medicine*, 63(2), 525-539.

Vash, C.L., Crewe, N.M. (2003). *Psychology of Disability*. Springer Publishing Company (xi,3,10,11).

Yavuz, E. (2022). *Multiple Skleroz Tanısı Alan Bireylerin Sosyal Destek Mekanizmaları ile Psikiyatrik Semptomlarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul.

Yılmaz, A., Şentürk, U., Ramazanoğlu, F. (2014). Bedensel Engellilerde Spor Konulu Araştırmaların İçerik Analizi. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 9(1-2), 28-43.

Yumşak Yatkın, Ş. (2004). *Görme ve Ortopedik Engelli Ergenlerin Özsaygı Düzeyleri ile Kendilerine Yönelik Toplumsal Tutumları Algulamaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Zafer, C. (2019). Cinsiyet ve Ekonomik Gelir Düzeylerine Göre Üniversite Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeylerinin Tespiti. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 307-324.

KALKINMA İŞBİRLİĞİ BAĞLAMINDA ALMANYA’NIN AFRİKA’YA YÖNELİK İLGİSİ VE POLİTİKALARI

Murat KALKAN*

ORCID: 0000-0002-7079-5238

Öz: Kalkınma işbirliği temel olarak, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş yahut gelişmekte olan ülkelere yardımları anlamına gelmektedir. Bu bakımdan dünyada sosyo-ekonomik açıdan önde gelen devletlerden biri olan Almanya Federal Cumhuriyeti’nin de bahsedilen alanda kayda değer faaliyetlerinin olduğu bir gerçektir. Almanya’nın kalkınma işbirliği kapsamında odaklandığı bölgelerden bir tanesi olarak Afrika’nın son yıllarda dikkat çektiği de görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Almanya Federal Cumhuriyeti’nin Afrika’ya yönelik ilgisinin ve politikalarının, kalkınma işbirliği bağlamında, ele alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle Almanya Federal Cumhuriyeti’nin Afrika’ya yönelik ilgisinin tarihi süreç içerisinde gelişimine bakılarak hâlihazırdaki Afrika politikasının odak noktaları tespit edilmiştir. Daha sonra ise Almanya Federal Cumhuriyeti’nin kalkınma işbirliği politikası irdelenerek mevcut durum ortaya konulmuş ve özel olarak da bu kapsamda Afrika’ya odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Kalkınma İşbirliği, Afrika.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, murat.kalkan@istanbul.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1343958>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 15/08/2023
Kabul Tarihi: 20/10/2023

Atıf / Cite as: Kalkan, M. (2023). Kalkınma İşbirliği Bağlamında Almanya’nın Afrika’ya Yönelik İlgisi ve Politikaları, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 188-202.

GERMANY'S INTEREST AND POLICIES TOWARDS AFRICA IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT COOPERATION

Abstract: Development cooperation basically means the assistance of developed countries to underdeveloped or developing countries. In this respect, it is a fact that the Federal Republic of Germany, one of the economically leading states in the world, has significant activities in the mentioned field. In this context, it is seen that Africa has attracted attention in recent years as one of the regions that Germany has focused on. Therefore, this study aims to examine the Federal Republic of Germany's interest and policies towards Africa in the context of development cooperation. In this framework, firstly, the development of the Federal Republic of Germany's interest in Africa in the historical process is examined and the focal points of the current African policy are identified. Then, the development cooperation policy of the Federal Republic of Germany is analyzed and the current situation is presented, with a special focus on Africa in this context.

Keywords: Germany, Development Cooperation, Africa.

GİRİŞ

Kalkınma işbirliği, ihtiyaç sahibi ülkelerin sosyal ve ekonomik ilerlemesini desteklemek amacıyla gelişmiş devletlerin geliştirmekte olan devletlere yönelik yardım faaliyetlerini ifade eden terimdir. Dolayısıyla kalkınma işbirliği; insanlara hayatlarını maddi zorluklar olmadan, başkalarından bağımsız, şekillendirme hürriyetini sunan ve gelecek nesillerin güzel yarınlarıya sahip olmalarına katkı sağlama fonksiyonuna sahip bir araçtır. Bu açıdan bakıldığında özellikle Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda gerçekleştirilmekte olan birçok uygulamanın da sosyal politikaların geniş çerçevesinin konusu olarak önem arz ettiği açıkça görülmektedir (Kayagil, 2020: 35-48). Bu alanda faaliyet gösteren ülkelerin arasında yer alan Almanya Federal Cumhuriyeti ise kamu kaynaklarından 2022 yılında 35 milyar ABD Doları'na denk gelen miktarda yardım yaparak, resmî kalkınma yardımlarında hem miktar olarak hem de Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içerisinde ayırdığı pay bakımından dünyada en başta gelen ülkelerden bir tanesi olarak dikkatleri üzerine çekmektedir (OECD, 2023b).

Almanya Federal Cumhuriyeti kalkınma işbirliği faaliyetlerini kapsamlı bir organizasyonel yapıyla yoksulluk, sosyal güvenlik, istihdam, ekonomik kalkınma, sosyal gelişme, sağlık, eğitim alanları başta olmak üzere, sosyal politikanın geniş anlamı içerisinde yer alan, birçok konuda uzun yıllardır gerçekleştirmektedir. Bu amaçla

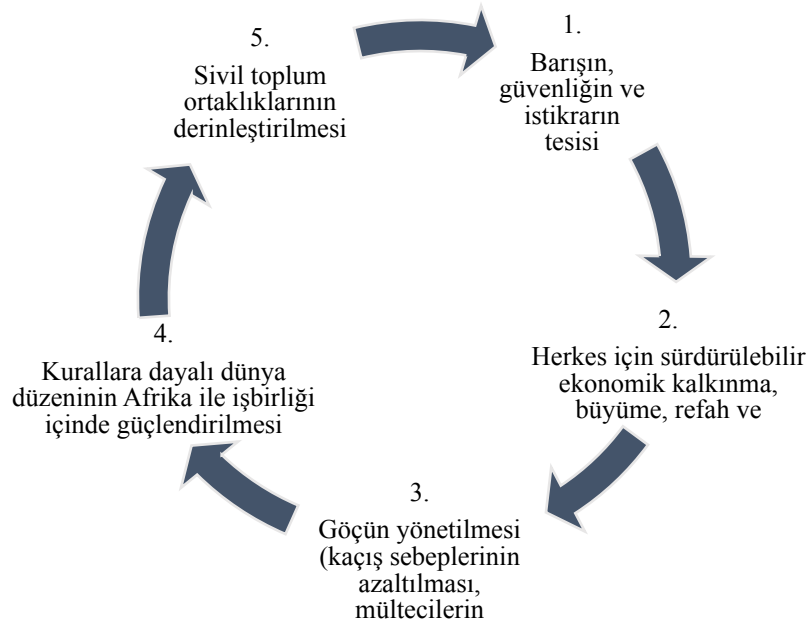

da başta Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung-BMZ) olmak üzere birçok Alman kurum ve kuruluşunun sürdürülebilir kalkınma için duruma özel, ekonomik ve etkili hizmetler sağlayan yapılar olarak dünyanın birçok yerinde faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir (Andersen, 2005: 54-65). Yine Almanya'nın kalkınma işbirliği bağlamında Afrika ülkelerine olan ilgisinin de son yıllarda giderek arttığı ve hatta Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nın Afrika'ya özel bir strateji belgesi hazırladığı görölmektedir (bkz. Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023a). Dolayısıyla buradaki ilgi ve politikaların incelenerek panoramik bir görüntünün ortaya konulması aslında bu çalışmanın esas hareket noktasını teşkil etmektedir. Bu amaçla da makale üç aşama olarak yapılandırılmıştır. Birinci aşamada Almanya'nın Afrika kıtasına olan ilgisinin tarihi gelişimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci adımda Almanya'nın kalkınma işbirliği politikasının temel prensipleri ve mevcut durumu incelenmiştir. Üçüncü ve son kısımda ise Almanya'nın Afrika'ya karşı olan ilgisi, politikaları ve güncel yaklaşımları kalkınma işbirliği perspektifiyle ele alınarak irdelenmiştir.

1. ANA HATLARIYLA ALMANYA'NIN AFRIKA'YA YÖNELİK İLGİSİNİN GELİŞİMİ

Almanya geç sanayileşen bir ülke olmakla birlikte kolonileşme yolunda hızlı adımlar atarak, kendisine Afrika'da -kısa süreli de olsa- 1885-1919 döneminde emperyalist güç olarak yer bulmayı başarmıştır (Tetzlaff, 2018: 95). Araya giren I. ve II. Dünya Savaşları Almanya Federal Cumhuriyeti ile Afrika ilişkisinde siyasi düzlemde bir kesintiyi beraberinde getirmiş ancak 1955'lerden itibaren yeniden bir canlanma yaşanmaya başlamıştır. Bu noktada aslında itici güç olarak ABD'nin kalkınma yardımı yoluyla komünizmin kontrol altına alınmasına yönelik baskılarının etkili olduğunu söylemek, yani siyasi bir güdüleyicinin varlığını ifade etmek lazımdır. Sonuçta 1970'li yıllardan itibaren Almanya Federal Cumhuriyeti'nin Afrika politikasında kalkınma işbirliği yaklaşımı iyice hâkim olmaya başlamış ve burada da başta Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı ile Dışışleri Bakanlığı olmak üzere federal seviyede birçok kurum rol üstlenmiştir (Schmidt, 2007: 533-539; Schlegel & Ziai, 2021: 8-11). 1990'lardan itibaren ise -iki Alman devletinin birleşmesinin de tesiriyle- Federal Almanya Cumhuriyeti ile Afrika devletleri (özellikle de Sahra altı ülkeleri) arasında çok sayıda ortak çıkar ve karşılıklı ilgi belirmeye başlamış, ilişkiler gelişme eğiliminde olagelmıştır (Engel, 2005: 16). O dönemden itibaren de Almanya'da Afrika'ya yönelik bazı strateji belgelerinin ve kılavuzların yayımlandığı, bunların özellikle 2000'li yıllarda giderek fazlalaştığı (bkz. Doğan, 2021: 148-149) ve de ağırlıklı olarak Almanya'nın kendi iç siyaseti bakımından önemli olan Afrika'dan göçler konusuna odaklanıldığı görölmektedir (Schlegel & Ziai, 2021: 4).

Şekil 1: Almanya'nın Mevcut Afrika Politikasının Odak Noktaları

Kaynak: Auswärtiges Amt, 2019: 5.

Bu noktada özellikle Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı (BMZ) ile Dışişleri Bakanlığı tarafından deklare edilen strateji ve belgelerin belirleyici konumda oldukları vurgulanmalıdır (Schmidt, 2007: 539). Nitekim bahsedilen kapsamda 27 Mart 2019'da federal hükümetçe kabul edilen “*Afrika İle Derinleştirilmiş Bir Ortaklık - Federal Hükümetin Afrika Politikası Kılavuz İlkelerinin Devamı ve Geliştirilmesi*” (Alm. Eine vertiefte Partnerschaft mit Afrika -Fortschreibung und Weiterentwicklung der Afrikapolitischen Leitlinien der Bundesregierung) belgesinin Almanya-Afrika ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği görülmektedir. Mezkûr belgede Avrupa'nın refahının, 'komşu' Afrika'nın refahıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı görüldüğüne vurgu yapılarak Almanya'nın fırsatlardan nasıl istifade edebileceğine, risklerle mücadele şekline ve krizlerin üstesinden gelebilme yollarına dair açıklamalara yer verilmiştir. Buna ilaveten belgede Avrupa'nın ve Afrika'nın küresel kalkınmanın aktörleri şeklinde nitelendirildiği görülmekte, Afrika devletleriyle ortak işbirliklerinin ve bunların sunduğu fırsatların Almanya'nın ve Avrupa'nın çıkarına olacağı ifade edilmektedir (Auswärtiges Amt, 2019: 1-3).

Bahsedilenlerden hareketle de, yine aynı belgede, federal hükümetin Şekil 1'de resmedilen beş hedefe yönelik tedbirlere öncelik vereceğinin önemle vurgulandığı görülmektedir. Belgede zikredilen temel motivasyonları ise;

- i. Barışın, güvenliğin ve istikrarın tesisi: Afrika'daki birçok ülke ve bölgenin hâlihazırda silahlı çatışmalar maruz kalıyor olması, yani savaş ve şiddet, birçok

insanın hayatını ve refahını tehdit etmektedir. Bu ise, insanların bölgeden kaçmalarının ve düzensiz göçün esas sebebi olduğu gibi kalkınmayı da baltalamaktadır. Bunlar da Avrupa'ya etki etmektedir (Auswärtiges Amt, 2019: 6-9).

- ii. Herkes için sürdürülebilir ekonomik kalkınma, büyüme, refah ve istihdam: Afrika değil, ancak Afrika halkının çoğunluğu yoksuldur. Nitekim bazı ülkelerde etkileyici ekonomik büyüme oranları ile yoksulluk tezat oluşturmaktadır. Ülke ekonomilerinin hammaddelere bağımlılığının hala yüksek seviyelerde olduğu kıtada derinleşmiş eşitsizlikler, ekonomik bakış açılarının yetersizliği ve eğitime erişim eksikliği büyük bir çatışma potansiyeli barındırmaktadır. Yoksulluk ve açlıkla mücadele, hiç azalmayan bir ilgiye ihtiyaç duymaktadır. Hızlı nüfus artışının beraberinde taşıdığı zorlukları da dikkate alarak, gençlerin ve kadınların eğitim ve istihdama erişimini ve ekonomik ve sosyal kalkınmaya katılmalarını sağlamak önemlidir (Auswärtiges Amt, 2019: 10-17).
- iii. Göçün yönetilmesi (kaçış sebeplerinin azaltılması, mültecilerin desteklenmesi): 2014'ten beri Afrika'dan kaçış ve düzensiz göç hareketlerinin iyice arttığı görülmektedir. Kıtadaki devletlerin ülke içinde yerinden edilme, kaçış ve düzensiz göç problemleriyle başa çıkma konusundaki başarıları artmakta ve Afrikalı mültecilerin bir kısmı yine Afrika ülkelerine kabul edilmektedir. Ancak yine de Almanya ve Avrupa'nın büyük zorluklarla karşı karşıya kaldığı görülmekte ve bu durum önemli bir eylem ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Yani göç politikası Afrika politikasının ayrılmaz bir parçasıdır, kaçış ve düzensiz göçün sebeplerinin azaltılmasına ve kaçakçılık faaliyetlerinin durdurulmasına yardımcı olmak önemli bir görevdir (Auswärtiges Amt, 2019: 18-21).
- iv. Kurallara dayalı dünya düzeninin Afrika ile işbirliği içinde güçlendirilmesi: Barışı ve güvenliği tehdit eden hususları ve bunlara ilaveten yoksulluk, açlık, terörizm, organize suçlar veya iklim değişikliği gibi küresel sorunları çözmek ancak Afrikalı ortaklarla yakın işbirliği içerisinde gerçekleşebilir. Bunun için de güvenilir çok taraflı kurallar, kurumlar ve çerçeveler gerekmektedir (Auswärtiges Amt, 2019: 22-25).
- v. Sivil toplum ortaklıklarının derinleştirilmesi: Diyalog ve işbirliği sadece hükümetler arasında değil, toplumlar arasında da gerçekleşmelidir. Dolayısıyla vatandaşlar ve devlet dışı aktörler arasındaki temasların yoğunlaştırılması lazımdır. Bu bakımdan Afrikalı ortaklarla birlikte sivil toplumun hareket alanını korumak ve genişletmek için çalışmak; Afrika ve Almanya arasında eğitim,

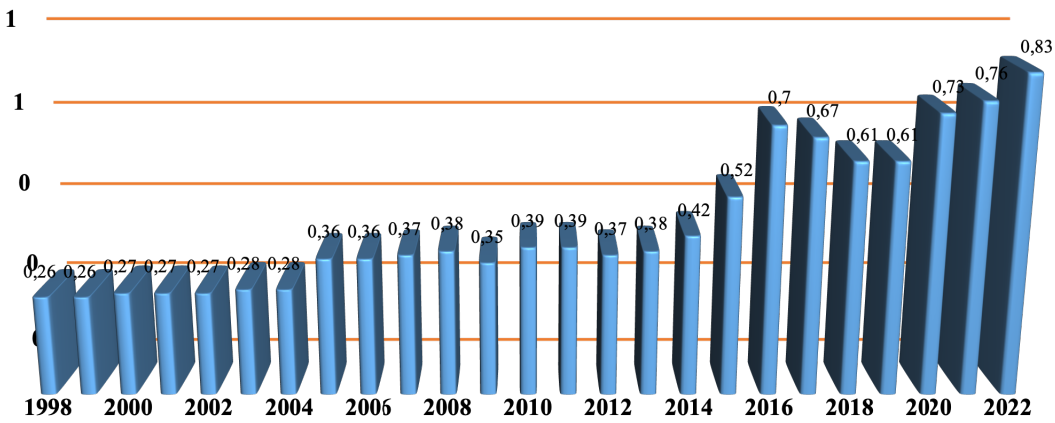
öğretim ve değişim alanlarındaki temasları –özellikle de gençlere odaklanarak– yoğunlaştırmak gerekmektedir (Auswärtiges Amt, 2019: 26-28).

şeklinde özetlemek mümkündür.

2. ALMANYA’NIN KALKINMA İŞBİRLİĞİ POLİTİKASI: TEMELLERİ VE MEVCUT DURUMU

Kalkınma işbirliği faaliyetlerine yönelik ilgisi uzun yıllara dayanan Almanya Federal Cumhuriyeti (detaylar için bkz. Korff, 1997), nüfus büyüklüğü açısından dünyada orta seviyede yer alan bir ülke olmasına rağmen, ekonomik performansı ve uluslararası ticaret bağlantıları bakımından ve de bunların bir sonucu olarak kalkınma işbirliğine ayırdığı para miktarı açısından önemli bir konumdadır. Bu noktada Almanya’nın kalkınma işbirliği yardımı sağlamasında etkili olan faktörlere ve güdüleyicilere bakıldığında ise tarihi, siyasi, ekonomik, ekolojik ve ahlâkî argümanlarla bir temellendirme yapıldığı görülmektedir (Andersen, 2005: 54-55).

Şekil 2: Almanya’nın Resmî Kalkınma Yardımlarının GSMH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: (Statistisches Bundesamt (Destatis), 2023) ve (OECD, 2023a) verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tarihi süreç içerisinde farklı federal hükümetlerce, değişen çevre şartlarının da etkisiyle, zaman zaman değişik hedeflerin belirlenmiş olması tabii olsa da Almanya’nın kalkınma işbirliği kapsamındaki faaliyetlerinin bir gelişme trendi sergilediği Şekil 2’den açıkça anlaşılmaktadır. Mesela 1998’de Almanya’nın resmî kalkınma yardımlarının GSMH’nin içerisindeki payı %0,26 iken bu oran 2022’de %0,83’e yükselmiştir. Bu noktada Almanya’nın 1990’ların başından beri kalkınma politikası kapsamındaki yardımlarını ilgili ülkenin iç siyasi, ekonomik ve sosyal şartlarını dikkate alarak gerçekleştirdiğini söylemek lazımdır. Dolayısıyla insan hakları, yargı güvencesi, siyasal katılım, piyasa dostu ve sosyal odaklı ekonomik düzen ile devlet faaliyetlerin

kalkınmaya yönelmesi gibi hususlara dikkat edildiği belirtilmektedir (Kevenhörster & Boom, 2009: 49).

Kalkınma işbirliği alanında Almanya'daki kurumsal yapılanmanın mevcut durumuna bakıldığında ise federal seviyede -her ne kadar sadece onun görevi olmasa da-Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nın (BMZ) öne çıktığı ve ana sorumlu/taşıyıcı olarak bu konuda örgütlenmiş olduğu görülmektedir (Nuscheler, 2007: 672). Bu kapsamda kurumun faaliyetlerinin çerçevesini *Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* ile *Paris İklim Anlaşması*'nin oluşturduğunu önemle vurgulamak lazımdır. Odak noktasına yoksulluk ve açlıkla mücadelenin yanı sıra sağlıklı insanlar için çevre çalışmalarını da konumlandıran Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı, kendisini; sürdürülebilir, çevre dostu bir ekonomi için dünya çapında dönüşümü teşvik eden ve aynı zamanda barış, özgürlük ve insan haklarını güçlendiren bir dönüşüm bakanlığı olarak da görmektedir (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023b).

Almanya'da hâlihazırda benimsenen kalkınma işbirliği anlayışına bakıldığında federal hükümetin küreselleşmeyi adil gerçekleştirme sorumluluğunu öne çıkararak hazırladığı *16. Kalkınma Politikası Raporu*'nda (Alm. 16. Entwicklungspolitischen Bericht der Bundesregierung) dört ana sütun üzerinde inşa edilmiş bir yaklaşımın benimsenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bunları;

- Artan genç nüfus için eğitime, eşitliğe, yoksullukla mücadeleye ve istihdam oluşturulmasına yatırım yaparak ortakların kendi inisiyatiflerini güçlendirmek
- Kamu yatırımlarına ek olarak özel yatırımların da güçlendirilmesiyle sürdürülebilir sanayi kalkınmasının oluşturulmasına imkân sağlamak
- İnovasyon ve teknoloji transferinde öncü olmak
- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında adil ticaretin gerçekleştirilmesini sağlayarak kalkınmada ileriye doğru en büyük sıçrama imkânlarını oluşturmak

şeklinde özetleyerek sıralamak mümkündür. Yine bahsedilen raporda '*Birlikte kazanacak çok şey var!*' denilerek Afrika'nın Almanya'nın kalkınma işbirliği faaliyetleri açısından özel bir konumda olduğuna da vurgu yapıldığına dikkat etmek lazımdır (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2021b: 6-7).

3. ALMANYA’NIN KALKINMA İŞBİRLİĞİNDE AFRIKA: ARTAN İLĞİ, GELİŞTİRİLEN POLİTİKALAR VE GÜNCEL DURUM

Almanya’nın kalkınma işbirliğine yönelik ilgisi ve politikaları uzun yıllara dayandığı gibi bu kapsamda Afrika ülkelerine odaklanması da yeni değildir (detaylar için bkz. Weigt, 1964). Bununla birlikte son senelerde ilgisinin artarak devam ettiği de muhakkaktır. Bu çerçevede Afrika Birliği’nin *Gündem 2063 (Agenda 2063)* vizyon belgesiyle (bkz. African Union Commission, 2015) bağlantılı olarak Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı’nca (BMZ) 2017 yılı Ocak ayında ilan edilen ‘*Afrika için Marshall Planı*’ (detayları için bkz. Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2017) dikkat çekicidir. Bu plan, aslında Almanya’nın G-20 dönem başkanlığı kapsamında uygulamaya konulmuş olmakla birlikte Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı ile Afrika ülkeleri arasındaki ortaklıklar için ‘yeni’ bir başlangıcı temsil etmiştir. Burada Almanya’nın başta Dünya Bankası olmak üzere diğer paydaşlarla birlikte Afrika ülkelerini ‘*reform odaklı*’ bir şekilde ekonomik şartlarını iyileştirmeye ve özel yatırımcılara cazip hâle gelmelerini sağlamaya bir yönlendirme anlayışı vardır. Bunun altında ise artan nüfus için ancak bu şekilde yeterli düzeyde istihdam oluşturulabilecekleri düşüncesi yatmaktadır. Çünkü projeksiyonlara göre Afrika 2050’ye kadar tüm fırsatları ve riskleriyle birlikte dünyanın en büyük işgücü potansiyeline sahip olacaktır ve bu bakımdan Afrikalı milyonlarca genç insan da işe, eğitim ve sağlık hizmetlerine, barınacak mekâna ve altyapıya ihtiyaç duyacaktır (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2021a: 4-5).

Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti’nin Eylül 2021 tarihli *16. Kalkınma Politikası Raporu*’nda da Afrika’ya özel bir atıf yapılması Almanya açısından kıtaya verilen önemin aslında bir göstergesi olmaktadır. Raporda özellikle Afrika’nın ekonomik bakımdan gelişme potansiyeline dikkat çekilerek dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesinin kıtada oluşturulduğu ve bunun da AB iç pazarının uygulamaya geçirilmesiyle kıyaslanabilecek bir gelişme olduğu belirtilmektedir. Yine raporda Afrika’da -yukarıda değinilen nüfus artışı kaynaklı istihdam oluşturulmasına katkı sağlama zorunluluğunun yanında- yenilenebilir enerji kaynaklarına (güneş, rüzgâr ve yeşil hidrojen gibi) yatırım yapılmasının da elzem olduğu ifade edilmekte; ancak bu sayede ileride Afrika’nın kendi enerji ihtiyacını karşılayabilmesinin mümkün olacağı ve ancak bu şekilde Paris Anlaşması’nda öngörülen iklim hedeflerine ulaşabileceğine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla bunların sadece Almanya’nın değil, Avrupa’nın da meselesi olduğu dillendirilmekte; aksi takdirde ‘olumsuz’ sonuçlarla yüzleşmenin

kaçınılmaz olacağına vurgu yapılmaktadır (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2021b: 6-7).

Tüm bu bahsedilenler ise aslında Almanya'nın kalkınma işbirliği politikasına Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan yeni bir strateji belgesi olarak yansımıştır. Yıllar içerisinde yaşanan gelişmeler, değişen şartlar ve Almanya'nın 16. Kalkınma Politikası Raporu'nda benimsenen anlayış (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023a: 4), 24 Ocak 2023 tarihinde düzenlenen bir basın toplantısıyla, '*Afrika İle Birlikte Geleceği İnşa Etmek*' (Gemeinsam mit Afrika Zukunft gestalten) başlıklı yeni bir strateji belgesinin ilan edilmesini beraberinde getirmiştir (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023c). Afrika'nın muazzam bir şekilde büyümesine ve değişmesine ve bu doğrultuda da onun gelişme seyrinin hem Almanya hem de Avrupa için önemine vurgu yapan bu belge; yaşanan jeopolitik, demografik ve ekonomik çalkantıların Afrika'nın kalkınmasına olumsuz etki ettiği düşüncesinden hareket edilerek hazırlanmıştır (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023ç).

Almanya Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanı Svenja Schulze'nin ifadesine göre amacı Afrika'yla birlikte küresel yapısal politikaları oluşturmak şeklinde belirlenen stratejinin üç kapsayıcı hedef gözetildiği görülmektedir. Bunları ise;

- Afrika Birliği (AfB) ve üye devletleri tarafından belirlenen kalkınma hedeflerini (Gündem 2063) yapısal politika yaklaşımlarıyla desteklemek
- Bozulmamış bir çevrede herkes için onurlu ve güvenli bir yaşama yönelik küresel dönüşümde Afrikalı ortaklarla birlikte çalışmak
- Kriz zamanlarında komşu kıtayla görünür bir şekilde ve dayanışma içinde işbirliği yapmak

şeklinde sıralamak mümkündür (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023a: 1-4). Dolayısıyla Almanya'nın Afrika ile kalkınma işbirliği politikasının, yeni strateji kapsamındaki yaklaşımlarla daha sosyal, ekolojik ve feminist hâle geldiğini (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023ç); temelde altı noktaya odaklanarak sürdürülebilir geleceği tasarlamaya çalıştığını söylemek mümkündür (bkz. Şekil 3).

Alman Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı, Afrika Stratejisi'nde başarılı olabilmek için;

- Avrupalı ve Afrikalı ortaklarıyla işbirliğini artırmayı,

- dönüştürücü bir etki elde edebilmek için ikili projeleri çok taraflı süreçlere giderek daha fazla dâhil etmeyi,
- yeni stratejik ittifaklar (iklim ve kalkınma ortaklıkları gibi) kurmayı ve özel yatırımları harekete geçirmenin yeni yollarını geliştirmeyi

öncelemektedir. Dolayısıyla bu stratejiyle hem yeni işbirliği şekillerinin geliştirilmesi hem de yeni araçların hayata geçirilmesi esas kabul edilmektedir (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023a: 30-32).

Şekil 3: Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nın Afrika Stratejisinin Odak Noktaları

Kaynak: (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023a: 8) kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tabii Almanya'nın Afrika ülkelerine yönelik kalkınma işbirliği faaliyetlerine odaklanırken, Almanya'nın bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerine de bakmak lazımdır. Çünkü çeşitli strateji belgelerinde ifade edilen politikaların etkisiyle Afrika'nın Almanya nezdinde artan önemi hiç şüphesiz ekonomik ilişkilerde de kendini göstermektedir. Nitekim Almanya ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaret verileri irdelendiğinde son yıllarda giderek büyüyen rakamların olduğu ve adeta bir patlamanın yaşandığı görülmektedir. 2022 yılı için bir inceleme yapıldığında Almanya ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaret hacminin 59,8 milyar Avro'ya ulaşarak bir rekora eriştiği, aynı zamanda da bu rakamın 2021'e göre %21,3 fazlaştığı anlaşılmaktadır. Burada ithalat ve ihracat rakamlarına ayrı ayrı bakıldığında ise 2022 yılı içerisinde hem mutlak

olarak hem de bir önceki yıla göre artış nispeti olarak Almanya'nın Afrika ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerinde ithalatın ihracata göre daha ağırlıklı bir konumunun olduğu görülmektedir. Buna göre 2022 yılında Almanya Afrika ülkelerinden 33,4 milyar Avro'luk ithalat yapmışken bu ülkelere 26,4 milyar Avro'luk da ihracat gerçekleştirmiştir. Bu rakamlar bir önceki yıllara kıyaslandığında ise ithalatın %27,4 buna mukabil ihracatın da %14,5 yükselmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu rakamlar, Afrika ülkelerinin Alman ekonomisi için giderek önem kazandığını ve bu ülkelerin Almanya ile işbirliğine olan ilgisinin de arttığını göstermektedir (Afrika-Verein der deutschen Wirtschaft (AV), 2023).

Güncel durumda 33 Afrika ülkesiyle¹ kalkınma işbirliği yürüten BMZ'nin Afrika'nın uluslararası seviyedeki organizasyonlarıyla da ortaklık yaparak faaliyetlerini gerçekleştirdiği bir gerçektir (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023a: 8). Bu kapsamda Afrika Birliği, Almanya'nın 2003'ten bu yana düzenli bir şekilde destek verdiği önemli bir örgüt olarak dikkat çekmektedir. Almanya-Afrika Birliği arasındaki kalkınma işbirliği güncel durumda temel olarak;

- Barış ve toplumsal uyum (İyi bir yönetim, barışın geliştirilmesi, krizlerin önlenmesi ve göç/işgücü göçü alanlarında)
- Sürdürülebilir ekonomik kalkınma, eğitim ve istihdam (Afrika serbest ticaret bölgesinin geliştirilmesi, dijitalleşme, sınır ötesi altyapı programları ile mesleki eğitim ve istihdamın teşvik edilmesine yönelik bölgesel yaklaşımlar alanlarında)
- Sağlık, sosyal güvenlik ve nüfus politikası (Pandemi önleme ve kontrolü alanında)

gibi hususlarda yoğunlaşmıştır. En son gerçekleşen 9 Kasım 2022 tarihli toplantıyla da Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı Afrika Birliği'ne toplam 60 milyon Avro taahhüt etmiş ve 'feminist kalkınma işbirliği', 'dijitalleşme' ile 'pandemi kontrolü' alanlarına tekrar vurgu yapmıştır (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023d). Yine Afrika Birliği'yle sıkı bir şekilde çalışan Afrika Kalkınma Bankası (AfDB) da Almanya'nın kalkınma işbirliği açısından stratejik bir aktör olarak dikkat çekmektedir. %4,1'lik payıyla Afrika Kalkınma Bankası'ndaki en büyük Avrupalı hissedar olan Almanya'nın; bankayla başta iklim olmak üzere, toplumsal cinsiyet eşitliği, bölgesel entegrasyon ve altyapı

---

¹ Bunlar alfabetik sırayla şunlardır: Benin, Burkina Faso, Cezayir, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Fas, Fildişi Sahili, Gana, Güney Afrika, Güney Sudan, Kamerun, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya, Ruanda, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Tanzanya, Togo, Tunus, Uganda, Zambiya (bkz. Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023ç).

konularına odaklanarak işbirliği yaptığı önemle hatırlanmalıdır (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ), 2023e).

SONUÇ

Almanya Federal Cumhuriyeti'nin Afrika'ya yönelik kalkınma işbirliği eksenindeki ilgisi ve politikaları esasen 1955'lerden itibaren şekillenmeye başlamış, 1970'lerde ivmelenmiş ve bu durum 1990'larda Doğu-Batı Almanya birleşmesinden sonra da iyice hissedilir hâle gelmiştir. Bununla birlikte 2017 senesi Almanya'da Afrika Yılı olarak tasarlanırken yine o günlerde G-20 dönem başkanlığını yapan Almanya'nın bir dizi politika kılavuzu ilan ederek Afrika'ya yönelik kalkınma işbirliği faaliyetlerine artan ilgisini bariz bir şekilde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bunu müteakip yayınlanan *16. Kalkınma Politikası Raporu*'nda da Almanya Federal Cumhuriyeti hükümetince Afrika'ya özel bir yer verilmiştir. Burada Afrika'nın 2050'ye kadar neredeyse iki kat artacağı öngörülen nüfusu, büyüyen 'pazar' vb. faktörlerin temel güdüleyiciler olarak belirlediği görülmektedir. Nitekim Almanya-Afrika ekonomik ilişkileri 2022 yılı itibariyle 59,8 milyar Avro'luk bir ticaret hacmiyle önemli bir büyüklüğe erişmiştir. Bunun sonucunda da Almanya'nın kalkınma işbirliği faaliyetlerini federal seviyede yürüten Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nın 33 Afrika ülkesiyle ikili ilişkiler kurması ve ayrıca başta Afrika Birliği (AfB) ve Afrika Kalkınma Bankası olmak üzere farklı uluslararası örgütlerle ortaklık yapması hiç şüphesiz tesadüf değildir. Çünkü «*Almanya'nın olduğu kadar Avrupa'nın kaderi de Afrika'da düğümlenmektedir*» anlayışı aslında meselenin Almanya açısından özünü ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

Çıkar Çatışması

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

African Union Commission. (2015). *Agenda 2063: The Africa We Want*. 10 Ağustos 2023 tarihinde https://au.int/sites/default/files/documents/36204-doc-agenda2063_popular_version_en.pdf adresinden erişildi.

Afrika-Verein der deutschen Wirtschaft (AV). (2023). *Der deutsch-afrikanische Handel boomt-07.02.2023*. 01 Haziran 2023 tarihinde, https://www.afrikaverein.de/fileadmin/user_upload/0207_PM_Der_deutsch-afrikanische_Handel_boomt.pdf adresinden erişildi.

Andersen, U. (2005). Deutschlands Entwicklungspolitik im internationalen Vergleich. *Informationen zur politischen Bildung*. (286), 54–65.

Auswärtiges Amt. (2019). *Eine vertiefte Partnerschaft mit Afrika: Fortschreibung und Weiterentwicklung der Afrikapolitischen Leitlinien der Bundesregierung*. Berlin.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2017). *Afrika und Europa – Neue Partnerschaft für Entwicklung, Frieden und Zukunft (Eckpunkte für einen Marshallplan mit Afrika)*. Berlin.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2021a). *Der Marshallplan mit Afrika – Bilanz und Ausblick*. Berlin.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2021b). *EINWELT–unsere Verantwortung: Globalisierung gerecht gestalten (16. Entwicklungspolitische Bericht der Bundesregierung)*. Berlin.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2023a). *Gemeinsam mit Afrika Zukunft gestalten: Die Afrika-Strategie des BMZ*. Berlin.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2023b). *MINISTERIUM: Grundsätze und Ziele*. 30 Mayıs 2023 tarihinde, <https://www.bmz.de/de/ministerium/grundsaeetze-ziele> adresinden erişildi.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2023c). *Neue Afrika-Strategie des BMZ: Jobs für die größte Jugendgeneration aller Zeiten-24.01.2023*. 01 Haziran 2023 tarihinde, <https://www.bmz.de/de/aktuelles/aktuelle-meldungen/neue-afrika-strategie-des-bmz-137724> adresinden erişildi.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2023ç). *DIE NEUE AFRIKA-STRATEGIE DES BMZ: Gemeinsam mit Afrika Zukunft*

gestalten. 01 Haziran 2023 tarihinde, <https://www.bmz.de/de/laender/bmz-afrika-strategie> adresinden erişildi.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2023d). *ZUSAMMENARBEIT MIT REGIONALORGANISATIONEN: Afrikanische Union*. 01 Haziran 2023 tarihinde <https://www.bmz.de/de/laender/afrikanische-union> adresinden erişildi.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ). (2023e). *Afrikanische Entwicklungsbank*. 02 Haziran 2023 tarihinde <https://www.bmz.de/de/ministerium/internationale-organisationen/afrikanische-entwicklungsbank> adresinden erişildi.

Doğan, R. (2021). Almanya'nın Afrika'daki Kurumları, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 145-161.

Engel, U. (2005). Deutschland, Afrika und die Entstehung gemeinsamer Interessen. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. (4/2005). 11-17.

Kayagil, M. E. (2020). *Küresel Yoksullukla Mücadele ve Kalkınma İşbirliği*. Ankara: Türk Metal Sendikası Yayınları.

Kevenhörster, P., Boom, D. (2009). *Entwicklungspolitik*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Korff, R. (1997). *Der Stellenwert der Entwicklungspolitik in der Bundesrepublik Deutschland (Working Paper Universität Bielefeld, Fakultät für Soziologie, No: 273)*, Bielefeld.

Nuscheler, F. (2007). *Entwicklungspolitik*. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf (Ed.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik* (ss. 672-683) içinde. Wiesbaden VS Verlag für Sozialwissenschaften.

OECD. (2023a). 30 Mayıs 2023 tarihinde <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TABLE1> adresinden erişildi.

OECD. (2023b). *Official development assistance (ODA)*. 01 Haziran 2023 tarihinde, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm> adresinden erişildi.

Schlegel, A. & Ziai, A. (2021). *Die deutsche Afrikapolitik: Erneuerung einer ungleichen Zusammenarbeit?*. Paris: Institut Français des Relations Internationales.

Schmidt, S. (2007). Afrika südlich der Sahara. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf (Ed.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik* (ss. 532-544) içinde. Wiesbaden VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2023). *ffentliche Entwicklungszusammenarbeit Deutschlands 1998 bis 2020*. 30 Mayıs 2023 tarihinde, <https://www.destatis.de/DE/Themen/Staat/Oeffentliche-Finanzen/Entwicklungszusammenarbeit/Tabellen/oeffentliche-entwicklungszusammenarbeit.html> adresinden erişildi.

Tetzlaff, R. (2018). *Afrika: Eine Einführung in Geschichte, Politik und Gesellschaft*. Wiesbaden: Springer VS.

Weigt, E. (1964). *Beiträge zur Entwicklungspolitik in Afrika: Zur aktuellen Problematik der Entwicklungsländer-Wirtschaftliche und soziale Probleme der neuen Staaten Ostafrikas*, Köln und Opladen: Westdeutscher Verlag.

THE PIONEERING IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE FINANCIAL ECONOMY

Selman DURAN*

ORCID: 0000-0002-2157-5706

Abstract: Extraordinary situations that suddenly and severely disrupt the flow of normal periods have more or less positive or negative consequences in many areas, from the area of origin to the environment. They can be caused by man-made issues such as terrorism, international trade wars, international economic integration, as well as natural events such as earthquakes and climate change. The Covid-19 pandemic that humanity is experiencing on a global scale can also be considered as a natural event due to its general structure, although there are serious doubts that it is a laboratory production. Unlike other unusual situations, pandemics are not among the situations that humanity experiences frequently, so new and comprehensive studies are needed to control and manage their effects and consequences. The aim of this study is to determine the state of the financial markets during the pandemic and to reveal the short-term effects of the pandemic on this area. Money and capital market instruments for this period are analysed using data from widely recognised international financial institutions. Despite all the measures taken, it was found that there were serious fluctuations in the financial markets in the early stages of the pandemic and that these fluctuations will continue to have an impact in the short and medium term. In the long term, the pandemic is expected to have a significant impact, especially on developing countries with high external financing needs, such as Turkey.

---

* Asst. Prof., Istanbul Medipol University, School of Business and Management Sciences, sduran@medipol.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1363939>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 21/09/2023
Kabul Tarihi: 24/10/2023

Atıf / Cite as: Duran, S. (2023). The Pioneering Impact of the COVID-19 Pandemic on the Financial Economy, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 203-223.

Keywords: Financial Economy, Money Policies, COVID-19.

COVID-19 SALGINININ FİNANSAL EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Öz: Normal ekonomik dönemlerin akışını aniden ve ciddi bir şekilde bozan olağanüstü durumlar, hem doğa olaylarından hem de insan kaynaklı faktörlerden kaynaklanabilir. Bu tür durumlar, genellikle beklenmedik bir şekilde ortaya çıkar ve ekonomik, sosyal ve politik sonuçlar doğurabilir. Terör saldırıları, ticaret savaşları, iklim değişikliği ve pandemiler gibi olağanüstü durumlar, dünya genelinde geniş kapsamlı etkilere yol açabilir. Doğal felaketler, yerel ekonomilere ve topluluklara büyük zarar verebilir. Depremler, seller, kasırgalar ve diğer doğa olayları, altyapıyı tahrip edebilir ve ekonomik kayıplara neden olabilir. Aynı şekilde, iklim değişikliği uzun vadeli etkilere yol açarak tarım, su kaynakları ve deniz seviyeleri gibi alanları etkileyebilir. Terörizm, güvenlik endişelerini artırabilir ve ticaret ile turizm gibi sektörlere zarar verebilir. Uluslararası ticaret savaşları, gümrük vergileri ve ticaret kısıtlamaları yoluyla ekonomileri etkileyebilirken, uluslararası ekonomik entegrasyon ülkeler arası ekonomik ilişkileri derinleştirebilir veya bozabilir. Covid-19 pandemisi gibi hastalık salgınları, dünya genelinde sağlık sistemlerini zorlayabilir ve ekonomik sıkıntılara neden olabilir. Bu tür olaylar, hızlı ve etkili müdahaleleri gerektirirken, aynı zamanda uzun vadeli hazırlık ve planlamaları da zorunlu kılar. Bu tür olağanüstü durumlarla başa çıkmak için toplumların kriz yönetimi becerilerini geliştirmesi ve uluslararası işbirliği önemlidir. Ayrıca, ekonomilerin ve toplulukların bu tür olaylara karşı daha dayanıklı hale gelmeleri için önleyici tedbirler alınmalıdır. Bu çalışmanın temel amacı, pandemi döneminde finansal piyasaların performansını değerlendirmek ve pandeminin bu sektöre olan kısa vadeli etkilerini analiz etmektir. Bu döneme ait finansal veriler, uluslararası finans kuruluşlarının verileri kullanılarak incelenmiştir. Pandemiye yönelik alınan önlemlere rağmen, salgının ilk aşamalarında finansal piyasalarda önemli dalgalanmaların meydana geldiği ve bu dalgalanmaların kısa ve orta vadede etkisini sürdüreceği sonucuna varılmıştır. Uzun vadede ise, özellikle dış finansman ihtiyacı yüksek gelişmekte olan ülkeler gibi bölgeler üzerinde pandeminin ciddi bir etki yaratacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Ekonomi, Para Politikaları, COVID 19.

GİRİŞ

In the last days of 2019, it was declared as an epidemic threatening global public health by the World Health Organization as it spread to 18 countries about a month after its emergence in Wuhan, China (WHO, 2020). Following the official declaration of the pandemic, countries and international organizations started to determine and announce their strategies and road maps to combat the pandemic. It is seen that the majority of countries, except for a few exceptions, have decided to close international transportation routes for human transportation and to severely limit domestic transportation opportunities.

As a natural consequence of all these processes, economic activities and financial markets have been significantly affected since the beginning of the pandemic. There is an interaction process that starts with tourism and transportation activities and then spreads to related sectors such as hotel management, food and beverage, entertainment and then to all sectors. Furthermore, even health services outside the epidemic departments have come to a standstill as all facilities support the fight against the pandemic.

In this section, the economic impacts of the Covid-19 pandemic will be analyzed both globally and in Turkey on a macro and micro level. Since the pandemic is still ongoing, the evaluations to be made are not final, but can be considered as an assessment of the situation in terms of the point reached and predictions for future processes. It should also be noted that the world is in the midst of a serious pandemic storm at the time this report was prepared, and the authors of this report are actually experiencing the same process.

1. GENERAL GLOBAL OUTLOOK

Covid-19 can be defined as a full global pandemic that has the characteristics of the age we live in with its emergence, contagiousness, spread and the lack of precise and clear information despite the millions of data about it. Although the world has experienced outbreaks such as the 1918 Spanish flu, 1957 Asian flu, 1968 Hong Kong flu, 2002-2003 SARS, 2009 Avian flu, 2012 MERS and 2013-2014 Ebola, none of them left such deep and severe effects as Covid-19 in the global context. In fact, in the first six months after December 2019, which is considered as the beginning of the pandemic, the total number of patients spread to all continents and countries and the total number of deaths from the disease exceeded 10 million and the total number of deaths from the disease exceeded half a million. Although such large numbers were also seen in other outbreaks, it is seen that they did not cause such widespread effects in such a short time (Baldwin & Mauro, 2020: 5-6).

In the first economic sense, many businesses had to stop their production activities due to measures such as travel restrictions, curfews, import restrictions and bans taken by governments after the shortage and price increases of health supplies and equipment goods such as masks, cologne, respirators, which were urgently needed related to Covid-19. The pause in international trade and uncertainty about when it would resume led to a sharp drop in energy prices. Moreover, oil prices were negative. Production in the services and related manufacturing sectors, which are heavily dependent on labor, came to a grinding halt. This situation caused wholesale and retail trade sectors to have problems in the supply of goods in a short period of time, which led to price movements.

As a result of the measures taken by the state administrations, media, e-commerce companies and internet-based IT companies started to come to the fore as people who were confined to their homes by the pandemic started to look for ways to meet their needs without leaving their homes. Due to the intense demand for Covid-19-related health products, rapid investments and support emerged in areas such as pandemic hospitals, respirator companies, disinfectant companies.

Governments had to announce support and incentive packages to relieve the economy while experiencing serious declines in tax revenues, one of the main revenue items, due to the decline in production and commercial activities. This led central banks to print money for nothing. When the increase in prices due to the decrease in production was added to the increase in prices due to the printing of free money, an increase in inflation was inevitable.

In the light of all these indicators and projections, it is seen that the Covid-19 pandemic will have serious effects on the global economy both in the short term and in the long term. The predictions of international organizations related to the global economy in this context pose threats that cannot be underestimated. According to the assessments made by the IMF in June 2020, the global economy is expected to shrink by approximately 5%, and it is stated that the effects of the pandemic will be more severe compared to previous estimates (IMF, 2020: 1). On the other hand, the Asian Development Bank predicts that the cost of the pandemic to the global economy will be between \$ 2 and \$ 4.1 trillion (ADB, 2020: 3). In addition, the World Bank predicted that Covid-19 will cause the deepest economic recession since the Second World War and an increase in extreme poverty, and that the world economy will contract by 5.2%. Around 80 percent of the world's informal workers, 1.6 billion people, will face closures and slowdowns in sectors such as wholesale and retail, food and hospitality, tourism, transport and manufacturing (WB, June 2020: vi). Furthermore, according to the International Labor Organization, the global decline in working hours in the first quarter

of 2020 will result in the loss of 130 million full-time jobs compared to the last quarter of 2019 and will likely be equivalent to more than 300 million full-time jobs in Q2 2020 (ILO, 2020:).

In addition to all these, it would be appropriate to take into account the situation of the global economy before the pandemic starts and to address these evaluations accordingly. It is seen that the general economic indicators before the pandemic did not go to the desired and expected points even if this process never happened in terms of future projections. Considering the upward trend in unemployment rates, the inflation and interest rate problems especially in developing countries, and the increasing inequalities in income distribution, it pointed to a negative trend regardless of the pandemic. When structural economic problems were added to this, it was predicted that a serious economic crisis awaited the global economy even without the pandemic. In a way, the pandemic has actually masked these problems.

1. 1. Trade Volume and Economic Growth during the Pandemic

As of the first quarter of 2020, the beginning of the pandemic, there has been a remarkable break in terms of growth worldwide. Due to increasing population numbers and development expectations, the growth imperative, especially in less developed and developing countries, is causing serious concern due to this break. Failure to achieve stable and sufficient growth rates marks a critical point in terms of employment and poverty.

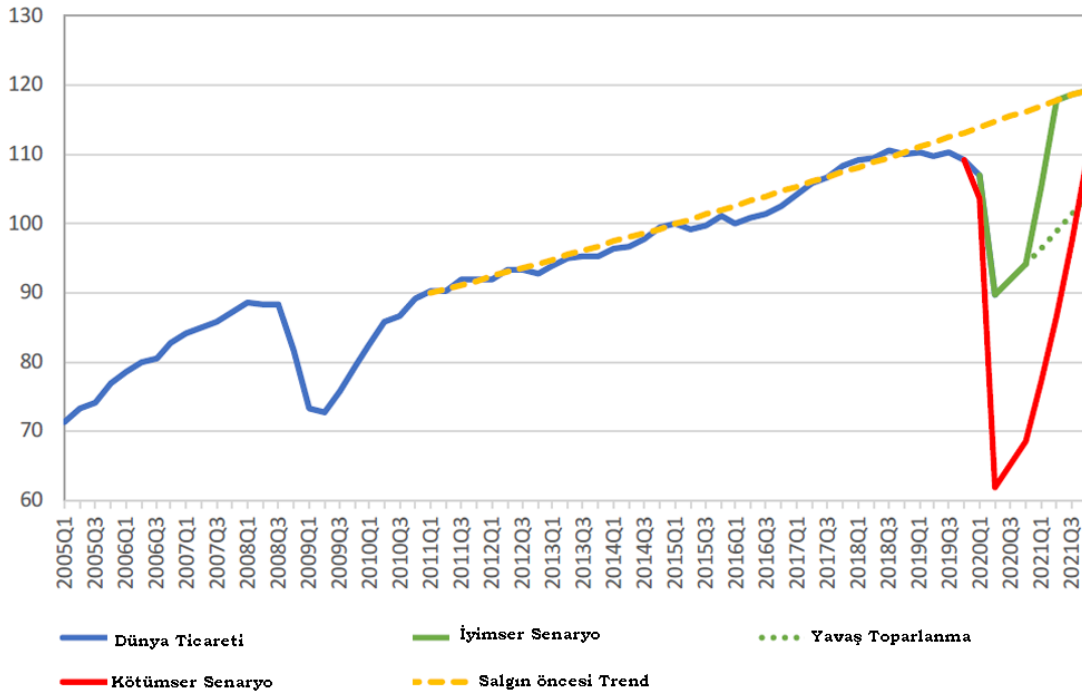
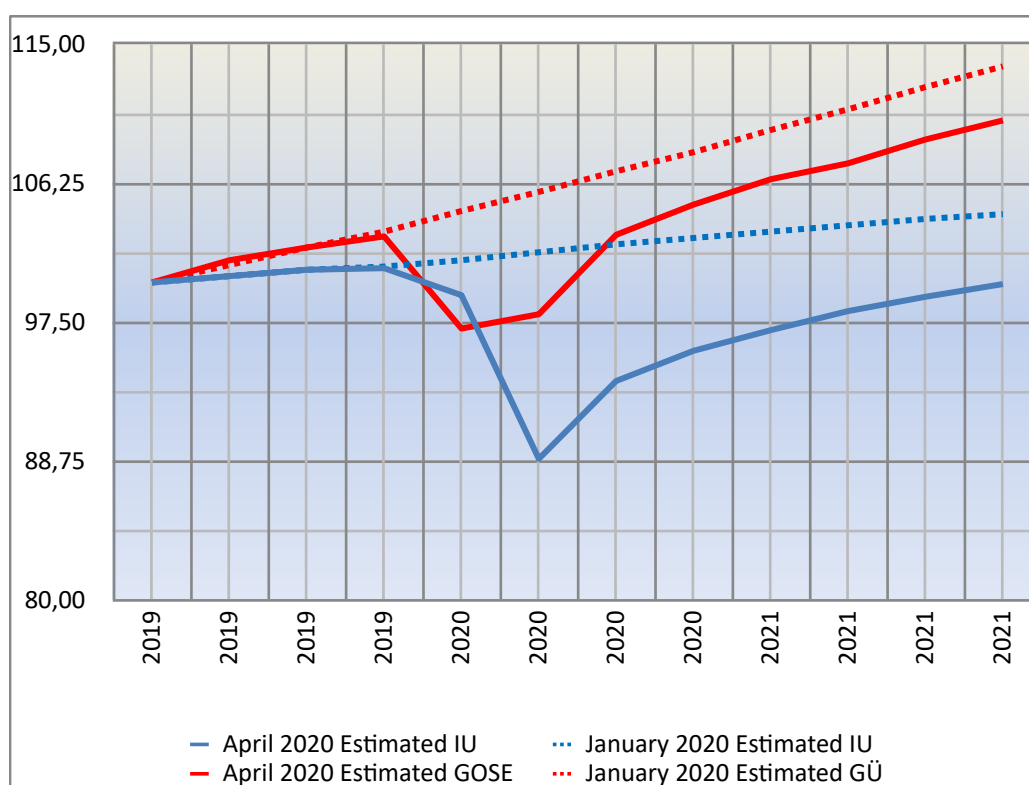

Figure 1: World Trade Volume Development and Scenarios After Covid-19 Pandemic (Index 2005=100)

Source: (WTO, 2020)

As can be seen from the figure, according to WTO statistics, the volume of commodity trade decreased by 3% on an annual basis in the first quarter of 2020. Preliminary estimates for the second quarter, when the measures taken due to the pandemic affect a large part of the global population, point to an annual decline of around 18.5%. These declines are historically large, but could have been much worse. The WTO's annual trade forecast on April 20, in light of the great uncertainty about the severity and economic impact of the pandemic, set out two plausible paths: A relatively optimistic scenario in 2020, in which world commodity trade volumes would contract by 13%, and a pessimistic scenario in which trade would fall by 32%. Looking ahead to 2021, however, adverse developments, including a second wave of the COVID-19 pandemic, weaker-than-expected economic growth, or government trade restrictions, could lead to trade volumes falling short of previous forecasts.

Figure 2: Global Growth Projections Before and After the Pandemic

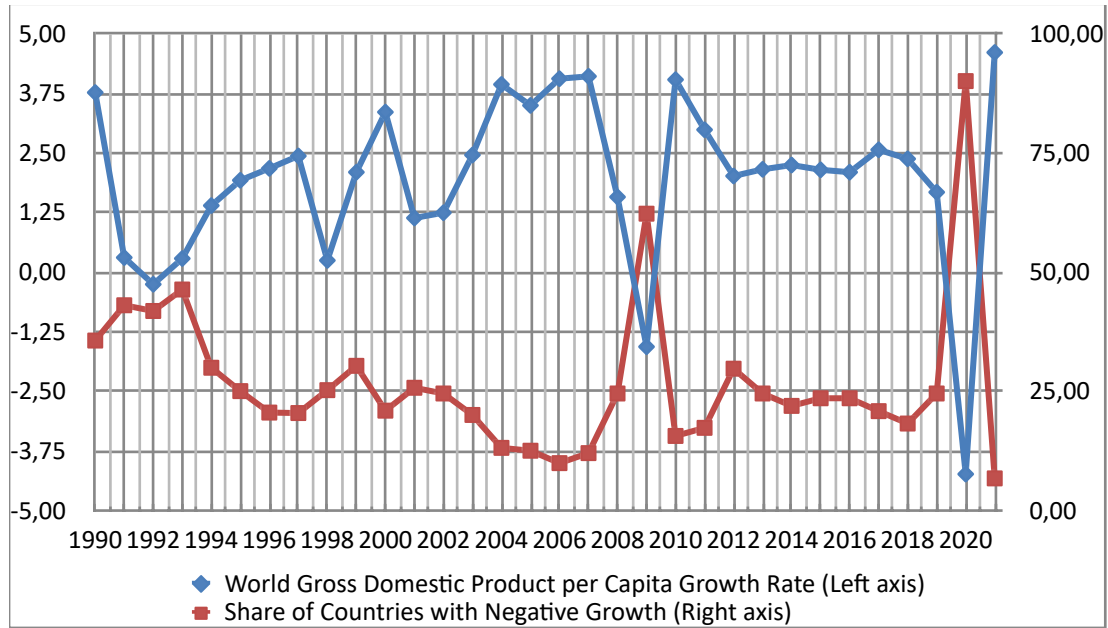
2019 Q1 Base period accepted. EM: Developing Countries, DM: Developed Countries

Source: IMF

As it is seen from the figure, based on the first quarter of 2019, while the expectations before the pandemic were that global growth would continue steadily, the pandemic signaled a serious economic fluctuation. Despite the volatility, a rapid recovery is expected in developing countries, while the recovery in developed countries is expected to last until the end of 2021. Although a rapid recovery process is foreseen for developing countries, the risk of recurrence of the pandemic increases the possibility

of economic stagnation in all countries of the world with a sharper acceleration of the fluctuation.

Figure 3: World Gross Per Capita GDP Ratio and Countries with Negative Growth

Source: IMF

Between 1990 and 2020, countries had negative growth rates of 25-30% on average. If the 2020 forecast is ignored, it is seen that this rate occurred at a maximum of 62% during the 2009 financial crisis. As a result of the pandemic, the expectation for 2020 is predicted to be realized far beyond this with 90%. This means that 90% of the world's countries will experience negative growth rates. What is more serious is that 1/3 of the world's countries are already condemned to negative growth rates over a 30-year period. Despite their large numbers, these countries are weak in terms of economic impact and therefore their contribution to the world growth rate is limited. However, the persistence of this situation and its effects on income distribution is a problem that economists need to deal with.

In this 30-year period, it is observed that the world economy had a growth rate of approximately 2% in terms of gross product per capita. Even without the pandemic, there has been a downward trend since 2017. Although the last decade has not been as volatile as before 2010, the world has not been able to achieve the required growth rates and a comprehensive solution to the issues of unemployment and poverty has not been produced.

In order to calm the environment of fear and panic that emerged in societies during the Covid-19 outbreak, and to slow down the spread of the virus, which spread very quickly, first of all, international travel was restricted and travel within countries was restricted, and then curfews were imposed in many countries. Likewise, in Turkey,

in addition to all similar measures, the activities of businesses and social areas such as restaurants, cafes, children's playgrounds, entertainment venues, beach promenades, picnic areas, etc. were temporarily suspended. In this way, during the pandemic process, approximately similar measures were taken in all countries to prevent the spread of the virus and ensure social security (Eryüzlü, 2020: 13). Although the effects of these measures are seen in the short term, what they will cause in the long term is also a matter of evaluation. The widespread establishment of cleanliness practices and increased measures to be embedded in society is seen as a low-cost and highly effective method that can reduce the degree of transmission and thus reduce social and economic costs. These measures, which are extremely useful in controlling the spread of the virus, have led to the immediate cessation of many consumer expenditures (McKibbin & Fernando, 2020: 25-26). Due to the restrictions imposed by the governments, there has been a significant decline in demand, especially in food and beverage services, travel, accommodation and textile businesses. Based on this, it can be stated that the demand for social expenditures has decreased especially and primarily. According to data from the Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey (TOBB), the number of companies opened in March 2020 in the accommodation and food services sector in Turkey decreased by approximately 15% compared to the number of companies opened in March 2019 (TOBB, 2020).

1. 2. Current Account Balance, Inflation and Employment

The social groups most affected by crisis periods in terms of depth and periodicity are undoubtedly the poor and low-income groups. These groups, who do not currently have sufficient resources in terms of jobs and income, become poorer due to the shrinking economies caused by the crisis. During the last 40 years of the global liberal capitalist system, this situation has progressed to the detriment of low-income groups.

As can be seen from the table, there is no country that can achieve positive growth by the end of 2020, except China, India and some low-income countries. Even those countries that have achieved positive growth have achieved very low growth rates compared to previous years. In particular, large economies such as the US, Japan, Germany and France are expected to shrink by more than 5%. According to the IMF's forecasts, while a rapid recovery is envisaged in almost all countries of the world, it is not clear how this recovery will be realized (IMF, 2020: 5).

In 2020, it is accepted that the gross national product will be below -5%, especially in developed countries. In fact, leading European economies such as Italy, Spain, France and Germany will see declines exceeding 9%. It would be overly optimistic to expect the effects of this situation to disappear within a year and reach

positive growth figures again. In particular, it should not be overlooked that a second wave of the pandemic could have much deeper and long-term effects.

	GDP			INFLATION RATE ¹			CURRENT ACCOUNT BALANCE ²			UNEMPLOYMENT RATE ³		
	2019	2020*	2021*	2019	2020*	2021*	2019	2020*	2021*	2019	2020*	2021*
Europe Region	1.2	-7.5	4.7	1.2	0.2	1	2.7	2.6	2.7	7.6	10.4	8.9
Germany	0.6	-7	5.2	1.3	0.3	1.2	7.1	6.6	6.7	3.2	3.9	3.5
France	1.3	-7.2	4.5	1.3	0.3	0.7	-0.8	-0.7	-0.6	8.5	10.4	10.4
Italy	0.3	-9.1	4.8	0.6	0.2	0.7	3	3.1	3	10	12.7	10.5
Spain	2	-8	4.3	0.7	-0.3	0.7	2	2.2	2.4	14.1	20.8	17.5
Luxemburg	2.3	-4.9	4.8	1.7	0.7	1.5	4.5	4	4.4	5.4	7.7	6.8
England	1.4	-6.5	4	1.8	1.2	1.5	-3.8	-4.4	-4.5	3.8	4.8	4.4
Switzerland	0.9	-6	3.8	0.4	-0.4	0.6	12.2	7.2	8.8	2.3	2.7	2.6
Russia	1.3	-5.5	3.5	4.5	3.1	3	3.8	0.7	0.6	4.6	4.9	4.8
Turkey	0.9	-5	5	15.2	12	12	1.1	0.4	-0.2	13.7	17.2	15.6
Asia	4.6	0	7.6	2.7	2.5	2.5	1.8	1	1.2	...	...	...
Japan	0.7	-5.2	3	0.5	0.2	0.4	3.6	1.7	1.9	2.4	3	2.3
S. Korea	2	-1.2	3.4	0.4	0.3	0.4	3.7	4.9	4.8	3.8	4.5	4.5
China	6.1	1.2	9.2	2.9	3	2.6	1	0.5	1	3.6	4.3	3.8
India	4.2	1.9	7.4	4.5	3.3	3.6	-1.1	-0.6	-1.4	...	...	...
Indonesia	5	0.5	8.2	2.8	2.9	2.9	-2.7	-3.2	-2.7	5.3	7.5	6
Malaysia	4.3	-1.7	9	0.7	0.1	2.8	3.3	-0.1	1.7	3.3	4.9	3.4
USA	2.3	-5.9	4.7	1.8	0.6	2.2	-2.3	-2.6	-2.8	3.7	10.4	9.1
Mexico	-0.1	-6.6	3	3.6	2.7	2.8	-0.2	-0.3	-0.4	3.3	5.3	3.5
Brazil	1.1	-5.3	2.9	3.7	3.6	3.3	-2.7	-1.8	-2.3	11.9	14.7	13.5
Argentina	-2.2	-5.7	4.4	53.5	...	...	-0.8	...	...	9.8	10.9	10.1
Colombia	3.3	-2.4	3.7	3.5	3.5	3.2	-4.3	-4.7	-4.2	10.5	12.2	11.9
Chile	1.1	-4.5	5.3	2.3	3.4	2.9	-3.9	-0.9	-1.8	7.3	9.7	8.9
Uruguay	0.2	-3	5	7.9	8.8	7.9	0.2	-2.5	-3.1	9.4	10.5	8.1
Iran	-7.6	-6	3.1	41.1	34.2	33.5	-0.1	-4.1	-3.4	13.6	16.3	16.7
Pakistan	3.3	-1.5	2	6.7	11.1	8	-5	-1.7	-2.4	4.1	4.5	5.1
Sudan	-2.5	-7.2	-3	51	81.3	91.1	-14.9	15.2	-11.8	22.1	25	22
Israel	3.5	-6.3	5	0.8	-1.9	0.5	3.5	3.5	3.2	3.8	12	7.6
Sub-Saharan Africa	3.1	-1.6	4.1	8.4	9.3	7.6	-4	-4.7	-4.2	...	...	...
Nigeria	2.2	-3.4	2.4	11.4	13.4	12.4	-3.8	-3.3	-2.5	...	...	...
South Africa	0.2	-5.8	4	4.1	2.4	3.2	-3	0.2	-1.3	28.7	35.3	34.1
Senegal	5.3	3	5.5	1	2	1.9	-9.1	11.3	11.4	...	...	...

Low Income Countries	5.6	1.6	4.9	9.7	11.2	5.8	-6.7	-8	-7.5	...	...	...
Ethiopia	9	3.2	4.3	15.8	15.4	9.1	-5.3	-5.3	-4.6	...	...	...
Kenya	5.6	1	6.1	5.2	5.1	5	-4.5	-4.6	-4.4	...	...	...

Table 1: GDP, Current Account Balance, Inflation and Unemployment Rates during and after the Pandemic

* IMF estimated data

1 Annual average rate of increase in consumer prices

2 Ratio to gross national product

3 Definitions of unemployment may therefore differ between countries

Source: (IMF, 2020)

One of the most critical issues here is the inflation factor. Although serious contractions occurred in almost all sectors during the pandemic period, there was no decline in prices as production came to a standstill, on the contrary, price increases occurred in certain sectors in developing countries due to foreign dependency. Exchange rate pressure increases the prices of imported products and leads to higher inflation. In some underdeveloped countries, it is obvious that the situation will become more problematic.

Since the pandemic has a widespread impact on the whole world, no major changes are expected in the current account balance. It is thought that countries will implement policies to utilize their domestic capacities and encourage more local production on the occasion of the pandemic. Here, countries that can recover quickly from the pandemic and develop comprehensive and sound economic policies will be able to stand out in terms of exports.

While unemployment is one of the most fundamental problems threatening the global economy, it stands out as a bigger problem due to the pandemic. Even in some European countries and the United States, unemployment is estimated to exceed 10%. What is even worse is that this situation does not seem to improve in a short time. This high unemployment rate is expected to have negative effects on other indicators. For governments, unemployment and the fight against it will be the main economic theme of the next few years.

Spain, among developed countries, and South Africa, among developing countries, are facing a severe unemployment situation. Especially for Spain, the damage caused by unemployment of around 20% and continuing for years will be difficult to compensate for many years. The situation in Sudan and South Africa is even more dire.

As a result of the sudden changes in demand and supply during the pandemic, there are significant declines in production (Guerrieri et al. 2020: 2). Production

declines will also be reflected as an increase in the unemployment rate. In its May 2020 forecast, the International Monetary Fund (IMF) forecasts an unemployment rate of 8.3% for the end of 2020, compared to an average of 4.8% in developed economies in 2019. For Turkey, it forecasts an unemployment rate of 17.2% for the end of 2020, up from 13.2% in 2019. This forecast means that approximately 1.3 million people will be unemployed in Turkey in 2020.

1. 3. Inflation and Monetary Policies

The general trend of the pandemic period is seen as a decline in prices due to the contraction in global demand. Especially the declines in metal and energy products, which are the basic elements of the manufacturing industry, draw attention. Since China, the world manufacturing base, was also the starting point of the pandemic, the low demand in its exports brought the factories to a standstill. As a result, energy demand decreased and energy stocks started to increase rapidly, all over the world, particularly in China. In this context, the limited storage possibilities of energy and the high cost of stopping production are important factors. Surprisingly, crude oil prices have also seen negative prices, that is not a common fact throughout history. Subsequently, serious declines were observed in the basic elements of manufacturing.

Table 2: Inflation Rates in Developed and Developing Countries (Annual Change in Consumer Prices %)

Country	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 T	2021 T
USA	0.524	0.714	2.171	2.171	1.911	1.902	0.784	2.417
Germany	0.202	0.201	1.707	1.481	1.751	1.530	0.203	1.340
Argentina	23.915	n/a	n/a	24.796	47.646	53.832	n/a	n/a
Brazil	6.408	10.673	6.288	2.947	3.745	4.306	3.010	3.268
China	1.500	1.600	2.100	1.800	1.900	4.500	0.953	2.983
France	0.1	0.301	0.819	1.258	1.908	1.623	-0.698	1.321
S. Africa	5.325	5.281	6.724	4.717	4.920	3.745	0	4.334
India	5.272	5.259	3.569	4.594	2.465	5.766	2.734	3.849
England	0.911	0.056	1.209	3.027	2.275	1.415	1.018	1.945
Spain	-1.041	0.017	1.570	1.112	1.183	0.788	-0.988	1.394
Italy	0	0.1	0.497	0.989	1.175	0.484	0.24	0.655
Japan	2.504	0.157	0.286	0.553	0.826	0.478	n/a	0.362
K. Korea	0.833	1.132	1.337	1.408	1.321	0.738	-0.3	0.9
Russia	11.362	12.908	5.375	2.523	4.269	3.046	3.793	2.887
Turkey	8.170	8.808	8.533	11.920	20.302	11.836	12.000	12.000

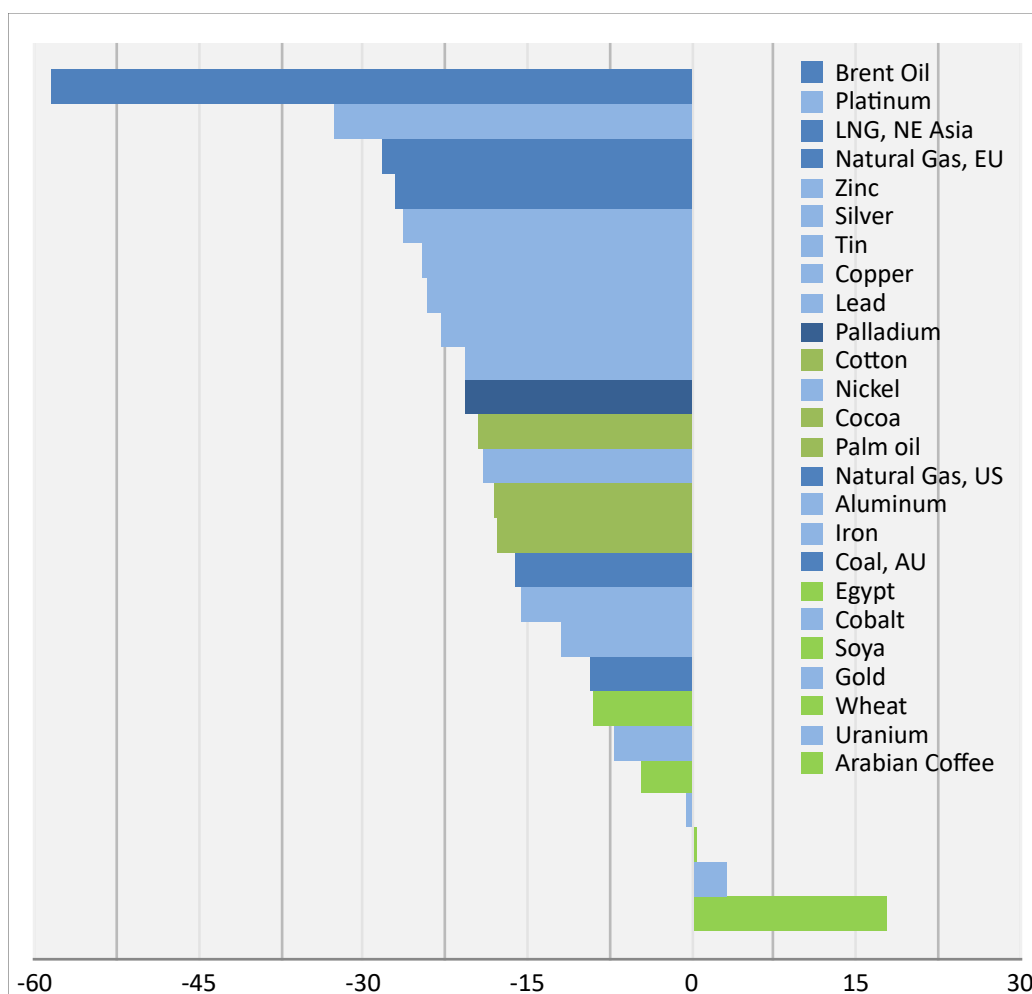
T: IMF forecast

Source: IMF, *World Economic Outlook Database*, April 2020

As can be seen from the table, inflation rates in almost all countries are expected to decline slightly in 2020, followed by significant increases in 2021. Especially in the second half of 2020, the contraction in demand due to restrictions such as lockdowns caused by the pandemic may cause a slight decline in inflation. However, this decline may actually be a harbinger of a crisis rather than a healthy economy. The expectation of a rise in 2021 can also be shown as evidence of this. Considering the concentration of countries such as Germany, China, France, etc., which account for most of the world's exports, it will be inevitable that this inflation increase will have significant effects on other countries as well.

As can be seen in the figure, energy products such as oil, natural gas and LNG lost around 50% of their value. Base metal industry products such as platinum, zinc, copper, aluminum and iron also fell between 40% and 17%. It is observed that the knife-like cut in industrial production is the main factor in these declines. Food prices were relatively less depreciated as they are the raw material for basic necessities.

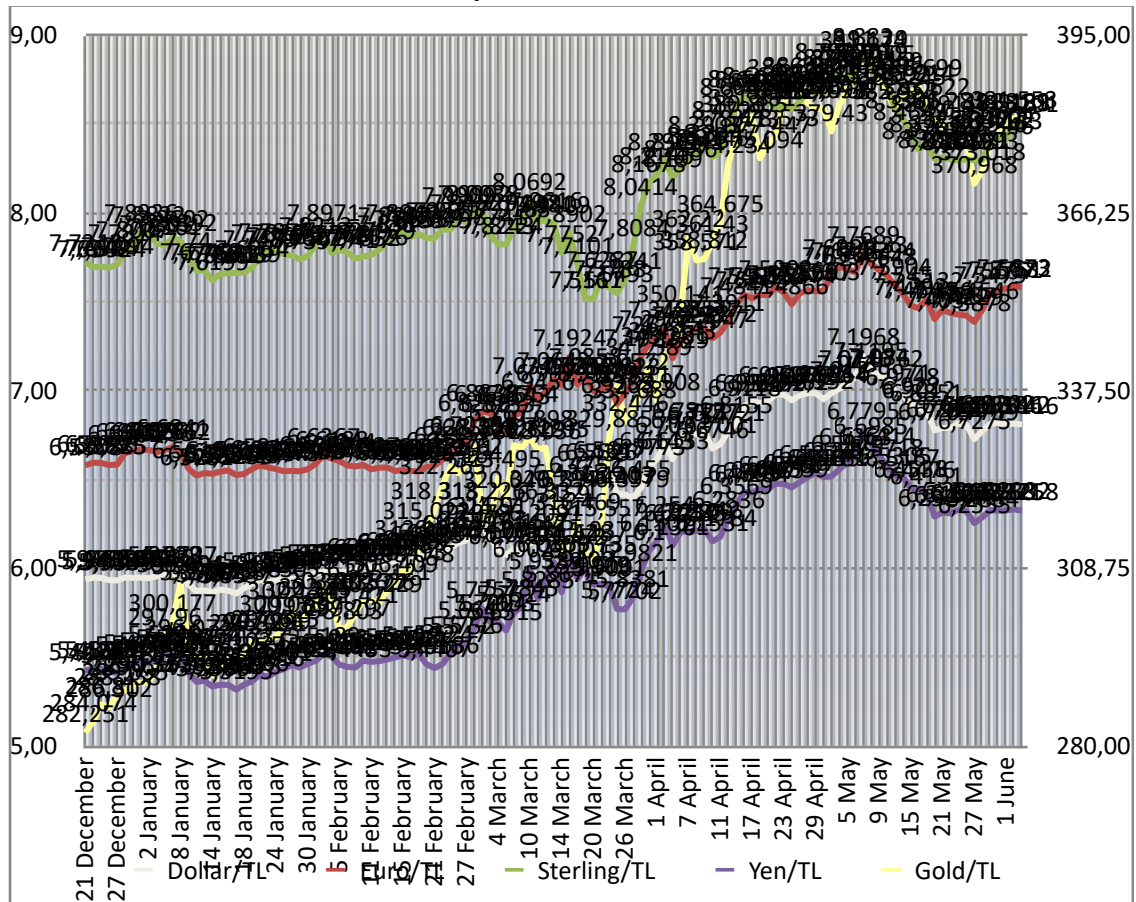
Figure 4: Changes in Global Commodity Prices (%)

Source: IMF

On the other hand, despite the decline in prices in dollar terms, the relative value of the dollar, gold and other highly convertible currencies against other currencies does not allow any decline in prices. In addition, energy and iron-steel products, whose prices fell sharply during the height of the pandemic, have recently recovered significantly. Prices suppressed due to health concerns and postponed needs will inevitably lead to price increases in the following periods.

2. IMPACT OF COVID-19 ON TURKISH FINANCIAL MARKETS

2. 1. Inflation and Monetary Policies

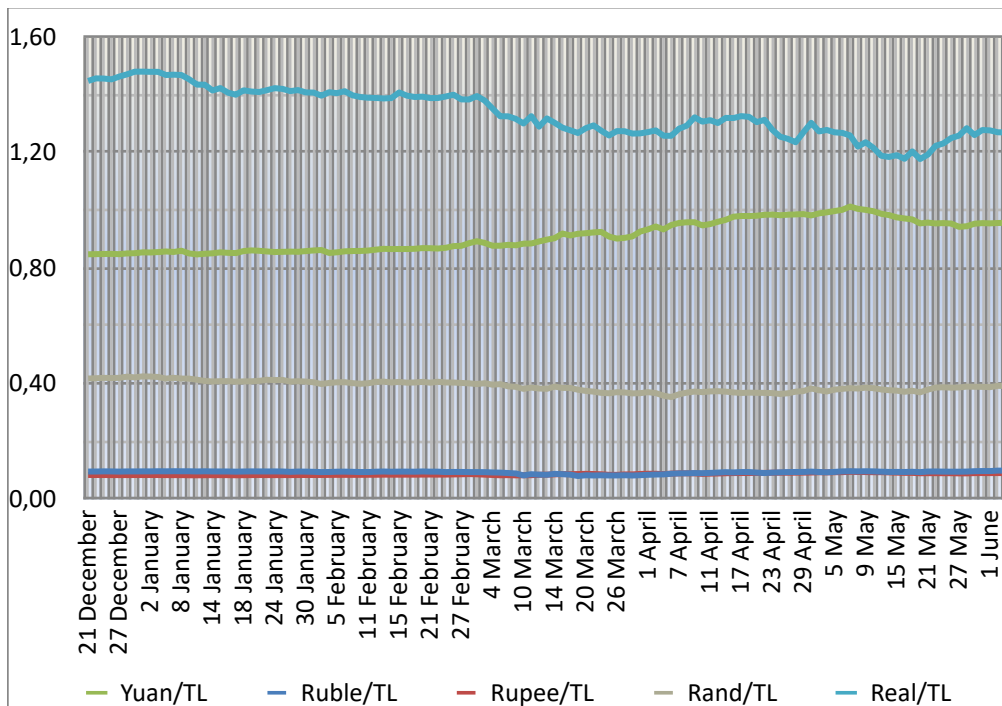

Figure 5: Course of Exchange Rates (Left Axis) and Gram Gold Price (Right Axis) during the Pandemic Period

Source: TCMB

As can be seen from the figure, the Turkish Lira depreciates against all developed country currencies. While the rate of depreciation for the Dollar, Euro and Yen is around 15%, there is a slightly lower depreciation of around 10% in Sterling. However, the highest rate of depreciation is seen in gold with 35%. Here, it is possible to think that the effect of the fact that gold is considered as a safe haven in such crisis situations globally is great.

Especially from the end of March until May 6, the increase in exchange rates and gold prices gained significant momentum, reached a peak and then retreated from there. Considering that Covid-19 cases and deaths in Turkey started to rise during this period and reached a peak in late April, it is thought that there is a correlation between exchange rates and the depreciation of the Turkish Lira. The critical issue here is that in countries with currencies that appreciate against the Turkish Lira, it is the Turkish Lira that depreciates while the pandemic causes more severe consequences. In fact, the main reason for this depreciation in the Turkish Lira is not the pandemic, but the financial difficulties caused by the economic problems that may arise as a result of the pandemic. Here, the currencies of developed countries can be considered as an indicator. However, it may be more appropriate to consider the currencies of developing countries to compare the Turkish Lira.

Figure 6: The Course of Emerging Market Currencies during the Pandemic

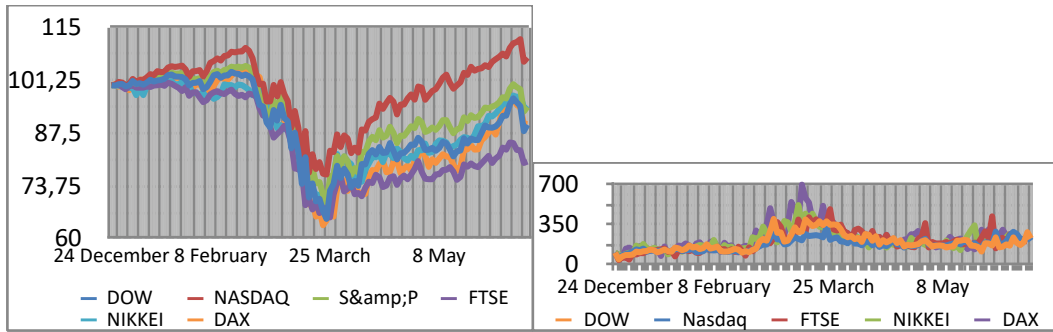
Source: TCMB

During the pandemic period, the Turkish Lira maintained its value to a large extent against emerging currencies. While the Rand and the Rupee formed a similar graph with the Turkish Lira in the said period, the Real depreciated. It is clearly seen that the Yuan, the currency of China, the starting point of the outbreak, positively diverged from emerging economies.

It can be said that structural financing problems caused by economic problems due to the pandemic rather than the direct effects of the pandemic stand out in developing countries. It is clearly seen that China has become a more active actor in the global system, similar to developed countries.

2. 2. Capital Markets

As in other areas of social and economic life, the Covid-19 pandemic has been effective in capital markets. Just as some areas such as informatics, communication, social media in the real sector were positively affected by the pandemic, and some areas such as tourism, transportation and accommodation were positively affected, similar situations were observed in financial markets.

Figure 7: Stock Indices (left) and Volumes (right) of Developed Economies during the Covid-19 Pandemic (Base=23 December)

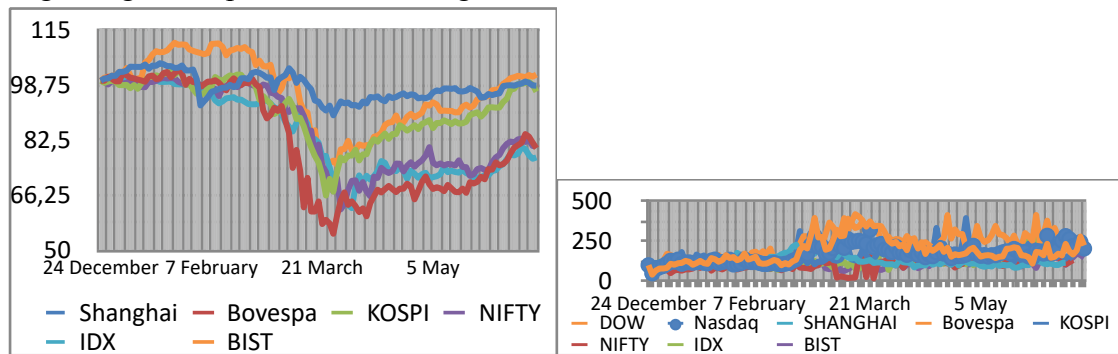
Source: (Investing.com, 2020)

Since the second half of February, when the pandemic began to spread globally and make its effects felt in the context of health, the capital markets of developed countries began to experience sharp declines. As a result of these declines, serious losses between 23% and 37% occurred in all stock markets at the end of about a month, and it is seen that starting from the end of March, a relatively slower recovery process has started. Although a similar pattern was observed across all stock markets, there were significant differences in terms of the degree of impact and the recovery process.

It is easily noticeable that the Nasdaq stock exchange, which is considered the world's leading technology stock exchange and includes technology giants such as Apple, Google, Microsoft, Oracle, Amazon and Intel, has many aspects that differ from all other stock exchanges in this pandemic process. Especially in the 3rd week of March, when the rate of decline reached its lowest points, all stock exchanges suffered losses of over 30%, while Nasdaq entered a rapid recovery process after a maximum loss of 23%. In a period of almost a month, it reached the values where the epidemic first started again, and even managed to exceed its pre-epidemic value. It should be noted that this situation supports the assessments that the pandemic provided a significant advantage for technology firms. Considering that services such as education, banking, communication, etc., where work is done online from home to the extent possible, are web-based in nature, it can be seen that this situation is normal.

In contrast to the Nasdaq Stock Exchange, the DAX index, which includes mainly industrial manufacturing companies, and the UK FTSE index, which includes

mainly energy and electronics companies, were negatively affected. Although this situation has dimensions stemming from the industrial and energy sectors, it may also be related to the domestic economic conditions of the countries. On the other hand, it should also be considered that the effects of the pandemic on the markets may vary depending on areas other than the economy, such as the health and population structure of countries, measures taken, etc. In addition, the fact that the trading volumes of all stock exchanges, except Nasdaq, showed significant increases during the period when the pandemic reached peak values shows that losses were also supported by volume. In particular, the fact that the DAX index reached 7 times more volume compared to the beginning of the pandemic did not go unnoticed.

Figure 8: Emerging Economies Stock Indices (left) and Volumes (right) during the Covid-19 Pandemic (Base=23 December)

Source: (*Investing.com, 2020*)

The stock market indices of emerging economies reacted similarly to the indices of developed countries in the periods when the pandemic worsened globally and suffered losses in value. However, the level of impact was more severe in developing countries and the loss rates were between 25% and 45%, except for the Chinese stock market. Despite the fact that China was the starting point of the pandemic, the Shanghai stock market diverged positively from other stock markets. In two separate periods - the first in early February, when Covid-19 cases increased rapidly in China, and the second at the end of March, when Covid-19 cases increased rapidly globally - it is seen that the maximum loss was around 10%, followed by a horizontal recovery process.

Turkey's BIST index and Korea's KOSPI index also posted losses of around 30% towards the end of March, although they diverged significantly from the stock markets of other emerging economies. Although the BIST index was initially higher, by mid-June both indices followed a similar pattern by recovering their losses. This may be attributed to the fact that Turkish financial markets were undervalued before the pandemic and did not suffer many casualties at the beginning of the pandemic. Among the stock market indices of emerging economies, the Brazilian stock market Bovespa Index was the most negatively affected. The Indian stock market NIFTY and the Indonesian stock market IDX indices also followed a similar pattern to the Bovespa

index. As of the first half of June, these three stock markets are still down by 20% and are expected to recover at a relatively slower pace.

In terms of volume, the Brazilian and Korean stock markets were relatively higher than other emerging markets at the peak of the pandemic and the losses were reinforced by volume. On the other hand, the Indian stock market remained at very low levels in terms of trading volume.

Just as the effects of the pandemic differed from sector to sector in real markets, it is observed that sectors in financial markets also partially differed from each other. However, it should not be overlooked that all sectors suffered significant losses during the peak of the pandemic. Considering the sectoral indices within the BIST, it is observed that the information technologies and services sectors have entered a recovery process that has exceeded the periods when the pandemic started. Similarly, the electricity, petro-chemical and machinery industry sectors have compensated for their losses. On the other hand, it is noteworthy that the banking sector is still hovering at lower values as of mid-June.

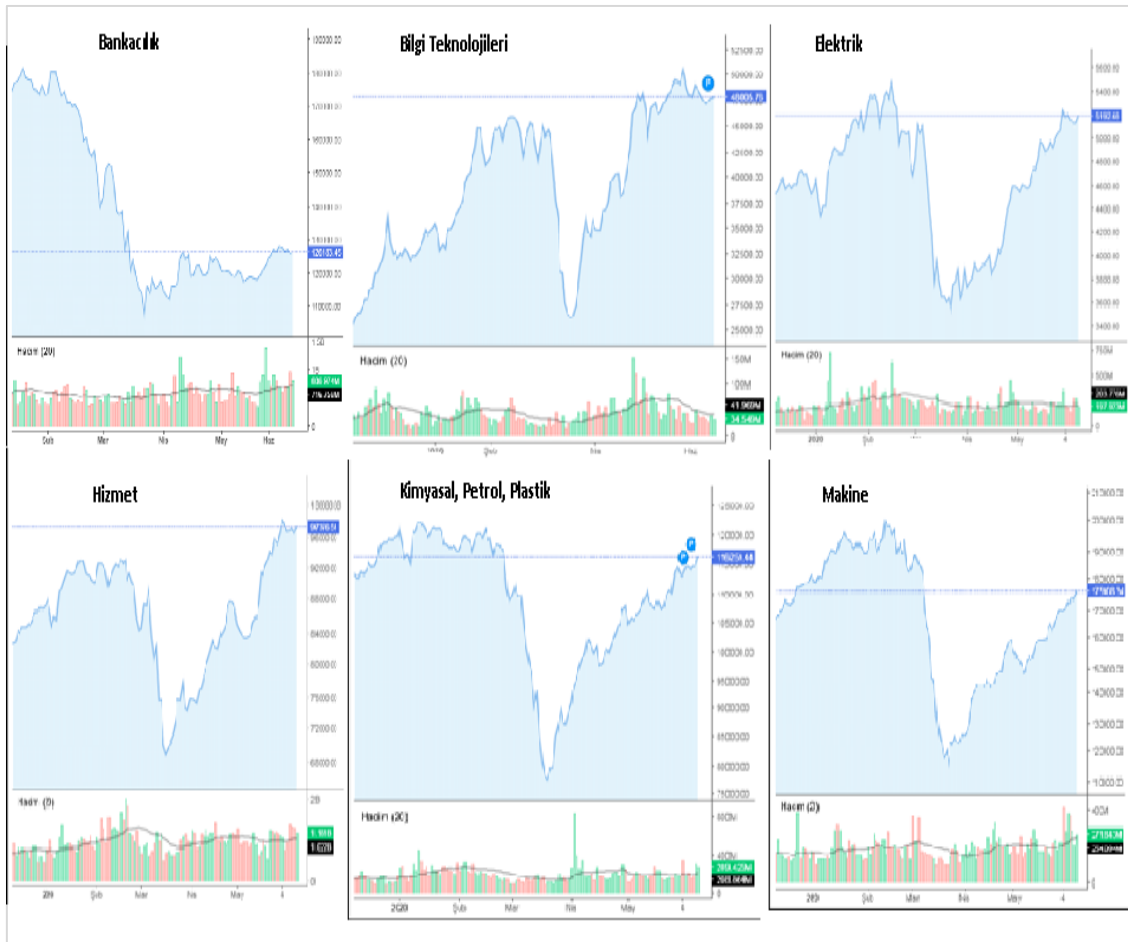

Figure 9: BIST Sectoral Indices during the Covid-19 Pandemic

Source: Compiled from PDP and BIST data.

2. 3. Fundamental Uncertainties Awaiting Financial Markets

As in other areas, there is widespread uncertainty about the persistence of the effects of the pandemic on the economy over time, the extent and depth to which they will continue, and when and how they will end. Forecasts depend on the depth of the contraction in the second quarter of 2020 (for which full data are not yet available) and the magnitude and persistence of the negative shock. These, in turn, depend on several uncertain factors (IMF, 2020):

First, "the duration of the pandemic and associated constraints" comes to mind. Spreading the pandemic over months or years will naturally increase the measures and restrictions to be taken and spread them over a longer period. Accordingly, longer and more permanent damage to economic indicators is likely to occur. On the contrary, the discovery of a vaccine for Covid-19 or a mutation of the virus that will reduce the level of contagiousness and lethality will cause positive expectations in the economy and increase the possibility of rapid recovery.

Second, "voluntary social distancing that will affect expenditures" can be considered. The measures that people will take to prevent the transmission of the disease and the increase in the level of social awareness on this issue will lead them to postpone their non-priority needs such as entertainment, vacation and travel, and will negatively affect the sectors that produce in this field. Worse still, it will cause them to consume more minimally in their primary needs such as education and health, which have a high weight. This will mean a further contraction of the economy.

Another factor is the "ability of displaced workers to find employment in different sectors". There may be a shift from sectors negatively affected by the pandemic to sectors positively affected. In this case, it will be important for workers to adapt to new sectors and to have the qualifications and skills to do so.

Another factor can be considered as "the difficulty of firms that have closed down and lost their human resources to return to their activities when the pandemic disappears". Since it will not be possible for employees earning minimum wage or similar fixed and limited earnings to wait for their workplaces to open for months, it will cause them to turn to alternative job opportunities. On the other hand, idle material resources will be sold or rented. Afterwards, it will not be very easy to bring both human and material resources together again, even if the pandemic ends.

Another factor is the increase in "business costs" due to measures such as staggered work shifts, improved hygiene and cleaning between shifts, and physical

distancing of personnel as a result of changes to strengthen workplace safety. Each additional measure will naturally have additional costs to businesses, which will be reflected in product and service prices.

- Global supply chain restructuring affecting productivity as companies seek to increase their resilience to supply disruptions
- Extent of cross-border spillovers and financing gaps resulting from weak external demand
- Final resolution of the current disconnect between asset valuations and expectations of economic activity (as highlighted in the June 2020 GFSR Update)

CONCLUSION

The economic troubles that started with Covid-19 have serious differences with the onset of other crises in the last century. For example, in 2008, there was a market shock and a financial sector collapse that started with it, while the shock in Covid-19; economic processes that started with a sharp decrease in demand (in many sectors) and on the supply side, with firms taking positions to store cash, and then progressing in the form of supply shocks with increasing costs. Another difference is that although the demand potential exists in the markets, the market mechanism to bring supply and demand together does not work due to lockdowns, travel restrictions, etc., and the dysfunctional market mechanism is gradually spreading both in Europe, Asia and the Americas. In the financial sector, investors started to sell assets seriously and there was a strong desire to sell (the highest rate since 1987). Losses in European stock markets exceeded 10 per cent, while in the US, trading was suspended after high declines.

With the exception of the health and technology sectors, almost all sectors experienced partial or complete suspension of activities lasting weeks or even months. In labour-intensive sectors such as tourism, education and entertainment, these interruptions were much more extensive and prolonged. Firms suffered major income losses and were unable to provide cash to pay rents and salaries. Thus, the impact of the pandemic was very quickly reflected on the real sectors. On the other hand, curfews and other measures brought transport and logistics processes to a standstill to a great extent. Many commercial goods could not be transferred from production to the end user, thus all sectors were rapidly dragged into recession.

When it became clear that the pandemic would last longer than 1 year, governments felt the need to intervene in the markets. In order for firms to manage their fixed costs, incentive packages were announced on the one hand, while fiscal policies were developed in the form of tax exemptions and postponements on the other. In

addition, salary supports were provided for citizens whose employment opportunities were lost. Many planned investment projects had to be cancelled or suspended.

The public incentives and subsidies implemented during this period, together with the effect of decreasing tax revenues, increased the resource needs of governments. Governments, whose borrowing opportunities were restricted due to similar problems all over the world, found the remedy in printing money without any return. Thus, while budget deficits grew on the one hand, on the other hand, despite the lack of consumption, currencies started to depreciate and inflation started to rise.

As a result, unlike other financial crises, the Covid-19 epidemic affected almost the entire globe in a very short time, with all sectors except a few. It seems that these effects will continue for many years, albeit with partial regional and sectoral differences.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu alışmada yer alan tm başlıklar tek yazara aittir.

ıkar atışması

Yazar ıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

ADB (2020). *Asian Development Outlook 2020, Special Topic: The Impact of the Coronavirus Outbreak*. Mandaluyong, Philippines: Asian Development Bank.

Baldwin, R., & Mauro, B. W. (2020). Introduction to Economics in the Time of COVID-19. In R. Baldwin, & B. W. Mauro, *Economics in the Time of COVID-19* (pp. 1-30). London: CEPR Press.

Eryzl, H. (2020). COVID-19 Economic Impacts and Measures: “Helicopter Money” Application in Turkey. *Journal of Economics Finance Business Administration*, 3 (1) pp. 10-19.

Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L., & Werning, I. (2020, April). Macroeconomic Implications of COVID-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages? *NBER Working Paper No. 26918* .

Gura, D. (2020). A Record 6.6 Million Americans Filed for Unemployment Last Week. *Nbcnews: Retrieved on April 2, 2020 from <https://www.nbcnews.com/business/economy/record-6-6-million-americans-filed-unemployment-last-week-n1174776>*

ILO (2020). *ILO Monitor 2nd edition: COVID-19 and the world of work, Updated estimates and analysis*. Geneva: International Labour Organization.

IMF (2020). *World Economic Outlook Update, June 2020: A Crisis Like No Other; An Uncertain Recovery*. Washington: International Monetary Fund.

Investing.com. (2020, June 5). Retrieved June 5, 2020, from Investing.com: <https://tr.investing.com/currencies/streaming-forex-rates-majors>

McKibbin, W. J., & Fernando, R. (2020). The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios. *CAMA Working Paper* .

TOBB. (2020). *March 2020 Established and Closed Company Statistics*. Ankara: Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey.

WB. (June 2020). *World Bank Group COVID-19 Crisis Response Approach Paper*. Washington: World Bank Group .

WHO. (2020, January 30). *World Health Organization*. World Health Organization Website on June 1, 2020: Retrieved from [https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-statement-on-ihr-emergency-committee-on-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-statement-on-ihr-emergency-committee-on-novel-coronavirus-(2019-ncov))

WTO. (2020, June 22). *World Trade*. Retrieved on July 29, 2020 from World Trade Organization: https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr858_e.htm